

Михайло Чабанівський

542

2/12

**Казковий
край**

РАДЯНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК

Михайло Чабанівський

Казковий
край

новели

Радянський письменник
Київ 1951

КАЗКОВИЙ КРАЙ

Ні, що там не говори, а Флоря Устурой таки справді щаслива людина! З якого боку не подивитись на це, іншого висновку не дійдеш. Ну, розсудіть самі: хто такий Флоря Устурой? Кому невідомо, що Флоря Устурой був найзлиденнішим плугарем не тільки в селі Мушатешті, а, якщо говорити точніше, то, може, у цілій Румунії? Всім звісно, що у Флорі до недавнього часу було тільки тридцять кущів винограду і вузенька смужка кукурудзи біля тину... Які б там цілющі дощі не падали з неба, як би там не пригрівало щедре південне сонце, а багато з цієї грядки не візьмеш. Це вже так! І хоч ти ціле літо будеш повзати біля кожного куща, обсіпати його заморським порошком, обгортати кожну стеблину і дихати на кожну квіточку, боючись, щоб вона не замерзла, вина в домі все рівно не буде. Так-таки й не буде, бо вино п'ють, як це звісно всякому, лише там, де є вдосталь хліба.

А в домі Флорі Устуроя хліб буває дуже рідко. Дружина Флорі, лайлива та войовнича

Татіка, все життя пекла не хліб, а заварювала на воді рідкий, аж синій кукурудзяний малай. Татіка жінка голосиста, енергійна, вона не раз в гніві вигукувала чоловікові:

— Вийшла заміж за сіромаху, і вмирати доведеться в злиднях. Сусіди он цураються, хліба не заходять позичати, бо в домі Устуроя ніколи не буває справжнього хліба...

Флоря, сухенький, приземистий дідок, одягнений і влітку і взимку в засмальцьовану овечу скуртейку, здебільшого в таких випадках відмовчувався, бо не міг нічого заперечити дружині і, якщо говорити правду, трохи побоювався Татіки...

Але тепер настали інші часи, і Флоря Устурой може заявити кому завгодно, що на небі знайшлася і для нього зірка і що ця зірка таки щаслива. Життя Устуроя неждано-негадано круто пішло вгору, і тепер навіть найповажніші хазяї вітаються з ним при зустрічі і величають добрим словом. Як-не-як, а вісім гектарів доброго ґрунту, одержаних Устуроем від народної влади, не жарт. Так, так, не жарт, якщо мати на увазі тридцять миршавих кущів винограду і вузеньку смужку кукурудзи біля тину...

Одначе, хоч життя таки справді пішло вгору, Флоря Устурой не чекав такого щастя, яке раптом оце упало до його ніг, як іноді падає золотий дощ в безхмарний день. Подумати тільки — Флоря Устурой поїде до Радянського Союзу! Повернувшись з примарії, де відбулися селянські збори, Флоря багатозначно глянув на Татіку, на дітей, потім перевів погляд на сусіда Турелу, що оце тільки що переступив поріг.

— От воно як...

Турелу усміхнувся в гостру борідку, ляснув пальцями:

— За кордон їдеш, пане Устурой, та ще за який кордон! Це тобі не Будапешт, навіть не Париж... В Москві побуваєш, Флоря, он яке діло, сусідо...

І вже походжаючи по подвір'ях колгоспів на Україні, Флоря Устурой пригадував подробиці того знаменного вечора. В хату тоді набилосся багато людей, особливо стариків. Вони порозсідалися на низеньких ослінчиках, а декотрі прямо на підлозі, покурювали дешеві сигарети, потягали з прокопчених люльок, поважно проказували:

— Так... так... От воно яке діло... Їдеш, значить...

І коли молодь розійшлася, першим проказав слово Петру Бугар, колишній батрак поміщика Юліану:

— Їдеш, значить... Ну, що ж, з богом. Та дивись там добре, пильніше до всього додивляйся... Щоб наші брати-росіяни бачили — приїхали справжні хазяїни, а не так собі екскурсанти. Цікавого там багато, всього не запам'ятаєш, але головне — як вони живуть — про це ти повинен дізнатися досконало.

Вставив своє слово і старший з братів Ніку:

— Кожен хазяїн, як це звісно всякому, буде показувати гостям найкраще, що у нього є, а ти додивляйся до всього, всім цікавитись треба!

— Правильно! — підхопив Думітру Лункан, сивобородий старик, підперезаний широким шкіряним поясом, які носять парубки Трансільва-

ні, — правильно, до всього треба додивлятися... Ти, Флоря, розумний чоловік, сам горя скоштував у житті немало, знаєш нашу плугарську нужду, от і виконай наше прохання: роздивися там добре... А щоб повніше було, знайди бідного чоловіка, він тобі всю правду викладе, як на долоні. Пошукай бідного чоловіка, Флоря, обов'язково пошукай.

...З щирою радістю зустріли дорогих гостей колгоспники: водили їх в поле, показували сади, машини, пасіки... Делегатів пригощували найкращими стравами, підливали червоного вина. Оглядаючи колгоспне багатство, Флоря Устурой записував щось у свій блокнот, прицмокував від задоволення язиком. Ні, тут-таки справді є на що подивитись, це вже факт! От би привезти сюди всіх стариків Мушатешті!

Подумавши так, Флоря Устурой згадав про доручення, яке дали йому діди Мушатешті. Як там не кажи, а вони мають рацію, оті його мудрі односельці: кому ж і знати життя як слід, коли не біднякові. Треба буде пошукати такого чоловіка...

Але, як відомо, дати доручення значно легше, ніж його виконати. Це вже так! Ось уже понад два тижні пройшло, як приїхав Флоря Устурой у Радянський Союз, а потрібного чоловіка ніяк не може знайти. Багато колгоспів оглянув Флоря, з десятками людей говорив, ставив їм найрізноманітніші запитання, а діло не посувалось ні на крок: немає підходящого чоловіка... І коли йому сказали, що колгосп «Червоний степ», до якого оце приїхала делегація, ні в чому не показова, рядова артіль, Флоря Устурой пожва-

вішав. Може тут і знайдеться той чоловік, який так потрібний Устуроеві...

Ходить Флоря по селу, оглядає будови, огороди, придивляється до людей, до життя. Не може того бути, говорить сам собі Флоря, щоб не знайшовся бідний чоловік. Всюди на світі є бідні люди, що не говори, а воно так і є! Так уже побудований наш світ...

Роздумуючи над цими словами, Флоря Устурой походжав між високими ожередами свіжого хліба, принохувався до стиглих колосків пшениці, брав на зуб зерно. Ні, пшениця-таки добра, підходяща пшеничка, факт, але він ще подивиться на пироги, на які його запросив Матвій Микитович, бригадир колгоспу, і тоді вже скаже своє остаточне слово про якість цього зерна!

В обід, ідучи до господи бригадира, Флоря Устурой помітив приземкувату хату, стіни якої здалися Флорі не такими білими, як у інших хазяїв.

— Матвій Микитович, — промовив Флоря Устурой, повагом підбираючи російські слова, — чи не можна зайти до хазяїна цієї хати?

— Чому ж не можна, — розвів руками Матвій Микитович, — будь ласка. Здається, господиня дома.

Дізнавшись від бригадира, що в хаті живе вдова, чоловік якої загинув на війні, Флоря Устурой подумав: Ось де він знайде людину, яка йому потрібна. Вдова! Хто ж це бачив на світі хоч одну багату і щасливу вдову-селянку? Горя і суму в такій хаті не обберешся. Дітлахи, мабуть, бліді, аж сині, у дворі ні скотини тобі, ні

бодай доброї собаки... Вдова — цим все сказано. У вдови, як у того бідняка, зірка на небі однакова...»

Наталка Пирій зустріла гостей на порозі. Повернувшись оце на часину з поля, вона вирішила трохи причепурити хату. Голова хазяйки була пов'язана рушником, на ногах — стоптані черевики. Побачивши таке вбрання, Флоря Устурой з співчуттям в серці подумав: «Бідність, вона у всьому світі однакова...»

Наталка хуленько кинулась в хату, перепросивши гостей, і коли знову з'явилася, Флоря Устурой уже не побачив на ній недбало зав'язаного рушника і стоптаних черевиків. Перед гостями стояла червонолиця жінка з блискучими очима, в дбайливо випрасуваній сукні, в чепурній кофтині, вишитій такими ж чарівними квітками, якими вишивають жінки Румунії.

Не встигли Флоря Устурой та Матвій Микитович сісти за стіл, як хазяйка уже подала їм вареники з вишнями, повну тарілку свіжого меду. Наталка Пирій пригощувала гостей, а Флоря тим часом пильно оглядав хату. Він наче ненароком підняв трохи скатертину і поглянув — чи справний стіл...

Поївши вареників, Флоря попросив у хазяйки дозволу подивитись на її комірчину.

— Гість хоче дізнатись, чи є у тебе ще щось про запас, чи, може, ти оце поставила на стіл все, що є... — пояснив Матвій Микитович, лагідно посміхаючись.

Наталка ввела Устуроя в сіни, підняла дошки засіки:

— Оце ще з торішнього урожаю залишилось, а нового ще не одержували.

Прикинувши на око і підрахувавши, що в засіці є, мабуть, пудів шістдесят добірного зерна, Флоря Устурой схвально прицмокнув язиком, а про себе подумав: «Видно, жінка оця не така уже і бідна...»

Наталка Пирій тимчасом розчинила дверцята хижки і показала гостеві бодню з салом. Флоря Устурой помацав руками четвертину, наче хотів переконатися, що вона справжня, поспитав у хазяйки:

— Ну, а якщо сім'я поїсть оце сало, що ж далі?

— А далі підросте кабанчик, заколю його і знову бодня буде повною, — відповіла впевнено Наталка. Вона вивела гостя у двір і показала на рябого кабана, що лежав у холодку на припоні.

— Може вас цікавить, що буде, якщо і цього кабанчика заколю та з'їмо? А буде те, що візьму в колгоспі поросля і знову годуватиму його. Без сала не живемо..

Відповідаючи на запитання гостя, Наталка Пирій розказала, як працює її ланка, скільки її дівчата заробили трудовнів, пояснила, що таке кок-сагиз...

— Відбудовується наш колгосп після війни, з кожним днем стаємо дужчими, багатшими. В перший же рік, як тільки прогнали фашиста, колгосп видав мені телицю, тепер вона уже добра корова, діти мають вдосталь молока... А оце запланували мені нову хату поставити цегляну, на три кімнати...

Флоря Устурой дослухався до слів хазяйки, роздумуючи над ними. Багато довелося Флорі бачити вдів-солдаток в своїй країні, і в жодної не було раніш і проблиску надії на щастя. Хто хотів, той кривдив вдову, багатії заставляли її гнутися на полі за мішок кукурудзи, а вдома плакали діти, свистів сиротливо вітер у нетопленій хаті... Ні, ця вдова не така, яких він бачив за своє життя, зовсім не така...

Ласкаво попрощавшись з хазяйкою, Флоря Устурой та Матвій Микитович попрямували далі по вулиці. «Ні, мабуть, не доведеться виконати обіцянку, дану старикам... — думав Устурой. — Скільки вже хат обійшов, скільки людей зустрів, а бідного чоловіка нема та й нема...»

Флоря Устурой раптом зупинився, пильно оглянув двір, проти якого вони оце проходили, спитав у бригадира:

— Хто тут живе?

— Отут? Та хто ж, — відповів Матвій Микитович, — Євмен Данилович Лихошва, вівчар наш.

— Вівчар?—перепитав Флоря,—цебто, пастух?

— Пастух.

«Добре, що трапився вівчар, — думав Флоря Устурой, прямуючи у двір Лихошви. — Як це відомо всім на світі, пастухи ніколи добре не жили... Це вже так, бо Флоря має деякий досвід в житті, адже він теж колись пас отару поміщика Юліану. Та і черепиця на хаті он у того вівчаря в деяких місцях провалилася, не від багатства це...»

Євмен Данилович Лихошва, похилий старик

з жвавими і проникливими очима юнака, підняв на лоба окуляри, тепло привітався з прибулими, вийняв з кишені кисет з самосадам, простягнув гостеві.

— А може закуримо моїх, — невпевнено проговорив Флоря, виймаючи пачку тонких чорних сигарет.

— Та воно можна, — проказав Лихошва, — хоч оці сигарети тільки кашель розводять... Ви вже пробачте, що я так говорю, воно, звісно, як до чого звикнеш... Давайте краще так: я буду курити ваші сигарети, а ви мій табачок. Згода?

Посмоктуючи цигарку і кашляючи, Флоря Устурой здалека почав розмову, яку він уже сто раз обміркував, їдучи в цей колгосп.

— Значить, вівчарем працюєте, Євмене Даниловичу?

— Так, так, чабаную... Уже десятий рік на цій посаді.

— Морочливе діло, мабуть?

— Морочливе, та ще й дуже. Вівця, звісно діло, тварина ніжна, вимоглива. Лиха з нею наберешся, поки до пуття доведеш.

— Так воно і є, — пожвавішав Флоря Устурой, — що вже там і говорити — у пастуха лиха багато, а радощів...

— Та то вже так, клопоту чимало, — в тон відказав Лихошва. Він любив свою спеціальність, гордився нею і якщо зустрічав співбесідника, який тямив щось у вівчарстві, розкривався всім серцем. Ось і зараз, непомітно відклавши набік сигарету і розпаливши козячу ніжку самосаду, Євмен Данилович виклав гостеві дані про досягнення вівчарської ферми, не проми-

нувши поскаржитись на правління, яке повільно будує вівчарню.

— Що таке вівця? — вигукував чабан, наче він продовжував сперечатися з членами правління. — Вівця — це валянки, кожух, сукно, килим, м'ясо, так, так, м'ясо, справжній тобі шашлик і все інше, що хочете! От що таке вівця, товаришу, це треба знати! І я не дозволю поводитись з вівцею, як з буйволом, хай так і знають.

Переждавши, поки Євмен Данилович висловиться, Флоря Устурой обережно вставив запитання:

— Отара у вас, звичайно, колгоспна, загальна. А хіба у вас немає особистих турбот, свого клопоту?

— Та як же так? — спалахнув Євмен Данилович, — як же так не особистий клопіт? А хіба фермою не я керую, хіба не я відповідаю за неї перед людьми, перед державою? Ну, подумайте, викликає оце мене якось наш голова, Свирид Павлович, і каже: ви, діду, мабуть, хочете, щоб я стелив вашим вівцематкам паркет, а у мене господарство он яке, є і другі справи, не менш важливі... Доведеться почекати з новим приміщенням. От яка відповідь, товаришу! Хіба це принципіально, га? Та якщо треба, то і паркету не жалко, аби на користь все це, ось як!

Покашлявши, Устурой піддакнув:

— Так, так, я вас розумію, це вже таке діло... Але я хотів би знати, може у вас є особисте горе, ну, таке, знаєте, домашнє, цілком домашнє...

— Домашнє, говорите? — перепитав Євмен Данилович і на його старечому обличчі, позна-

ченому глибокими зморшками, промайнула тінь задуми. — Є у мене і домашнє лихо. Ось подивіться!

Старик підхопився з ослону, підбіг до стіни, зняв портрет, вправлений в саморобну рамку, простягнув його Устурові.

— Ось воно, моє домашнє лихо...

Флоря розгледів на карточці дівчину в модно пошитому костюмі, з такими ж променистими виразними очима, як і у Лихошви. Весь вигляд дівчини, її горда постава і задержуватий симпатичний носик ніяк не підходили до слова «лихо».

— Ортопед! — голосно вигукнув Євмен Данилович, походжаючи по кімнаті. — Лікар! Розумієте, єдина дочка потомственого хлібороба знехтувала порадою батька, не пішла на курси зоотехніків, а опинилася в медичному інституті. Звичайно, воно і лікарська професія підходяща і від людей шана буде. Але ж... Скільки роботи у мене, які плани! Іноді, знаєте, спати не дають думки... Хочеться виростити таку породу овець, якої на світі не було.. От би вірний, близький чоловік, з яким і поговориш як слід, який після твоєї смерті продовжить твою справу... Так ні, ослухалась, залишила старого байбаком... От які діти зараз!

Флоря Устурой розглядав карточку дочки вівчаря, а думки його в цей час витали там, у рідному селі Мушатешті, де залишились його діти, шестеро дітей, і всі шестеро оце тільки при народній владі пішли вперше до школи. Якби його дочка Флоріка стала лікарем! Ні, про це Флоря Устурой раніш навіть мріяти не міг. Де

це видано, щоб дочка бідняка змогла вивчитись на лікаря! Турботи ось цього старого колгоспника — це не те лихо, яке мав на увазі Устурой... Це щось інше, це зовсім не те...

І щоб змінити тему розмови, Флоря поспитав:

— Ну, а як життя взагалі? Як вам живеться, чи добрі заробітки?

— Та заробітки що ж, — відповів Євмен Данилович, дістаючи з покуту пляшку горілки. — Заробітки у нас, слава богу, добрі, трудодні не останні в районі.

І Євмен Данилович, наливаючи по чарці, почав розказувати, скільки він грошей одержав минулого року, скільки зерна засипали йому в комору, скільки меду та цукру видали.

— Так ви не сіромаха? — здивовано спитав Устурой.

— Що? — протягнув Євмен Данилович.

— Сіромаха, ну як це вам сказати, бідняк... Ви що ж, не бідняк?

Лихошва усміхнувся.

— Слово сіромаха для мене знайоме, сам був колись, при цареві, першим на селі сіромахою, але тепер... Та звідки ви взяли, що я бідняк?

Євмен Данилович здивовано поглянув на Устуроя, потім на бригадира, що весь час сидів мовчки, прислухаючись до розмови двох стариків. Флоря розвів руками:

— Та ото дах ваш, побита черепиця, пробачте, підказали...

— Черепиця?

Дід Лихошва зареготав, узяв гостя під руку, вивів його у двір і, показавши під повітку, де лежали стоси нової черепиці, сказав:

— От так оказія, от так випадок! За півгодини перед вашим приходом познімав ото стару черепицю, зібрався було замінити її новою, та тут ви прийшли, і я загаявся... От яке діло! А ви ото і подумали?

І Євмен Данилович знову зареготав.

— Бачите, яка добра черепичка? Це продукція нашого колгоспного заводу. На майбутній рік все село буде під новими дахами. Приїздіть, побачите... І вівчарня нова буде, це вже точно...

— Євмене Даниловичу, — обізвався Флоря Устурой, розстібаючи свою душну скуртейку, — Євмене Даниловичу, скажіть мені, будь ласка, якщо можете, чим пояснити, що у вас всі люди живуть добре, що у вас немає бідних? Як це воно у вас так виходить? В чому річ? Адже ви знаєте — у всьому світі стільки бідняків... Ой, скільки ж бідняків!

— Дорогий гостеньку, — посміхнувся лагідно Лихошва, беручи під руку Устуроя, наче вони були давніми приятелями, — дорогий гостеньку, відповісти на ваше запитання не так уже і трудно. Ось сяльмо отут у холодочку, я вам усе докладно розкажу, все чисто...

Вони сіли на призьбі, скрутили цигарки.

— Так от, дорогий гостю, був я перед війною у Москві, у самого Сталіна в Кремлі. Це коли ото був, значить, з'їзд передових колгоспників, ударниками нас тоді називали. Багато в той час було у нас запитань різних, ой, багато ж! І от виходить до нас Сталін і наче дивиться у наші душі, читає наші думки і промовляє такими словами, що вони за саме серце беруть. Знаєте, що відповів Сталін на те запитання, що оце ви

поставили? Він сказав так: працюйте, товариші колгоспники, чесно і будете багатими. От як сказав великий чоловік! У нас кожний, хто чесно працює, живе в достатках, на те ж воно і колгоспне життя.. Самі бачите, живемо, хліба не позичаємо, свого вдосталь є...

Вони сиділи на призьбі і, покурюючи самосад, довго ще говорили, два добродушних старики, два колишніх сіромахи.

* * *

Колеса вагона одноманітно стукотіли, відбиваючи кілометри. За вечірнім вікном миготіли придорожні стовпи, а далі йшов безкрай, глибокий степ. Флоря Устурой вдивлявся в темряву ночі, і його зору відкривалась чудова картина сіл, осяяних електричними вогнями. Там десь за щільною запоною ночі залишилось село, в якому живе Євмен Данилович Лихошва, чудовий старик, друг Флорі. Радянський чабан, його прості нехитрі слова, все бачене в цьому казковому краї відкрили очі Флорі Устуроеві, підказали, як треба жити.

В уяві постали старики Мушатешті, його мудрі односельці, що так нетерпляче чекають повернення свого посланця. Флоря знає, що їм відповісти! Він бачив країну, де немає бідних людей, де яскраво світить зірка справжнього щастя робочої людини.

Флоря Устурой дуже хоче, щоб таке от щастя було в його домі, в Мушатешті, в цілій Румунії. Але за нього ще треба буде боротись, наполегливо боротись. У Флорі Устуроя, як і у кожної

трудящої людини, ще є багато ворогів, яким не до вподоби те, що у бідняка є вісім гектарів землі. Вони дуже б хотіли знову відібрати її, оцю землю, а самого Флорю знову примусити пасти череду поміщика Юліану... Флоря знає, де живуть його вороги: кайдани для трудящих кують за океаном. Та Флоря Устурой уже не хоче більше волочити кайдани! І його нічим не залякаєш — навіть війною!

Флоря Устурой підсмикнув свої довгі штани, поправив незмінну скуртейку, випростався. Його рішуче лице, войовнича постава, твердий погляд красномовно говорили: він буде хоробро боротись за щастя, яке оце він бачив у країні соціалізму. Він уже не зверне з обраного шляху. Ніколи не зверне.

Бухарест — Київ, 1949

СИН МОРЯ

Маленький хлопчик в засмальцьованій матроській тільняшці стояв на широкій гранітній дамбі, пильно вдивляючись в даль моря. Звідти дув сильний вітер, жбурляючи на камінну стіну берега жовтуваті гривасті хвилі. Примружені очі хлопчика нишпорили по горизонту, відшукуючи серед буруння невеличку чорну цяточку, яка завжди означала хвилююче і радісне — корабель.

Але корабля не було. Це бентежило, сердило хлопчика; видлубавши з розбитої водою стіни камінь, він з силою жбурляв його в пінястий гребінь хвилі, стискуючи зуби. Повз нього проходили зігнуті важкою працею портові вантажники, з надією поглядаючи на далекий горизонт — адже заморський корабель означає роботу і заробіток. Один із вантажників, широкоплечий старий Ніколас, на мить зупинився, глянув з-під козирка шкіряного кашкета.

— На кого чекаєш, Іоне? — гукнув він до хлопчика.

Іон, що по-нашому означає Іван, чвиркнув

презирливо через губу, жбурнув камінь в пашу каламутної хвилі.

— Має бути турок і два греки.

Ніколас розумів, чому так нетерпляче чекає малий Іон приходу кораблів. Голодний, бездомний хлопчик жив лише тим, що вдавалося випросити у моряків. Іон умів добре плавати під водою, і це було його головним козирем перед усіма портовими хлоп'яками. Мов птиця та, шубовснувши у воду, Іон через кілька хвилин виринав десь на великій відстані, дивуючи всіх своєю спритністю. Зворушені моряки давали йому за це хліба, сигарет, а інколи навіть грошей. Жив хлопчик тут же в порту, ночував то в трюмі старого пароплава, то у вагоні, то просто в бур'яні — де доведеться.

Портові вантажники любили хлопчика, звикли завжди бачити його серед метушняви порту, чим могли допомагали хлопцеві. Всі знали — Іон сирота.

— Чий ти є, Іоне? — запитували іноді хлопця.

— Нічий, — серйозно відповідав Іон і невдоволено відвертався від цікавих — хлопчик не любив, коли його розпитували про те, чого він і сам не знав. Дехто казав, що Іонова мати працювала буфетницею на пароплаві, захворіла і померла далеко від рідних берегів, інші стверджували, що хлопчика забула в порту якась пасажирка... Як би там не було, а малий Іон нічого не знав про своїх батьків, жив собі в порту, мов той колючий будячок серед степу, нирав для іноземних моряків, майстерно ловив бичків, бігав у крамницю за горілкою і цигарками для вантажників.

— Копілул а маре, — дитя моря, — так звали його в порту і цим, здається, визначали і майбутню долю хлопчика (виросте, буде добрим матросом) і його походження.

— Тобі б уже до школи пора, — сумно хитає головою Ніколас, присідаючи на дамбаі. Він гладить шорстку голівку хлопця, задума похмарює старе лице: дома у вантажника четверо отаких от, сидять в хаті босі і голодні. Ніколас видобуває з кишені окраець кукурудзяного коржа, відламує шматок хлопцеві. Руки у Іона брудні, подряпані.

— Воюеш з базарянами? — очі Ніколаса серйозні.

Іон прожовує корж, гарячково пояснює.

— Вони гуртом нападають на мене, один на один бояться... А я їх ухитрююсь зустрічати поодиці і розквасити носа...

Ніколас посміхається. Це стара сварка між хлопцем і «базарянами» — синками торгівців. Іон інколи ходить в місто — продати сигарети, які він випросить у моряків, купити собі фруктів, або й так просто пошвендяти по вулицях. Пошматовані брезентові штанці Іона, його засмальцьована тільняшка і руда шорстка зачіска привертали увагу синків багатіїв і вони відверто глузували з хлопця. Часто це закінчувалось бійкою, з якої переможцем не завжди виходив спритний Іон — базаряни нападали зненацька і здебільшого гуртом.

— Знову бився? — питає Ніколас, розглядаючи синяки на лиці хлопця.

— Бився, — відповідає Іон. Тонкі, прозорі його руки світяться — такий він худий,

— А ти їх обминай, — радить Ніколас.

— Не можу, — каже Іон, — не можу простити, коли мене дражнять.

Старий Ніколас замислюється, чоло його ще більш хмуриться. Помовчавши, він лагідно говорить хлопчаків:

— Нічого, заживе, а щодо образи — це ти вірно, я теж не можу прощати образ злим людям. Пожди трохи, хлопче, скоро у нас розвидниться, тоді твоя буде зверху, неодмінно буде.

Хлопчик мовчав, а Ніколас, наче розмовляючи сам з собою, продовжував.

— Прийдуть ось наші російські друзі, допоможуть скинути фашистів та королів, тоді наша візьме...

Іон ніколи не бачив російських моряків, але багато чув за них від портових вантажників. До війни в Румунію часто заходили радянські пароплави, і у вантажників залишились добрі згадки про радянських матросів. Росіяни ставилися до них, як до людей, добре платили за роботу, вгощали хорошими цигарками.

— Там, в Росії, такі, як ти, інженерами стають, льотчиками... — мовив Ніколас, погладжуючи руді кучері хлопчика.

* * *

Вість про те, що в місто увійшли радянські танки, в порт першим приніс Іон. Він прибіг захеканий, збуджений, очі його палали.

— Ох і тікали ж фашисти — сміх та й годі! На машинах, на мотоциклах, а дехто просто пішки... Один одного били в пику, щоб собі першому зайняти місце...

— Це ми бачили, — сказав Ніколас, — ти краще розкажи про радянські танки. Що вони роблять?

— Танки? — перепитав Іон. — Танки стоять, а солдати грають на баяні... Ходімо туди, там весело!

Через кілька хвилин група вантажників на чолі з Ніколасом, піднявши червоний прапор, строем пішла в місто. По дорозі до них приєдналось кілька скрипалів — ішли тепер уже під музику, вигукуючи лозунги. Поряд з Ніколасом широко ступав Іон, гордо випинаючи маленькі груди. Побачивши на тротуарі знайомого хлопчика, сина одного вантажника, Іон махнув йому рукою, голосно крикнув:

— Пристроюйся до нас, ідемо фашистів скидати!

Навколо лунали співи і музика. З залізничних майстерень, з нафтозаводу, з околиць в центр міста стікались юрби робітників, несучи червоні прапори.

Коли після мітингу Ніколас повертався в порт, він згадав про Іона — в метушні хлопчик десь зник. Ішов повагом, думаючи про сьогоднішній великий день, про нове життя. Треба щось придумати і для Іона — не можна ж далі залишатись хлопчикові безпритульним. Вирішив завтра ж поговорити про це з новим примарем, якого оце сьогодні обрали замість того, що втік з гітлерівцями.

Проходячи мимо широкого подвір'я гімназії, Ніколас почув крики дітей і серед них голос Іона. Вантажник зупинився. Група хлоп'яків, мабуть з отих «базарян», про яких не раз розпові-

дав Іон, надушили хлопчика і колошматили його по чому попало.

— Ні, це вже дзуськи! — скрикнув старий і підбіг до дітлахів. Він витяг зі споду замурзаного Іона, який миттю опинився зверху на своїх мучителях.

— Дзуськи, буржуйчики! — сказав старий вантажник. — Тепер наша зверху буде!

Сидячи верхи на своїх противниках, Іон пере-
можливо викрикував, облизуючи сухі, порспані губи:

— Дзуськи, буржуйчики!

* * *

Одної днини в порту з'явилась висока струнка жінка з товстим портфелем в руці, з блискучими окулярами на носі. Вона ходила по подвір'ю порту, когось розшукуючи. Здибавши Іона, що готував якраз вудочку, жінка підійшла до нього, лагідно промовила:

— Чи не скажеш ти мені, хлопче, в якому місці найкраще ловляться бички?

Іон швидко оглянув жінку, чвиркнув через губу, сказав хвалькувато:

— Я тут всі добрі місця знаю, але тепер ловити бичків пізно, треба приходити зранку. Пропали ви бичків!

Жінка не образилась, а дзвінко розсміялась.

— А може я хочу підшукати місце на завтра. І тому прошу твоєї допомоги.

Ці слова сподобались Іонові, і він охоче показує жінку показувати їй найкращі місця, де можна наловити багато бичків. Захоплено роз-

повідав хлопчик про найкращу пору для рибальства, — ранок, коли бички просипаються і, зголоднілі за ніч, кидаються на поживу, як чорти. От тоді і лови їх. А то бувають такі рибалки: прийде опівдні, коли риби вже наїдяться і ляжуть спочивати, закине вудочку, жде, нервується, що не клює, а бичок лежить і спить, уві сні усміхається, глузує над невдахою-рибалкою. І ще таке, — Іон розповідає захоплено, він радий, що його так уважно слухають, — бички не люблять нафти, вона їм не до смаку. В порту, як бачите, багато на воді нафти плаває, тут не водяться бички, вони шукають чистих місць, щоб видно їм було сонце і хмари...

Вислухавши Іона, жінка раптом спитала:

— А чий ти, хлопчику?

Іон дзвінко чвиркнув:

— Нічий.

— Як то?

— Я сам по собі, — відповів Іон.

Тоді жінка розповіла про чудесне місце, яке називається Кармен-Сільва, місце казкових красот.

— Це буржуйський курорт, — сказав серйозно Іон.

Жінка розповіла, що раніш, дійсно, в Кармен-Сільві відпочивали лише багатії, а тепер цей курорт народна влада віддала дітям трудящих, що там засновано чудовий дитячий будинок. Як там весело! Які там квіти і дерева, скільки там сонця і яке чарівне там море. І бичків там не менш, як тут, а самі бички там кращі: тут чорні від нафти, а там голубі — як сама вода...

— Ні, голубих бичків не буває, — твердо сказав Іон. — Це я знаю.

Вони тепер сиділи на дамбі і говорили про всякі речі: і про кораблі, і про школу, і про різні країни. І вже коли сонце звернуло до заходу, жінка встала, взяла Іона за руку і повела в місто. Через кілька хвилин вони вже сиділи в автобусі і їхали блискучим асфальтом в Кармен-Сільву, місто незвичайних чудес.

* * *

Побачити Іона Ніколасу вдалося лише весною. Був теплий сонячний день, люди святкували першотравень. Стоячи на вулиці, Ніколас раптом побачив Іона. Він ішов попереду дитячої колони, постукуючи у рожевий бубон. На ньому був білий, добре випрасуваний костюм, на шиї червоний галстук піонера. Руді кучері, як і раніш, горіли пожежею, а ясні очі всміхалися до сонця.

— Он наш Іон, бачите? — сказав гордо Ніколас своїм товаришам.

Вантажники дивилися на дитячу колону, щасливо посміхалися. Їм було приємно дивитися, як сміливо і твердо крокує по землі колишній «нічий» хлопець, син моря... Тепер уже немає у них «пічіїх» дітей, тепер у Іона, як і у всіх колишніх безпритульних дітей, є ласкава і ніжна мати — батьківщина.

БЕЗСМЕРТЯ

Над степом залягла ніч — густа, непрониклива. Обважніле від вологи небо суцільною хмарою придавило землю. З лопотом падають на вщухлу траву одинокі краплини. Солдати підіймають башлики плащ-палаток, ближче підсовуються до вогню. Плече до плеча, міцна махорчана затяжка, чорна ніч, тріскотливі головешки багаття — і людей тягне до спогадів, до задушевних розмов.

— Мов перед боем, — задумливо говорить сержант Легостаєв, механік-водій. У нього біле волосся, пухнасті присмалені чи вогнем чи сонцем брови, міцна присадкувата постава. Він мружитьсья, дивлячись на вогонь, підкидає сирих трісок, прислухається до неба, що загрозливо шумить над головою. Великі краплини з силою падають на суху землю, залишаючи на місці падіння мініатюрні воронки...

— Та воно, як сказати, — втручається в розмову молодий танкіст Герін, — хоч завтра і не справжній бій буде, але чуби змокріють...

— Пригадую одну таку нічку, — веде далі

Легостаєв, навмисне не звернувши уваги на слова Геріна: молодий ще, хай краще слухає, що розповідають старші, — біля Будапешта це було. Уже наче і кінець війні видно, і Берлін конає, і Геббельсові заціпило, але фашисти ще опинаються, пробують контратакувати. І якраз прибув я ото в полк. Молодий, необстріляний, тільки-но з училища. Майже поруч, за якихось три кілометри, кипить бій, небо багряне, снаряди виють... Одним словом, картина ясна: війна. І так, знаєте, захотілося мені в ту хвилину поговорити з кимось наодинці, почути ласкаве слово близької людини. Але друзів у мене в полку тоді ще не було.

Озираюсь навколо. Бачу — виліз з машини високий танкіст, поставив на трак ногу, засвітав якогось веселого мотивчика і начищає чоботи. Ти дивись, думаю, через кілька годин в бій, може і помирати доведеться, а він красоту наводить, про Чіліту насвистує... Видно зразу — бувалий хлопець, дещо довелось йому побачити в житті...

Танкіст отой помітив мене, оглянув з ніг до голови, та й каже:

— Чого, маля, очі витріщив? Людей не бачив?

Дуже мене вразив такий грубий тон, відповідаю:

— Бачив людей, але ті були чемнішими...

Танкіст здивовано глянув на мене, аж щітка висковзнула йому з рук. Постояв він, постояв, розглядаючи мене, мовби я оце упав з неба, потім ляпнув себе по халяві:

— А ти — гострий! Люблю таких, їй-бо... Іди помасти свої чоботи, не петушиись...

Наблизився я, глянь — груди всі блищать у нього, від орденів та медалей аж у очах зарябіло. Не витерпів, поцікавився:

— За які такі подвиги відзначені?

— Ну, ти зараз і про подвиги... — махнув він рукою. — Просто у мене на фриців злість велика, от і все.

В цю мить просвистав снаряд над нашими головами, зойкнуло повітря, в небо злетіли великі шмаття землі, підняті вибухом. У мене загуло в ушах, ноги самі підкосились, і я в ту ж мить присів. Мій знайомий навіть бровою не повів. Продовжуючи начищати чоботи, він тихо сказав, наче звіряв свою велику таємницю:

— У мене до фашистів є особистий рахунок...

Я хотів було поспитати про той особистий рахунок, але тут якраз почувалася команда «по машинах», всі заметушилися, стало ясно, що вирушаємо в бій не ранком, як передбачалося, а зараз. Танкіст загорнув у газету шітку з вакою, сказав:

— Ну, що ж — дочистимо чоботи в Будапешті. Паркет там, тротуари, знаєш...

Повернувшись до своєї машини, я дізнався від старих танкістів, що мав честь познайомитись з самим Моїсеєнком.

— Тричі горів, два рази був в оточенні, чотири рази поранений. Сам генерал, командир полку, за руку з ним здоровкається, фотографі фронтіві ганяються... Ось хто такий гвардії старшина Моїсеєнко! — сказав з почуттям гордості Будняк, заряджаючий з нашого екіпажу. І по тому, як говорив кучерявий сержант Будняк, почувалося, що він дуже закоханий у Мо-

їсеєнка. Згодом я впевнився, що в цього танкіста закоханий весь полк.

Не буду вам розповідати, як ми штурмували Будапешт, про це уже докладно описувалось, скажу тільки, що знову зустрівшись з Моїсеєнком мені довелося не скоро. А вабило мене до цієї людини дуже. Так й би ходив ото за ним невідступно.

Побачились ми лише тоді, коли наш полк став на відпочинок у самому центрі угорської столиці. Моїсеєнко з своїм екіпажем розташувався у будинку якогось герцога, що втік разом з фашистами. Паркету в маєтку герцога дійсно було багато, і мені пригадалися слова Моїсеєнка, які він сказав тоді, у ту знаменну ніч перед боем, начищаючи чоботи... Але паркет був побитий, захарашений — тут прокотився бій. Прославлений танкіст сидів за письмовим столом герцога, розглядав якісь папери. Коли він побачив мене, посмішка пробігла по його обличчі.

— Вийшла душа з п'яток? — звернувся він до мене.

Я мовчав, роздумуючи, як йому відповісти, а Моїсеєнко тимчасом уже сам відповідав на своє запитання:

— Не обижайся, це я так... жартома... У молодого солдата душа повертається на своє законне місце лише тоді, коли він після бою сьорбає, приміром, борщ, або пише листи коханій... Це з кожним буває так...

Я слухав Моїсеєнка, розглядаючи папери, що лежали на столі. Це були листи — різні за розміром, написані різноманітними почерками, у конвертах і просто згорнуті трикутником. Поба-

чивши моє зацікавлення, Моїсеєнко поворушив солідну кіпу конвертів, промовив похмуро:

— Скільки кривд вчинили вороги нашим людям! Кожний лист — це зойк душі... Кожен рядок тут кличе до помсти, до кривавої помсти. Ось візьми, почитай.

Я розгорнув листа. На конверті стояв штамп: «Георгіївськ». Студентка технікуму писала Моїсеєнкові: «Я читала Вашого листа, надрукованого в міській газеті, і звідти дізналася про горе, що спіткало Вас. Мстить ворогові за свою потоптану любов, мстить за всіх нас. У мене теж був коханий — він загинув від рук фашистів». В інших листах говорилося приблизно те ж. Жителі міста Георгіївська і навколишніх сіл висловлювали молодому танкістові співчуття, закликали до помсти ворогові, прописували про своє горе, про свої втрати, просили помститися і за них. Таких листів лежало на столі не менш, як двісті штук.

— От, — сказав задумливо Моїсеєнко, перегортаючи листи, — треба всім дати відповідь, а часу мало... Не справляюсь я. Бери ручку, допомагай. Згода?

— Ви спочатку розкажіть мені історію цього листування, бо, відверто кажучи, я не все розумію і не знаю, про що саме писати, — сказав я.

— Історія коротка, — Моїсеєнко чиркнув сірником, запалив цигарку, — вона майже в кожному листі. Тут таке діло... — Старшина зам'явся, затягся махоркою, пройшовся по кімнаті, човгаючи чобітьми по битому склі, — одним словом, була у мене в Георгіївську, у моєму рід-

ному місті, дівчина... Її замучили гестапівці. Я написав листа батькам дівчини, а вони передали того листа в газету. От тепер люди й пишуть...

Старшина зміряв кроками кімнату. Я чекав, що він продовжить своє оповідання, але Моїсеєнко коротко сказав:

— Ясно? — От тепер бери папір і пиши. Та так, щоб люди відчули полегкість на серці. Треба сповіщати, скільки ми знищили фашистів, скільки підбили ворожих танків. Зрозуміло?

Говорячи відверто, я не дуже й зрозумів, але Моїсеєнко уже схилився над листом і я, трохи посидівши, теж взявся за перо.

Тільки ми розпочали писати, як раптом відчиняються двері і через поріг перевалюється спочатку величезна сумка, а за нею протовплюється наш полковий листоноша Сень.

— Одержуйте, товаришу старшина, ледве доніс... Ну і листування ж у вас, мов у того міністра!

Листоноша Сень, худий, не в міру говіркий солдат, почав викладати на стіл пачки листів.

— Оце вам за десяте число, оце за одинадцять, а оце за тринадцять! Не зміг своєчасно доставити, бо, самі знаєте, ішов бій, все на світі рухалось вперед. Мушу вам сказати, товаришу старшина, що скільки я уже служу в поштовому відомстві, ще до війни по цій професії, а щоб отаку кількість листів одержував один чоловік — ні, такого ще не бачив.

Моїсеєнко розгублено дивився на листи, почісуючи потилицю. Випровадивши балакучого поштаря, він розпечатав кілька конвертів, уважно прочитав крупно списані аркушики. Зітхнув:

— Піонери пишуть, школярі... І їм ворог за-
подіяв лиха чимало.

Майже до вечора сиділи ми, складаючи від-
повіді землякам прославленого танкіста. На
столі виросла висока стопка тільки-но запеча-
таних конвертів. Коли вже стало темніти, Мої-
сеенко встав, коротко сказав:

— Приходь завтра, як буде час, продовжимо.
Гаразд?

Я пообіцяв прийти, попрощався і вийшов. Ве-
лике місто занурювалось в темряву — вогнів ще
не засвічували. Десь вдалині гупали глухо гар-
мати. Сумом обгорнуло душу — це була чужа
країна, не рідна земля... Я поглянув у вікно і
побачив Моїсеенка. Він сидів, поклавши голову
на стіл. Стомився, мабуть, пишучи відповіді, чи
теж засумував... Я стояв і дивився на нього за-
коханими очима, не знаючи про те, що бачу цю
чудову людину востаннє...

...Легостаєв змовк. Солдати посмоктували ци-
гарки, не помічаючи, як густішає дощ, як кле-
коче розбурхане небо. Нечутно гасло багаття.
Темрява згущувалась, присувалась тісною сті-
ною, загрожуючи покрити чорним килимом все
навколо. Воїни сиділи і думали про Моїсеенка,
відважного танкіста-героя, ім'ям якого названо
полк, ім'я якого знають в полку всі, починаючи
від наймолодшого солдата і кінчаючи генера-
лом.

Хтось промовив:

— Загинути наприкінці війни — прикро...

— Так, Моїсеенко загинув тоді, коли ворог
уже був розбитий і лишилося кілька днів до

повної його капітуляції, — відповів Легостаєв. — Це сталося в останньому бою, який провів наш полк. Знищуючи оточену ворожу частину, танкісти прорвалися майже в центр кільця і почали розстрілювати штаби ворога. Моїсеєнко був у самому пеклі. Він завжди рвався уперед, а тепер, відчуваючи, що ось-ось гримне останній залп війни і почнеться довгожданий мир — просто літав на своїй машині, упивався боєм.

Але йому не пощастило. Німецький бронейник поцілів у гусеницю танка й пошкодив її. Машина героя зробила коло і застигла. Моїсеєнко не міг сидіти, чекаючи підмоги, він вискочив через люк, хутко оглянув перебиту гусеницю, і, засукавши рукава, почав її ремонтувати... Так він і впав, пробитий кулею, тримаючи в руках струмент...

На широкій площі в угорській столиці височить величний пам'ятник радянським героям, що полягли в бою за щастя Батьківщини. Серед інших героїв поховано там і нашого гвардії старшину Моїсеєнка...

Цілим полком відповідали ми на листи, що залишились у сумці танкіста. З великим сумом і горем повідомляли ми про героїчну смерть нашого старшини, але листи продовжували приходити. Майже щодня листоноша Сень з'являвся до замісника командира по політичній частині і доповідав:

— Сто листів на ім'я Моїсеєнка...

Тут же листи розподілялися і вручались передовим солдатам полку. За героя відповідали його бойові друзі. Ось уже скільки часу минуло,

як загинув прославлений танкіст, а листи ще й досі іноді надходять на його ім'я...

...Шумить, шумить дощ, вогонь погас, навколо ніч темна і непроглядна. Солдати щільніше при-туляються плечима один до одного, сон не іде. Вони думають зараз про Моїсеєнка...

Давно його уже немає в полку, особовий склад частини повністю відновився, але пам'ять про героя живе в серцях молодих воїнів, не гасне.

Може це найпереконливіше свідоцтво безсмертя людини, яка віддала своє життя за народ.

1950

ТАЛАНТ

Якщо вам доведеться бути в нашому районі — обов'язково зайдіть в раймаг, що проти пошти, і купіть там сорочку. Наталя Федорівна, продавщиця, вибере вам найкращу, з тонкого полотна, вишиту хрестиками або голубими квіточками. І якщо Наталя Федорівна скаже, що сорочка пошита з доброго полотна — вірте їй. Коли ж вона, помітивши вашу нерішучість, заявить, що сорочку вишивала сама Маруся Кодацька, поспішайте платити гроші і ще скажіть спасибі.

Ви, звичайно, не знаєте нашої Марусі. Про неї ще пісні не склали, хоч і варто було б. Та колись складуть, це вже точно. Бо у нас чесних та працьовитих людей он як славлять на всю Батьківщину. І Золоті Зірки в нагороду, і Сталінські премії видають, і твори про людей праці пишуть художники.

Так ото, кажу, працює наша Маруся в колгоспній майстерні вишивання. Дівчина вона знатна і красою, і золотими руками. Діло у неї просто горить в руках.

— Це ж про яку Марусю балакаєте?

— Та про ту, що вишиває, що сімсот трудоднів заробила!

Ось як говорять у нашому селі про цю дівчину!

Подружки не раз їй радили:

— Ідь ти, Марусю, в Москву або в Київ, будеш там ролі грати в кінокартинах про наше щасливе колгоспне життя, бо ти ж артистка як єсть!

А вона тільки сміється:

— І що ви ото кажете таке, дівчата. Жартуйте все...

Ну, це так дівчата, а хлопці — що там і говорити! Немає в нашому селі парубка, якому б Маруся не завдавала сердечного клопоту... І не дівоча вина в цьому, а парубоцька дурна хватка — кожний хоче, щоб сині очі дивились в його бік.

Тільки це даремно — є у Марусі коханий. Чотири роки тому послали ми Грицька Качуру вчитися на агронома. Оце він і є. А парубки наші хоч і знатні, і бойові, і деякі з медалями та орденами навіть, та не можуть вони зрівнятися з тим, що в душу запов.

Особливо убивається за Марусею наш поштар Петя Нахнюпа. Прізвище у нього, правда, не показне, але хлопець він справний, хоч і соромливий, мов дівчина. Возить Петя у наше село газети та листи, а іноді і телеграми доставляє. У Петі велосипед найкращої марки, кілька медалей на піджаці, кучерявий чуб і, звичайно, фронтна виправка. Приїде на своєму розписаному велосипеді, першим ділом до майстерні, до

вишивальниць підкочує. Увійде, стукне по-військовому чобітьми:

— Так що, дівчата, привіз вам газети, а кому й листи є.

Ну, ви самі знаєте, які дівчата ласі до листів. Обступлять Петю, сіпають за рукава:

— А мені є, а мені?

Тільки одна Маруся стоїть біля стінки, мовчить, очей не зводить з товстої сумки поштаря. Стоїть і жде, і мовчить. Характер!

— А вам, Марусю, вибачте, немає, — говорить Петя і посміхається сумно якось. Звичайно, оця посмішка ні до чого, дурна посмішка. Хіба можна скалити зуби, коли людина не одержує того, чого жде? Та Петя, мабуть, зовсім позбувся розуму.

Мнеться ото Петя біля порога, втретє виймає свій портсигар. А дівчата вже знову вишивають, не до розмов їм, на те свій час є — гулянки у клубі, кіно та танці різні. Петі пора б уже і йти, а він все огинається, поглядаючи у двір, де хлопці катаються на його велосипеді. Маруся, звичайно, бачить все це, говорить Петі, посміхаючись:

— Який у вас велосипед хороший...

І приємно Петі, і боляче: що велосипед хороший, про це він і сам знає, а як же воно відносно листів, яких Маруся так нетерпляче жде від Грицька? Зітхає Петя, та їде далі.

Ну, про Петю я, здається, все розказав, хлопець, як бачите, в незavidному становищі. А щодо Грицькових листів, то тут і мені не все зрозуміло. Грицько Качура хлопець серйозний, діловий. Сирота він, батько та мати загинули у

війну, виховав і до пуття призвів його колгосп. Такий наче б і не повинен словами на вітер кидатись. А от подумаєш трохи, і все немовби навпаки виходить. Ось уже другий місяць немає від нього листів. Я вже сам було написав йому — мовчить. Бачу — Маруся зовсім у дівочий сум впала, сині очі туманом заволокло. Ех, думаю, Грицьку, Грицьку, до чого ж ти дівчину призвів. І таке у мене зло на хлопця зайшло, що кілька днів не розставався з тими думками. І раптом виник у мене сумнів: а чи не Петя тут виною? А що як ото він прибирає до рук Грицькові листи?

Зародилась така думка — не скоро викинеш її з голови.

Невже, думаю, Петя такий поганець, щоб ото взяти гріх на свою душу? То було як побачу у дворі, обов'язково покличу його до столу на пироги чи там вареники, розпитаю про закордони, де він побував під час війни, про новини всякі. А тепер, вірите, навіть дивитись на хлопця не можу. Якось не стримався, сказав на чистоту:

— Петя, — кажу, — я тебе знав порядним хлопцем, ти нам стільки новин всяких приносив: і про зниження цін, і про те, як Вишинський вивів на чисту воду різних паліїв війни, і про ліс, виділений для нашого колгоспу, ти сповістив першим. Листи та газети доставляв ти справно, працював по честі. Що ж тепер, Петю, поштова служба почала здавати чи, може, міністерство зв'язку ваше в прориві?

— Як так в прориві? — вигукнув сердито Петя. — Наша пошта у війну навіть в окопи, на саме НП доставляла листи, не те що! Немає у

нас прориву і не може його бути. Що це ви, дядьку?

Тоді я візьми і натякни про листи Грицька Качури, мовляв, де б ото їм шлятися так довго по світі? Петя навіть позеленів.

— За листи, яких, можливо, і не писали зовсім, ми не відповідаємо. Не несемо відповідальності, так і знайте!

«Ой, шибеник, думаю про себе, як ото ловко прикидається.. І чого тільки не робить ота любов з людьми!»

А тут прийшло повідомлення, що в нашій області відбудеться колгоспна виставка, перша, значить, після війни. Зібралися ми всі на засідання правління, обговорили це питання. Вирішили, крім корів, поросят та птиці різної, вивезти на виставку і рукоділля наших дівчат. Вишивальниці зраділи дуже: хто ж не любить хорошу виставку? Особливо старалась Маруся Кодацька. Руки у неї проворні, а то стали ще більш спритними. Ще тоншою виходить мережка, а квітки наче живі. Любов, вона особливо у квітках та в піснях проявляється, так воно уже здавна повелося.

Тільки бачу — туга дівчину не покинула. Виїде ото Маруся до річки, стане, задумається. Цілу годину може простояти на одному місці, не ворухнувшись.

Якось зайшла вона до нас у хату, а моя стара візьми та й бовкни:

— Ну, як там Гриша твій?

Зайнялася Маруся, мов та зоря, очі опустила. Я на мигах показую жінці, мовляв, не плещи дурним язиком, і перевів розмову на другу те-

му. Вийшла Маруся надвір, а тут дощ переїщить, наче небо провалилося. Дивлюся, Маруся не ховається від дощу, стала і стоїть біля воріт. Гукаю у вікно:

— Та біжи ж бо під повітку або під стріху, а то ж простудишся к лихій годині!

Але вона тільки рукою махнула. От дівчина! Огонь ото у неї в серці такий, душу палить. Під дощ вогонь той підставляє...

Та ось почалась і виставка. І що то за багата виставка була, якби ви знали! Що уже худоби тієї дорідної, та збіжжя, та птиці різної — оком не окинеш. За білими перегородками стоять породисті вівці-мериноси, на прив'язі вибрикують баскі жеребці. Трохи далі мукають симентальські корови, які дають щодня по 25 літрів молока, а там ідуть породисті свині, птиця.

А праворуч розташовані відділи, де показане всяке тобі добро: тут і кок-сагиз, і шовкові кокони, вирощені в колгоспах, і величезні коріння цукрових буряків, і коноплі три метри заввишки, і головки капусти по шістнадцять кілограмів в кожній! А поруч снопи жовтої пшениці, жита, вищі за зріст людини, золотий льон... Трохи віддалік у величезних акваріумах плаває дзеркальний короп, сріблястий карась...

Походжають люди по святковій площі, розглядають добро колгоспне, не нахваляться. Хоч і розорив нас фашист у війну, та не міг він порушити в основі нашого колгоспного ладу, швидко ми зуміли знову розбагатіти. І наш колгосп «Червоний Жовтень» теж не пас задніх. Не соромно нам було показати і свою худобу, і хліб свій. Особливим успіхом, однак ж, користува-

лись наші вишивки. Тут, можна сказати, наш колгосп заткнув за пояса всіх сусідів.

Як не говори, а хороша сорочка, якщо вона ще й вишита умілими руками, кожній людині до вподоби. Стоять наші дівчата біля своєї палатки, усмішка — виблиск зорі, щоки — мак квітучий. А серед них Маруся Кодацька. Хоч вона мені і сусідка, і незручно вихваляти дівчат свого колгоспу, але правда є правда — красива наша Маруся!

— Синяву з очей своїх малювала? — звертаються лагідно колгоспниці до Марусі, примірюючи кофточки та фартухи. Примірює молодичка, подивиться в дзеркало, усміхнеться, ледь-ледь чорною бровою поведе і зашаріється... Красива річ до лиця кожному, яке завгодно серце розвеселить!

Дивлюсь, підходить до наших вишивальниць така собі сухенька бабуся. Бабуся, сказати, стародавня, в залізних окулярах, в спідниці з безліччю фалд, яких у нас уже ніхто не носить. Просунула вона свого гострого носа, придивляється до вишивок, строго так на дівчат поглядає. А ті дивляться на неї, пирскають у платочки. Тут бабуся як крикне:

— Цитьте! Чого зуби скалите?

Навіть ми не втерпіли, розсміялися. А бабуся все нишпорить, до всього своїм носом принохується, придивляється. Потім зняла окуляри, сказала поважно:

— Гарно, дівки, вишиваєте, нічого не скажеш. Видно, ваш колгосп розумний, якщо організував таке діло.

І виголосила бабуся таку промову, що її варто

було б і в газетах надрукувати. Бачите, бабуся ота сама вишивальницею була, а зараз на пенсії через похилий вік. Раніш, до революції, робила вона у полтавського пана Добровольського. Тридцять вишивальниць мав пан, круглий рік працювали вони, вишивали сорочки та кофти, а пан збував усе це добро за кордон. В Парижах та Лейпцігах продавались полтавські сорочки, а пан закріпав гроші.

— Тепер настали інші часи, — продовжувала говорити бабуся, — тепер наші українські сорочки носять і колгоспники, і сталевари, і шахтарі. Любі наші вишивки всьому радянському народові. Їх залюбки носять і в Сибіру, і в Москві, і на Уралі. Адже хороша сорочка до лиця і бригадирові, і міністрові, і навіть тричі Героєві. Ось як!

Дивлюсь я на Марусю, а очі у неї радісні такі, веселі. Усміхаються щасливо і всі дівчата наші, адже визнали люди їхній труд, старання та уміння. Бабуся за всіх сказала те, що думали колгоспники.

Відійшли ми з Кузьмою Васильовичем, партійним нашим секретарем, убік, дивимось, як люди товпляться біля наших палаток, радіємо. А Кузьма Васильович і каже:

— Треба нам Марусю послати вчитись на художника, у неї — талант.

— Як так на художника? — питаю, — навіть у колгоспі художник?

— Так, потрібний нам художник, — відповідає Кузьма Васильович. — Для нашої майстерні вишивання потрібний. Люди люблять красоту, а створювати її треба вміти. Хороше виши-

вають наші дівчата, знаємо, але можуть вийшлати ще краще. Пора нам мати свого художника в колгоспі, факт.

Підійшов тут голова артїлі, і у нас наче рада вийшла. Вирішили тут же сказати про наше рішення Марусі. Підходимо до палаток, дивимось — Петьчин велосипед стоїть. От, думаю, тебе тут тільки не було! Певно, прийшов знову зітхати. Коли чую, Петя інші речі веде:

— Так що, одним словом... долю свою не перескочиш... І взагалі...

Говорячи так, Петя витягає з сумки телеграму і подає Марусі.

— Сам вирішив з'ясувати усе... щоб не думали дядько Опанас. — При цьому Петя глянув у мій бік, спохмурнів. — У місті працює мій товариш, на головному поштамті, так він оце і сповіщає. Натє, Марусю, читайте... До державних іспитів готується тепер Грицько, тому і не пише...

Тут мене навіть за серце взяли такі слова і наче на душі посвітлішало. Значить, Петя недаремно на грудях бойові медалі носить, якщо зміг такий душевний подвиг зробити! Не такий він, як я ото думав. Не такі тепер парубки, не такі! Ех, який же ти, Петю, виявляється, хороший хлопець, і яка у тебе трудна професія, со-коле!

Навіщо вам розказувати про те, які були очі у Марусі, коли вона читала телеграму. Ви самі добре це знаєте. Тут нічого нового не скажеш. Підійшла вона до мене, говорить:

— Гриша дипломну роботу пише.

— От куди наші пішли! — вихопилось у мене.

А Маруся повернулася до Петі, щасливо так посміхнулася.

— Спасибі, Петю, велике спасибі! Який ви — хороший...

А тут голова колгоспу бере слово і сповіщає про наше рішення. Дівчата кинулись цілувати Марусю, застрибали біля неї. Навіть ми, старики, радувались, наче оце нас посилають в інститут вчитися... Петя стоїть біля свого велосипеда, сумно так на життя дивиться. Постояв він, постояв та й каже:

— Я теж буду вчитися, хочу стати радистом...

— Правильно, Петю, — ствердив Кузьма Васильович, — правильно, нам дуже потрібні радисти. Чудова професія — музична...

Петя глянув на Марусю, хотів було посміхнутися до неї, але у нього нічого не вийшло. Що ж зробиш — любов, вона не завжди з усмішкою ходить!

ОЗОН

За вікнами вагона мигтіли телеграфні стовпи, наздоганяючи один одного, поспішаючи кудись в безконечність. Степова ніч, щільно облягаючи залізничний насип, ніби намагалася поглинути оцей швидкий поїзд, що біг невпинно вперед, несучи на своїй голові яскравий ліхтар. Та світло дужче від мороку, і поїзд з осяяними вікнами, наповнений теплом і життям, розсікав пільму, гримотів на стиках, відраховуючи кілометри.

Андрій Помазан стояв біля вікна, жував давно загаслу цигарку, вдивлявся в темряву ночі. Збуджений думками про скору зустріч з своїм кращим другом, фронтовим побратимом Іваном Третяком, Андрій не міг заснути. Провідник вагона, вусатий літній чоловік з безлічю медалей на форменому кітелі, кілька разів нагадував неспокійному пасажирові:

— Ваші Васильки ще далеко, маєте можливість виспатись.

— Щось не йде сон, — відповів посміхаючись Андрій і витяг нову цигарку...

Васильки... Андрій замислився. Красива, поетична назва станції! В краю вугілля, що часто розгалуженими жилами виступає на поверхню, з містами, яким назву дав метал або страждальне в минулому життя гірників, раптом — Васильки. Може колись, в сиву давнину, цю назву дав мрійний гірник з чорними від важкої праці руками і широкою душею? Може якийсь полтавець або тамбовець, вийшовши на-гора після важкої роботи і оглянувши поле, що було під сонцем навколо, зачудований квітучим краєвидом землі, усміхнувся до трав, подумав: «Васильки, васильочки...»

Васильки виринули з п'ятьми раптово. Поїзд зупинявся тут лише на дві хвилини. Паровоз нетерпляче пирхав, мов той кінь, що його раптово спинили напівдорозі. Андрій підхопив чемодан і скочив на порожній нічний перон.

З вокзалу до шахтарського містечка вела широка вулиця, обсаджена старими липами. І тільки-но ступив під них Андрій — легенький вітерець струснув віти, на плечі, на голову, на руки посипався перестиглий цвіт. Андрій посміхнувся: от як зустрічають його Васильки, мов того молодого на весіллі...

Андрій пішов повагом, дихаючи запашним повітрям. Східна частина неба уже пломеніла рожевим мереживом вранішньої зорі, повітря було густе й п'янке від пахощів липового цвіту, від нічного буяння матіоли, що розкішно цвіла в палісадниках.

Містечко ще спало. Високо над ним крутилося колесо головного підйомника шахти, мовби промовляючи, що життя на Донбасі не припи-

няється ніколи. Андрій поволі ступав по старому гранітному бруку, прислухаючись, як лунко стукотять його черевики по дзвінкому камінні.

Назустріч з перевулка вийшли дві дівчини в шахтарських спецівках, з потушеними лампочками. Видно, вони йшли з роботи. Дівчата розмовляли про свої справи, не звертаючи уваги на Андрія.

— Здрастуйте, — привітався до них юнак, — чи не скажете, де тут живе Іван Третяк?

— Он там, на новому висілку, за териконом.

Андрій подякував і попрямував далі. В останню хвилину він помітив, як та дівчина, що стояла ближче, глянула на нього глибокими очима, сповненими молодості і вогню. Шаhtarки!

Було ще рано. Люди досипали останні солодкі хвилини. Андрій подумав, що йти відразу ж до друга незручно, адже він ще, певне, відпочиває. Вирішивши виждати ще з годину, він завернув у молодий невеличкий сквер, присів на холодній росяній лавці. Поруч, обрамлена зеленими вітами молодих дерев, стояла гранітна постать світлочолої Зої. Обличчя дівчини було звернене на схід, і рожеві промені, що невпинно линули з-за обрію, золотили лице, надаючи йому природного кольору. У Андрія аж серце забилося, наче оце він побачив живу героїню. Вічно стояти тобі, дівчино, обличчям до сонця, бо ти така ж чиста і світла, як ці світанкові промені!

Андрій запалив цигарку, відкинувся на спинку лавки. Ширшали горизонти, глибшим стало небо. Подумалось: «Які ж чудові ранки на нашій мирній землі, яка краса навколо нас!»

Про мир мріялось колись у вогких окопах, в лісах Білорусії, в гарячих боях там, на берегах Одеру. Скільки витерпіли наші люди заради того, щоб отак чарівно сходило сонце над нашою землею, щоб крутилися колеса на копрах шахт, щоб спокійно і радісно було в наших садах.

Пригадався останній бій, остання наводка на позиції ворога. Іван Третьак, командир артилерійської батареї, прихилився тоді до лейтенанта артилерійської розвідки Андрія Помазана, прошепотів:

— Залишимося живими — збережемо нашу дружбу на все життя!

— Клянусь, — урочисто відповів Андрій.

— Дякую, — твердо проказав Третьак і владно скинув догори руку. Гримнула батарея, послаючи нищівний вогонь в лівго ворога. І вже тоді, серед гудіння металу і громів бою, вчувалися звуки героїчної симфонії перемоги — то людство співало хвалу солдатам Сталіна, які врятували світ.

Минали роки, ішло життя, а фронтові друзі не забували один одного. Хоч жили вони в різних місцях — один працював на шахті, а другий в гірничому інституті в Сталіно — однак не припиняли зв'язків, листувалися, мріяли про зустріч. Тепер от випала нагода — відпустка — і один з них приїхав у гості до друга.

Андрій підвівся, глянув на сонце, що вже звелось над землею, пішов шукати квартиру Третьака. Ось і будинок з потрібним номером. Андрій відчиняє хвіртку і в ту ж мить бачить Івана, що йде йому назустріч. Хвилину вони

стоять один проти одного мовчки, приголомшені раптовою зустріччю, потім кидаються в обійми.

— Ну й молодець, Андрію, аж дух захопило від радості, — збуджено говорить Третяк, стискаючи в обіймах друга. — Чому не повідомив телеграфом? Я б зустрів.

Тримаючись за руки, вони йдуть у дім, навперебій розпитуючи про новини, про здоров'я.

— А я оце зібрався на шахту, ще б п'ять хвилин, і ти не застав би мене, — говорить господар дому, пропускаючи Андрія вперед. Вони зайшли в простору кімнату, обставлену м'якими меблями, з квітами, килимами, з телефоном на столі. Господар усадив гостя в шкіряне крісло, а сам, прочинивши двері в сусідню кімнату, гукнув:

— Клаво, вставай, у нас гості...

Андрій знав з листів, що Третяк одружений, що у нього є син. Щасливий, мабуть, Іван, відразу можна сказати, що в хаті дбайлива хазяйка, невеличка, але згуртована сім'я. Господар, наче відгадуючи думки гостя, розчулено промовив:

— Син у мене — гвардієць! Ось прокинеться — побачиш.

Говорили довго, згадували минуле, спільних фронтових друзів. Андрій з цікавістю розглядав свого друга, з радістю відзначаючи, що Іван має добрий вигляд, живе, видно, в достатках. Має чудовий будинок. Зразу за терасою, обставленою чудовими меблями з лози, стелиться довгий сад з квітниками, з чепурними доріжками, посипаними піском, з альтанками.

— Ти, бачу, непогано живеш, друже, — з щирим задоволенням промовив Андрій.

— Ось поснідаємо, — відповів Іван, — я покажу тобі свій сад, пасіку... Знаєш, люблю я копатися у своєму садку, поратися з квітами та деревцями. Недавно я придбав такі саджанці — ахнеш! Ти бачив коли-небудь срібні італійські тополі? У мене є. — привіз один знайомий з Батумі...

Увійшла Клава, повна жінка, одягнена в широкий халат. Вона подала Андрієві руку.

— Я про вас усе знаю, хоч ніколи й не бачила, — проговорила вона привітно. — Ваня просто закоханий у вас...

Після сніданку господар провів Андрія у свій кабінет, показав на канапу з чистою постіллю.

— Лягай і спи, я повернуся з шахти через кілька годин, тоді вже наговоримось досхочу.

— А як у тебе справи на виробництві? — поспитав Андрій.

— Все гаразд, план виконуємо. Дільниця моя теж не пасе задніх.

Залишившись сам у кімнаті, Андрій широко розчинив вікно, що виходило в сад. Спати не хотілося. Над містечком пливло велике сонце, по вулиці йшли робітники, голосно про щось розмовляючи, десь далеко задерикувато покрикував маневровий паровозик.

Раптом Андрій почув якийсь галас під вікном. Чути було, як хтось хрипко вигукував:

— Я його і під землею знайду!

Виглянувши у вікно, Андрій побачив немолодого шахтаря з ріденькою борідкою і сірими очима. Він кричав і вимахував руками, насту-

паючи на Клаву, а вона, розгубившись, певно, не знала, що йому сказати.

Андрій вискочив на ганок. Клава, зрадівши його появі, пішла у хату.

— Ви чого розгримілися, діду? — посміхнувся Андрій. — Горить десь чи як?..

— Та ні, — різко махнув старий рукою, — люди дивні іноді бувають. Ну от дивіться сюди, як же тут не сердитись, не кричати, не лаятись? Хто ж це може сидіти спокійно і дивитись на неподобства, скажіть, хто? Я з юних літ у шахті, у мене в долонях під шкірою вугіль приріс, чорні смуги залишились на все життя. Так ото мене, старого вугляра, називати терпугом? Терпуг, ви чуєте, я став їм терпугом, бо не люблю мовчати, коли неправду бачу. От як! От воно як буває в житті!

Старий був такий збуджений і сердитий, що коли він говорив, руки наче рубали повітря.

— Ви тільки подумайте, — продовжував він, — терпуг... Так і сказав отой молокосос... А ти знаєш, що таке вісімнадцятигодинна упряжка, ти коли-небудь був саночником, тебе витягали хоч раз з-під породи?

Андрій слухав шахтаря, але про що йшла мова — не розумів. А старий і не думав пояснювати суті справи, його не можна було зупинити.

— До міністра напишу, а то й поїду сам, знайду правду, брешеш, знайду...

Виголосивши це, старий перевів дух. Андрій відразу ж скористався з паузи.

— Це ж ви про кого розповідаєте, хто вас так кривдить?

— Та хто ж, начальник наш, шановний Іван Трохимович.

— Третяк? — вихопилося у здивованого Андрія.

— А хто ж? Я його зранку шукаю. Набридло мені терпіти. Ви тільки подумайте, майже всюди на Донбасі уже підраховують вугілля, видане зверх плану, люди живуть на три, а то й п'ять років уперед, а ми вперлися лобом у план і сидимо. План — річ державна, але план перекрити треба, є така можливість. І ми змогли б це зробити, якби... якби тільки дехто не боявся забруднити ручки, поламати голову. От візьміть хоча б таке — цикл. Звідки це пішло по всьому краю? На шахті 5-біс почалося це, є там такий старичок на прізвище Хмелюк. Від нього і пішло, так що Васильки, а не якесь інше місто, розворушили людей. А наша шахта поруч, рукою подати, але у нас з циклом нічого не виходить. Тьфу ти!

Шахтар раптом відійшов від ганку, присів і почав хутко водити пальцем по піску.

— Дивіться, ось вам лава, ось уступ. У мене тепер, якщо впроваджено новий графік, місця є досить, клади мені лісу стільки, скільки потрібно, а не виділяй пайку, наче я збираюся його їсти. Кинулись — нема кріпильного матеріалу, подалися за ним аж на склад... Кажуть — штрек відстає, прохідники не встигають угнатися за виробленням лави... А ти не бійся, став сюди потужний транспортер, повертайся жвавіше і штрек не буде гальмувати. От ще мені — штрека злякалися!

Старий був такий захоплений своїми доказами,

що майже зовсім не звертав уваги на співбесідника, який стояв поруч. Видно, шахтар вирішив відвести душу і тому невгавав.

— От, горбом своїм дійшов, на бумазі показую, все ясно, чого вагатися? Так ні — подумати треба, зважити. Взялись раз, запоролись, бо не підготувались як слід, руками тепер розводять: бачите, яке діло, ми ж говорили... Шахта у нас трудна, пласти не ті... А люди он на гірших пластах збільшили видобуток вдвоє, а ми все зважуємо, приміряємо! А чому це так?

Він випростався, показав кудись рукою, багатозначно примружив око:

— Бюрократизм заважає, ось у чому корінь! Івану Трохимовичу аби план виконати, а далі хоч загорись усе... Сором очі виїдає — майстри з сусідніх шахт скоро шапки не будуть знімати при зустрічі!

Старий сердито сплонував, розтоптав ногою схему, виведену ним на піску, махнув рукою і швидко пішов геть.

Андрій теж вийшов на вулицю.

Він довго ходив по місту. Йому хотілося все обміркувати. Побував біля шахти, познайомився з людьми... Подумав, що справді оцей старий шахтар правий.

Над шахтарським містечком скупчувалися хмари, застилили горизонт, провіщаючи дощ. Подув вітер, женучи пил і зриваючи достиглі квіточки лип. Андрій повернувся на квартиру лише о шостій вечора. Клава зустріла його з обуренням.

— А я вже хотіла заявляти в міліцію про ваше зникнення. Як можна так баритися? Обід

простиг, син місця не знайде, виглядаючи дядю...

Андрій був здивований — Третяка ще не було вдома. З'явився він за годину, змокрілий, запилений. Виліз з машини, розчинив хвіртку, голосно крикнув:

— Гей, Андрію, знудився, мабуть? У мене, знаєш, гарячі дні... Нарада за нарадою...

Після обіду, підхопивши Андрія під руку, він повів його у садок.

— Ходімо, Андрію, я покажу тобі чудо рослинного світу, — сказав він.

— Чи знаєш ти таку людину — Терпуг? — спитав у садку Андрій, запалюючи цигарку.

— Терпуг? Стій, стій, який Терпуг? Ти питаєш, про Федюченка?

— Я не знаю його прізвища, але знаю, що ти охрестив цю людину Терпугом.

— Не я, Андрію, не я його охрестив так. У нього, знаєш, характер того... крутуватий, бурчати любить, от люди й прозвали його...

— Не в ньому справа, — Андрій підвів очі до неба, глянув на хмари, що загрозливо клубочились, — сядьмо, поговоримо..

Вони зайшли в затінену плющем альтанку, сіли на стільці. Андрій довго розпалював погаслу цигарку, погляд його блукав по саду, по низьких зрізах зеленої бірючини, по вибагливих клумбах і трикутних грядках рожевої бегонії. На серці у нього було недобре.

— Мені соромно, Іване, за тебе, соромно і боляче...

— Що трапилось, друже? — щиро здивувався Третяк.

Андрій скривився.

— Ти вважаєш, що все добре? А як у тебе на дільниці? Хто винен у тому, що у вас на шахті провалено прекрасну ідею циклічності?

Третяк посміхнувся, розвів руками.

— Це тебе Федюченко так нашігував, зразу видно — його робота.

— Не в ньому справа, Іване, справа в тобі...

Третяк здивовано підняв очі:

— Ти приїхав, щоб полаятись зі мною?

— Ні, не з цим я їхав, а тепер бачу — суперечка неминуча... Ось що, Іване, давай щиро, як колись, давай так, відверто: правда, що ти відмовляєшся від нового графіка?

— Не я відмовляюсь, лава відмовляється, Андрію. Я знаю твій гарячий характер, ти б усе робив з плеча, але... Одне діло кричати: давай графік, інше діло відповідати за видобуток на дільниці... Уговорили якось мене — давай та давай цикл, ну і що? Зірвали змінний видобуток, всі бігали по шахті, метушились, а що вишло? Хто відповідає перед державою за виконання плану? Федюченко? Ні, з мене питають. Я доводив, і сама практика підказує — у нашій шахті циклічний графік застосувати не можна.

— А от Хмелюк застосовував.

— Хмелюк? Так у нього ж інші пласти, у нього — лягай в лаві і котись з краю в край. Хіба можна порівнювати? Ти, Андрію, теоретик, ти шахту знаєш здебільшого по книгах, лекції читати куди легше, ніж керувати дільницею...

Андрій поворухнувся.

— До інституту я працював на шахті, ти ж знаєш...

— То було до війни, тепер не ті шахти, не та організація праці.

— Гаразд, а як же з шахтою «Сталінський вибій»? Ти читав про результати впровадження нового графіка на цій шахті? Адже там пласти такі ж, як і у вас...

— Я не був там, не бачив їхніх пластів...

Запала тиша. Чути було, як шумлять кропи дерев, як швидко зволожується повітря, провіщаючи зливу. Високі липи, що стояли обабіч вулиці, тривожно гули, згинаючись під вітром. Ніжний синьоцвіт розправив пелюстки, а красаля підняла личко до неба, чекаючи благовісних крапель життя.

Сипнули косі бризки дощу, вдарив грім. Здавалося, півнеба провалилося і звідти ринула вода. Стало темно, холодно. Вітер жбурляв в альтанку зірване листя, з поля прикотився курай і, зачепившись за паркан, повис безсило, зів'яв під зливою.

Третяк відсунувся від прогалини в стіні плюща, здригнувся чи то від холоду, чи від нервового напруження.

— Тут у самого стільки неприємностей, а ще й друг нападає...

— Я здогадуюсь про твої неприємності, — стримано мовив Андрій, — ти відстав, а у нас відсталих по голівці не гладять. Дивуюсь, як тебе досі не викликали на бюро...

— Викликали, — скрикнув Третяк, — це не так важко — викликати...

— От бачиш — викликали. Ех, Іване, див-

люсь я на тебе, не впізнаю колишнього командира батареї... Важко тобі — попроси передовиків допомогти... Хоч би того ж Федюченка... Не ображайся за правду — розкис ти.

— Брехня! — скипів Третяк, — це брехня! Я не можу ризикувати. Я за все відповідаю.

— Ти просто лінуєшся. Народ тебе підштовхує, а ти ображаєшся.

— Досить! Я не хочу тебе слухати! — обличчя у Третяка зблідло, голос затремтів, наче його біла пропасниця. — Ти не маєш права так говорити!

— Я гадав, що так говорити мені дає право наша стара дружба.

— Дружба не дає права ображати!

— Говорити правду — не значить ображати... Але ти, бачу, неправильно розумієш дружбу. Тоді пробач і...

Андрій не договорив, голос йому осікся, захлинувся. Він насунув капелюха і рвучко вискочив з альтанки. В ту ж мить він став мокрим від зливи. Та він не відчував цього. Прожогом вскочив у хагу, сів у крісло.

...Нахиливши голову, Третяк сидів в альтанці і нічого навколо не бачив.

В уяві Івана промайнули роки війни, сповнені тривогами і печалями, гіркотами втрат близьких друзів, щастям перемоги. Скільки пережитого разом, скільки горя випробувано пліч-о-пліч з Андрієм! Пригадалася гаряча хвилина, там, на підступах до Берліна, коли вони поклялися в дружбі назавжди, на все життя...

Враз Третяк отямився. Йому ще й досі вчувалося, як грюкнули хатні двері.

За кілька хвилин він підвівся і швидко пішов у хату. Побачивши Андрія, який сидів у кріслі, він полегшено зітхнув, сів поруч, промовив тихо, наче боявся, що друг почує, як стукотить його серце.

— Ти не маєш права, Андрію... Це якесь прикре непорозуміння.

— Може і так... але роботи своєї ти не любиш... Став чиновником...

— Не говори так, Андрію, не треба... Ходім поговоримо, адже ми... лише сперечалися. А мені хочеться поговорити з тобою, багато поговорити. Я трохи скипів, нерви, знаєш, ти вже пробач...

Вони зачинились у кабінеті. Довго говорив Третяк, а коли скінчив, Андрій потеплілим голосом промовив:

— Ти повинен знати, що мир, який ми завоювали, треба щодня, щохвилини скріплювати працею, новими тоннами металу, вугілля, хліба.

Андрій затягся цигаркою, наблизився до самого обличчя друга.

— Хіба ти не бачиш, що робиться у нас на Донбасі? Люди і вдень і вночі думають над тим, як би поліпшити працю, як би видати більше вугілля. Ініціатива йде знизу, ми повинні підхоплювати її, скеровувати, ширити... Люди наші хочуть скоріше жити в комунізмі. А є люди, окремі працівники... так, керівники, які не розуміють цього. От. Я знаю, що перейти на нові методи — річ кропітка, трудна, вона вимагає певного ризику, напруження волі і зусиль. Це все так. Але треба... треба тобі попросити допомоги у Хмелюка, у Федюченка, у старих

майстрів. Вони мають величезний досвід, вони допоможуть. Розкинь думками — може варто послати своїх представників на шахту «Сталінський вибій». А чого ж — хай подивляться, повчаться працювати за новим графіком... Хай поїдуть позичати досвіду!

— Я думав над цим.

— От. А тепер треба діяти. І ще ось що, Іване, якщо хочеш — я залишусь у тебе на кілька днів, допоможу скласти графік...

Третяк блиснув очима.

— Друже...

— А тепер, — встав Андрій — ходімо до Клавви, а то ми ж її зовсім перелякали...

— Вірно, ходімо, ходімо.

Вони вийшли на терасу. Гроза вщухла. Повітря здавалося аж синім, таке воно було чисте, викупане в грозовому дощі. Дерева стояли струнко, на вітах блищали краплини прозорої води. Квіти пахтіли, розкривши свої посвіжілі пелюстки. Андрій посміхнувся, дивлячись в сад, жартівливо промовив:

— Як це воно описано у поета?

Озон свежит. Грозою умылось лето...

Десь далеко глухо стугонів грім, віддаляючись, завмираючи в неосяжних просторах уми-тої дощем землі.

НА БЕРЕГАХ ДНІПРА

Жовті хвилі Дніпра одноманітно б'ють в піщаний берег, ліниво відкочуючись і знову надпливаючи. Над берегом лине шерех — то річкові хвилі невтомно перемивають пісок. Берег тепер уже чистий. Ніде не видно розкиданих дощок, кучугур вапна, використаної опалубки. Замість безконечного потоку плотів, барж з цементом і білим піском, на Дніпрі тепер вільно гуляють легенькі байдарки з романтичними назвами, лунають співи і музика.

Алі Назимов присідає на камінь, занурює у теплу воду босі ноги, оглядається навколо. Як все змінилося на березі! Ще ж учора тут скреготали крани і бетономішалки, прудко бігав маленький паровозик, шумів безконечний транспорт, подаючи у височінь червону цеглу. День і ніч тут снували сотні будівельників в оббрижаних цементом фартухах і комбінезонах, в просторих гумових чоботях. Майже на кожному виступі корпусів висіли лозунги, закликаючи людей достроково здати механічний цех, силову станцію...

Так було ще недавно, а сьогодні не впізнати будівельного майданчика. Замість каменярів і такелажників по майданчику ходять тепер інженери в блискучих окулярах і чистих костюмах, ретельно оглядаючи об'єкти, записуючи щось у свої блокноти.

Один такий інженер, рожевощокий, мов дівчина, особливо чомусь часто траплявся на очі Алі Назимову. Важко сказати, що саме не сподобалось Алі Назимову в цьому юнакові: рожеві дівочі щоки, дбайливо вив'язана квітчаста краватка чи його блискучі окуляри. Алі ревниво стежив за кожним рухом молодого інженера, зустрічаючи його то в дворі заводу, то в прохідній. І щоразу, як тільки Алі зустрічався з молодим інженером, він хмурився й ішов собі геть. Очевидно, це почалося з того прикрого випадку в цеху...

Якось, проходячи повз механічний цех, Алі побачив у вікно сірий квадрат бетону, на якому струнким рядом стояли блискучі новенькі верстати. За одним із них працювала Женя. Осяяна сонцем, строго зосереджена, Женя пильно стежила за різцем, навіть на мить не відриваючи від нього погляду. Золота стружка звивалась під її рукою, блищала на сонці. У цех зайшов рожевощокий інженер. Він зупинився біля верстата Жені, нахилився до неї, щось сказав, і рука його ненароком лягла на її ніжну руку...

Терпкий біль стукнув у серце. Алі пройшовся по подвір'ю, зазирнув до силової станції, довго стояв біля вагонів з доломітом, потім знову повагом пройшовся мимо механічного. Женя тепер стояла біля верстата сама. Таке ж заклопо-

тане обличчя, та ж зосередженість рухів, але вираз очей здався Алі надто урочистим і осяяним. Ех, Женя, Женя...

Алі глибше занурює ноги у теплу лоскотливу воду, під пальцями шерхотить вимитий водою пісок. Дно здається викладене живим золотом. Пахне річковим повітрям, замуленим кореневищем, снастями. Десь за лиманом упали косі пасма дощу. На заході креснуло небесним вогнем. Стало темніше, сумно.

За день нагрітий пісок тихо шумить під ногами. Алі іде повагом — у нього ще є час. Ще півгодини до кінця зміни — раніш він не зустрінеється з Женею. Можна пройтись по березі, подумати. Чомусь згадався батько, сивовусий, зігнутий життям, мудрий, як саме життя. Побачив би оце він Алі, напевне сказав би:

— Звик до місця, важко покидати насиджений куток? Така доля у будівельника — щоразу починати нове. Приходить він на голе місце, навкруг бур'яни та яри, вітер вне по урвищах. Через два-три роки дивись — звелися світлі будови, пролягли асфальтові дороги, зашуміли цехи. Приходять люди сюди, справляють новосілля, а ти, будівельник, їдеш знову в інше місце, починаєш все спочатку.

Алі пам'ятає одну його розповідь. Було це до революції. Батько, першокласний каменяр, клав стіни тюрми. А потім за участь у забастовці сам потрапив у ту тюрму... Сміявся все: добрі стіни виклав, не вирватись із-за них...

— Ех, батьку, батьку, — зітхає Алі. — Більше половини життя прожив у холодному, сирому бараці, хоч власними руками спорудив не

один десяток високих будинків. Для кого? Не для себе. Будівельник для себе нічого не будував. Тепер от у Алі зовсім інше, все не так, як у тебе, батьку. Є світлий будинок, є доля світла... Отой будинок уже поплив пароплавом вниз по Дніпру, і коли Алі прибуде на нове будівництво, там уже буде підготовано для нього хороший куточок для життя. Все тепер не так, як колись. І не це зараз хвилює, не це мучить Алі. Виникло у нього інше важке завдання — не все може взяти з собою будівельник, переїжджаючи на нове місце. Голубоокого щастя іноді не вдається взяти з собою на пароплав!

Що б ти сказав на таке, батьку? Мабуть, зовсім не зрозумів би, здивувався. Може сказав би: не буде Галя, буде другая? Але тепер складніше у Алі Назимова — трапилася раз в житті Женя і іншої бути не може. Прийшла назавжди. Тут, на берегах Дніпра, він, Алі, син Радянської Татарії, знайшов своє щастя, свою долю. У стінах великих будов, що зросли біля Дніпра, вкладена і його праця, його талант. От уже кілька днів як відчалив пароплав, увозячи партію будівельників. З ними поплили його речі, його збірний будиночок-красень. А він ходить тепер понад берегом, позираючи на годинник, вгамовуючи дурне, розбурхане серце своє...

Дивно ж трапляється в житті. Коли вперше зустрілись і відчули, що давно вже шукали одне одного, все здавалося простим і зрозумілим. Женя була хорошою арматурницею, не раз її відзначали за натхненну працю. А потім, через рік, коли вже завидівся кінець будівництву,

раптом пішла на курси. Стріпнувши своїми золотими кучерями, сказала рішуче:

— Не вмовляй, я вирішила і не зміню рішення.

Важко зітхнув тоді, наблизився до самих очей, заглянув у золоту глибіню. Звідти війнуло таким теплом і сяйвом кохання, що Алі аж сп'янів від щастя. Хіба він міг відрадити Женю? Хіба вмовиш, коли і сам бачиш правоту її, прагнення до того, що було її мрією?

Дні збігли швидко, тепер настала розлука. Як все блискавично промайнуло! Женя прибігала до нього завжди заклопотана своїми справами, з конспектами і кресленнями, зустрічі були короткими, діловими. Коли слава про Алі Назимова широко залунала на будівництві, коли він одержав чарівний той будиночок з передпокоєм, спальнею, їдальнею і ванною, здавалося, все тепер стане на місце, і Женя залишиться у нього назавжди. Але вона, вислухавши Алі, стріпнула кучерями, сказала:

— Яка ж нецікава тема!

Схожа на десятикласницю, бистра і гомінка, вона ніколи не сиділа на місці, вела Алі кудись на танці, або просто до Дніпра, на човен. Голос у неї був дзвінкий, задушевний. Лилося над водою широко і таємниче:

Все проходять рани, поздно или рано,
Но любовь, мой милый, не проходит, нет...

Алі минає високий корпус складального цеху, зупиняється біля стіни, на якій ще й досі видно великі букви, трохи стерті негодою і ча-

сом: «Працювати, як бригада арматурників Назимова». Приємний лоскіт пробігає по тілу. То були гарячі, жаркі дні! То були дні незабутні ще й тому, що тоді ж сталася ота вимріяна, ота щаслива зустріч з Женею...

В цю мить розчинилися двері прохідної і на вулицю гийшов рожевощокий інженер. Алі хотів було круто звернути за ріг, але натомість підійшов до інженера, глянув на його блискучі скельця, сказав з викликом, показуючи на стіни цеху:

— Тут моїх п'ятсот безсонних ночей!

Рожевощокий здивовано глянув на Алі, поправив окуляри.

— Ви бетоняр?

— Арматурник, — відповів Алі і знову визивно сковзнув поглядом по блискучих окулярах інженера.

— Алі Назимов? Так?

— Так, але...

Він не докінчив, бо інженер, широко ступивши вперед, схопив його руку і з силою стиснув її.

— Радий бачити вас, товаришу Назимов! Як же — чув про вас, всі газети писали... Рекорди, героїка, ветеран будівництва...

Юний інженер говорив так захоплено і щиро, що Алі просто розгубився і стояв перед ним, мов той школяр, що завинив перед учителем. Та інженер не помічав розгубленості арматурника, він продовжував палко говорити, наче довго мовчав і оце лише тепер одержав нагоду висловитись.

— Знаєте, першокласний завод, завод-сад...

Легко і приємно працювати тут... Золоті руки робили його.. — Він випустив, нарешті, руку Алі і запитав:

— А ви де ж зараз, на курсах?

Алі помовчав, потім відповів:

— Я будівельник, і курси свої давно пройшов...

— Знаєте, — говорив інженер, наче не чувши відповіді, — які прекрасні кадри вийшли з колишніх мотористів, бетонярів... У них ще не вистачає досвіду, рука, так би мовити, ще тремтить, але яка любов до машини, яка наполегливість! От взяти хоча б Євгенію Подоляк, молода ж зовсім...

— Вона з моєї бригади, була кращою арматурницею...

— От, от, — підхопив інженер, — саме так — кращою, а тепер вона стоїть біля верстата, і по всьому видно, з неї буде людина! У неї є хватка, а хватка — це талант!

— Талант потрібний для кожної професії...

— Вірно, правильно! — вигукнув інженер. — Я цілком погоджуюсь. Хоч я по професії інструментальник, я дуже високо ціную вашу професію будівельника. Важка, але почесна, навіть романтична професія. Будівельник все одно, що першовідкривач життя, творець краси. Під його умілою рукою оживають камінь, глина, сучкувате дерево... Це він прокладає в пустелях дороги, будує заводи і гідроелектростанції, зводить світлі будинки. І я вважаю, що у нас ще не додумались як треба по-справжньому шанувати трудовий подвиг будівельників. Далеко не вся наша молодь знає тепер імена будівельників Тракторобуду, Дніпробуду, Краммашбуду! А повинна

знати! Бо це ж герої, про яких лунає велика слава по всій країні.

— Ото ж бо й є! — продовжував розвивати свою думку інженер. — Я б ставив на кожному будівництві, на найвиднішому місціobelіски слави. Так, так,obelіски слави, Гранітні. А на них золотими літерами вибив би прізвища героїв, що своїми руками покликали до життя пустелі й голі степи. Ітима робітник на зміну, щоразу буде дивитися на тойobelіск, згадувати імена героїв. І це не для краси, не для «годиться». Для діла! Знатиме молодий робітник про подвиги бетонярів, арматурників, вололазів, каменярів — більше любитиме свій завод, споруджений роботящими руками будівельників, краще берегтиме його. Правда?

Алі не сподівався почути від оцього безвусого інженера таких слів. В серце арматурника надпливла гаряча хвиля радості. Він стояв і слухав оці слова, наче чарівну музику, а сам думав: «Адже до цієї несподіваної зустрічі, до цієї миті він з якоюсь ревністю і настороженістю поглядав на цього юного хазяїна, що прийшов на готове і так сміливо всім розпоряджається. Гризли сумніви: чи ж оцінить він всією повнотою серця подвиги, працю його, Алі Назимова, і сотень таких, як він?»

Почувши все це, Алі Назимов навіть розсердився на себе. Як він міг так думати! Як він міг кілька хвилин назад сказати цьому юнакові про п'ятсот безсонних ночей? Завжди скромний і мовчазний, він і зараз, почувши оті слова інженера, знову закритися, бо ніколи не любив пишних і гучних слів про себе і свою професію.

Схвильовано, але трохи якось винувато Алі потиснув руку інженерові, побажав йому щастя, широко закрокував до пристані. Звідти линули призивні гудки пароплавів, відлунюючи вдаль...

...Вони пливли човном серед безмовної гладіні води, прямуючи за течією. Місяць щедро розливав своє тремтливе срібло, і воно мерехтіло на воді, мов живе. Алі опустив весла, відкинувся на корму, заплющив очі. Десь обізвався баян, зітхнув, захлинувся від безмежжя почуттів.

Першою порушила мовчання Женя:

— Ніколи не думала, що ти можеш бути таким вредним!

— Уяви собі — можу! — з викликом відповів Алі і підвівся. Він наблизився до обличчя дівчини, жарко дихнув:

— Можу! І не лише тебе приревнував до отого юнака в розкішній краватці, а й завод. Увесь завод! Ти можеш це зрозуміти?

Він помовчав, вдивляючись в лице дівчини, наче бачив його вперше, знову відкинувся увесь, засміявся:

— Дивне почуття, знаю, а от — було. А потім, коли поговорив з інженером — соромно стало. Ох і відшмагав же він мене! І не лаяв, а от — наче поскуб за чуприну, їй-бо. І знаєш, — Алі знову наблизився до дівчини, наче звірвав їй найбільшу таємницю серця, — хлопець — голова! Якось ширше він дивиться на все, глибше. Як він говорив про будівельників! Ніколи б мені і на думку не спали такі слова. Герої, каже, творці краси, от!

Женя слухала, а обличчя їй яснішало. Вона не зводила очей з юнака.

— Або хоч і про отой чудовий будинок, що його закріплено за будівельником. Це ж Сталін, — говорив інженер, — так наказав, щоб жив будівельник в красивому будинку, щоб перевозили його за ним у всяке місце. Правильно сказав інженер, хороше сказав!

Дівчина стріпнула своїми кучерями і пригорнулась до Алі.

— Ти зараз такий красивий, Алі, такий красивий...

Вона доторкнулася до його щоки своїми шовковими кучерями, зашепотіла:

— Дніпро, Аму-Дар'я, вічний стукіт коліс вагона, все життя в путі... А мені хотілося, щоб біля будиночка отого ще й садочок був, такий, знаєш, невеличкий, виплеканий своїми руками. Як у дитинстві — з білими піщаними доріжками. З кущами агрусу... Ти от все говорив мені про новобудови, про незвідані степи, де мають бути нові заводи. Хороші слова. Люблю тебе такого... Але чому ж ти ніколи не сказав мені про те, що в мене на думці? Хіба візьмеш з собою звідси на Аму-Дар'ю садок, хіба можна бути вічним пасажиром? Адже ти, будівельник, — наче той транзитний пасажир, що робить лише короткі зупинки на окремих станціях...

Алі Назимов мовчав. Лилося, струменіло з неба голубе світло, вкриваючи сріблястою ковдрою землю. Човен занесло далеко за місто, треба було повертати назад. Алі тихо взяв весла в руки, торкнувся до води. І коли вже під-

їжджали до пристані, юнак поклав весла, сказав:

— Тепер я розумію, чому ти пішла на курси інструментальників.

Женя стрепенулася:

— Ти не сердися на мене, любий? Ні? Ти не можеш сердитись за це, не маєш права. Адже я сказала про це лише тобі...

Вона підхопила його під руку. Вони тепер уже йшли берегом, поволі піднімаючись крутим спуском. Попереду горіло вогнями місто, шумливе, гаряче, невгамовне. Прощаючись, Алі тихо сказав:

— Що ж — садочок річ непогана. Хороша річ! Але мені хочеться, щоб сади були у всіх наших людей, по всій землі щоб квітли вони. А для цього треба води, багато води! Треба побудувати греблі, електростанції, заводи. Так, треба будувати. І я буду будувати. Буду! Бо люблю землю моєї Вітчизни, всю нашу землю.

І, може, вперше за весь час Женя обхопила його шию обома руками, мов маленька дівчинка, припала до його грудей:

— Алі, любий, їжакуватий, впертий і рідний. Нічого, нічого ж ти не розумієш у моїх словах...

Гомінка надвечірня пристань. Гучномовець розкотисто заливається арією, лунають гудки пароплавів. Дніпро поцяткований синіми вогниками, повз які проходять баржі, залиті світлом пасажирські пароплави, бистрі скутери. Алі Назимов іде понад берегом, вдивляючись у ме-

рехтливі цятки, що позначають фарватер. В руках у нього щойно куплений квиток.

І коли він уже повертався назад, щоб прямувати до свого пароплава, в юрбі пасажирів раптом замайоріло знайоме квітчасте плаття, блиснули золоті кучері. Підійшла, глянула запитливо, тихо промовила:

— Тобі ще два тижні відпустки, Алі. Може, побув би ще...

— Не сидиться без діла, — посміхнувся Алі. — Бачиш, що робиться? Он скільки людей їде. І всі в Каховку. Будівництво кличе...

— Скоро там почне працювати інструментальний...

— Без цього не обходиться будівництво...

Дівчина радісно блиснула голубими очима:

— В Каховку пароплави відходять через день, Алі. Ти там дізнайся про інструментальний і напиши.

Вона більше нічого не сказала, та Алі Назимов тепер уже знав, що їх дороги ніколи не розминуться.

МЕЧІ ЖИТТЯ

Гуп-дзень, гуп-дзень!

Двигтять земля під ударами метких молотів, сипляться, шиплять червоні іскри, танучи в повітрі. Мов живий, звивається на кувадлі розжарений прут заліза. Німий і ні до чого нездатний, він незабаром набере іншої форми і в умілих руках майстрів перетвориться на знаряддя життя — на лісопосадочний меч.

Жарко палає, посапує міхом горно, мерехтить тремтливе полум'я, освітлюючи темні кути кузні.

Гуп-дзень, гуп-дзень!

День і ніч співають молоти в колгоспній кузні, на широкому вигоні, що край села.

В кузні жарко, хоч надворі ще віють різкі гесняні вітри. Щедро розчинені двері, мимо проходять люди, поважно вклоняються досвідченим майстрам, бажають здоров'я і бог-помочі. А ті, вклонившись статечно у відповідь, дістають новий шмат заліза, і знову лунко гупають молоти.

Гуп-дзень, гуп-дзень!

На все село разносяться бадьорі звуки, сповнені живодайного вогню і снаги.

Та ось кінець розжареним прутам, накладають нових, підсипають вугілля, молоденький русявий ковальчук Іван Лисогор береться за міх, а поважний майстер, пишновусий дід Лука присідає навпочіпки, дістає кисет. Перекур.

— Чувати з газет — великі бої ідуть в Корей.

Ніхто не відповідає на слова діда Луки, всі мовчки розпалюють цигарки. Але видно — думки всіх зараз там, на вогненній зсмі маленької, але гордої духом країни.

— Кажуть, непереливки у того, як його, у Макулатура...

Русявий, стрункий ковальчук заливається сміхом.

— Це ви про того Макартура?

— Та про нього ж, — серйозно мовить дід Лука. — яке прізвище, такий і хист... Звісно...

Ковалі сміються загонисто, всім еством. Підкидають до розмови терпкий жарт, вагове слівце високого гарту. Дотепу не позичати — за плечима велике життя. Сміх щирий і здоровий — а чого ж! Під ногами своя рідна земля, навек звільнена від хижаків, навхрест, скільки оком кинеш — на десятки тисяч кілометрів лягла територія наймогутнішої у світі держави. В домі — хліб і до хліба, в достатку щедрому все кругом. Куди не кинь — є у людей підстави посміятися на дозвіллі, покурюючи, відпочиваючи після доброї роботи.

Ген там, обіч кузні, линуть в далечінь рівні ряди молодих дубків, один від одного ставніший, стрункіший. Відступи трохи убік — лежить

смуга менших дерев — це торішньої посадки. А тепер от рясніє земля новими саджанцями — засаджують ще одну дільницю. Грунти добрі, що й говорити. І то нічого, що трикутник оцей розкинувся між двома ярами. Там, де не пройде машина — вибалки, яри піскуваті — там зробить діло оцей чудовий меч, змайстрований у своїй же кузні.

Хвацько орудує міхом Іван Лисогор, бравий русявий хлопчина. На ньому високі гумові чоботи, темнозелена ватянка. Він неговіркий і з першого погляду можна сказати, що навіть замкнутий. Але то так лише здається. Скажи йому про діло, або так просто нехитре слово, позначене людським теплом, Іван відразу розкриється, заговорить. Всі знають, що оцей молодий хлопчина пройшов суворе і складне життя. На війні він був бронебійником, чотири роки підряд наводив свою смертоносну зброю на ворожі танки і стріляв. На нього сунулися гітлерівські машини, хитромудрі, з безліччю сталевих панцирних ніг, а русявий хлопчина, дочекавшись миті, бив по них майже впритул, спокійний і грізний у своєму гніві.

Може від того і риси обличчя погрубшали, може від того і неговіркий Іван. Кажуть — професія накладає на лице людини свої незгладні риси. Якщо це так, то, може, і військова професія позначила оце молоде обличчя.

Уже пізно. Ковалі розходяться по домівках, лише дід Лука та Іван Лисогор загаялися в кузні — лаштують роботу на завтра.

Все прибрано, все підготовлено, але дід Лука чомусь не поспішає з кузні.

— Чого не йдете спочивати? — питає Іван.

— На вечорниці кортить... — посміхається той у свої пишні вуса.

Ой, хитрує дід, підлещується чогось до Івана, видно, хоче поговорити з ним про щось потаємне, делікатне. Ще вчора підійшов якимось до хлопця, почастував тютюнцем, поспитав про те, про се, а тоді і шепоче на саме вухо:

— Ну, як у тебе з депутаткою? З Сонькою?

Не встиг Іван відповісти, як тут його покликав голова колгоспу, і розмова обірвалася. Тепер, видно, дід Лука вирішив продовжити ту розмову.

— А чому ж це ти сьогодні не подався у Лесівку?

У діда Луки око прищулене, вуса настовбурчені, наче він приховує в них посмішку чи якусь таємницю.

— Вирішив краще відіспатися, бо ж завтра рано вставати...

Дід Лука ворухнув вусом.

— Ти мене не пропагандируй, хлопче, я все бачу і все розумію... Наречена-депутатка, це, брат, не жарт... Не дивно, якщо і откоша дасть... Жінки, вони, знаєш, ретиві, вибагливі... Сам був молодим, знаю...

— Ну, що ви, діду, завели отаке. — Іван незадоволено стріпує довгим білявим чубом. — Не всі ж однакові...

— Е, соколе, не говори! Не говори і квит. Всі однакові, всі як одна. Знаю і не дивуюсь, не осуждаю тебе. Дівчат багато, парубок ти хоч куди, іншу знайдеш, ще, може, кращу... Не журись, одним словом, не вішай голови. Хіба у нас

своїх путніх дівок немає, що ти подався у чужий район?

Іван Лисогор не терпів, коли йому в чомусь співчували, це завжди викликало у нього роздратування і навіть образу. Але тепер він чомусь не відчув цього. Дід Лука, хитрий оцей дід, поцілів у найболючіше місце, розворушив його сумніви, його болі... І може тому й сидів отак на ослоні, підібгавши ноги, слухаючи різні житейські пригоди діда Луки.

А що як правду каже дід Лука? Зазналася його Соня, загордилась. Він навіть розізлився за те, що всі оці дні підбадьорював себе здогадами та думками, вишукуючи об'єктивні причини в оправдання Соні. Коли ото кілька днів тому майнув через горб — до Лесівки сім кілометрів — постукав у вікно, серце калатало, як ніколи. Вийшла мати Соні, відповіла коротко, а Іванові здалося — навіть сухо:

— Немає Соні, поїхала по району...

Защеміло серце, але не видав цього. Ввічливо вклонився, стукнув хвірткою, наче зачиняв її востаннє, пішов, похиливши голову. «По району поїхала». Навіть записки не залишила... «Наречена-депутатка, — згадав слова діда Луки, — це не жарт...»

Зайшов тоді до чайної, осушив склянку, побрів через поля, густими туманами, неходжевими шляхами.

...Сидить Іван на ослоні, думки голову обсіли, жити не дають. Горно вщухло, дід Лука пішов уже, піднявши догори свою борідку, ворущачи настовбурченими вусами. У вікно кузні ллється світло, то, мабуть, місяць пробився крізь хмари,

морозець, хоч і слабенкий, таки здолав тумани.

«Більше не буду ходити, подумують, що бігаю за нею, побиваюсь... Ось прийду додому, сяду за стіл, напишу листа, короткого, остаточного. Хай не думає... Звичайно, тепер вона всім до вподоби, всім найкраща і найкрасивіша... Аякже — депутатка... Кожен парубок залицяється... Була собі простою телятницею — приходила, а тепер... Ех!»

Думки точать і точать серце, в саму душу встромляючи тонкі голки зневіри, ревнощів, болю... «Хіба їй життя клином зійшлося чи що? Ти, бач, Іван Лисогор тільки й на краєвиді, іншого, кращого і красивішого в світі немає! Дурень, дурень, мріяв же разом з нею про спільне щастя, про... сина!»

Скільки днів отаких пройшло, скільки думок пекучих передумав! Всього лише тиждень не бачились, а у хлопця очі смутком поїняло, розтривожилось серце. Он уже люди почали помічати, дід Лука співчуває...

Від нестерпного болю аж застогнав, поворухнувся, аж ослін скрипнув. Таки скрипнуло щось, це правда. Наче і не спав, а от підвів голову, сторожко так подивився у вікно, а воно ще раз скрипнуло, зашаруділо по склі. Підхопився, майнув полами ватянки, рвучко розпахнув двері, наче боявся: не встигне він, втече оця золота мить, більше не стукне у вікно ота знайома постань навіки коханої.

Вона стояла біля вікна, вся залита місячним світлом, рідна і знайома, хоч і не така, як завжди. Стояла і дивилася на нього своїми вели-

кими насмішкуватими очима, що випромінювали неповторне, сліпуче світло молодого щастя. У шевйотовій осінці, в якій завжди приходила на побачення, у білому легкому платку, вона була такою рідною і близькою, що Іван Лисогор нарешті отямився, ступив крок уперед.

— Прийшла?

Довгі вії війнули теплом і сміхом.

— Ну, якщо той, котрого чекають, не йде... — і притулилася тепла і обвітрена, гаряча і стомлена від ходи.

...Вони бредуть вздовж струнких рядків насаджень, міцно тримаючись за руки, молоді і дужі. З неба ллється світло, біле, аж голубувате. Зупинилися під молодим дубочком, постояли мить, знову пішли навмання, у степ.

Коли поверталися назад, до кузні, зі сходу бризнуло світанком. Бригада виходила на трасу. Соня тепло і щасливо пригорнулася востаннє, прошепотіла:

— Яка краса на світі, Ваню... А ще ж кілька років тому земля оця була в огні. Поглянь — все цвіте... І на все це, на наше щастя, — важко повірити, коханий, — там, за океаном, хтось злий і тупий гострить сокиру...

— Нічого, рідна, — видихнув шумно, всіма грудьми. — Вовтузяться там палії, це правда. Але життя їм не здолати. Ніколи не здолати!

Тільки ступили на подвір'я, назустріч — дід Лука. Скосив здивовано око, повів вусом:

— Здрастуй, депутатко! Оце добре, оце добре..

Іван розумів, що означає слово «добре» в устах діда: добре, що депутатка, і добре, що при-

йшла сюди... Хитрий, але душевний, милий старик!

Лисогор обережно обвів дівчину кругом ярка, сказав:

— Проведу тебе.

— Я б хотіла поливитися на роботу бригади.. Адже це дуже цікаво — завітчувати землею...

— Гаразд, ми зараз з тобою посадимо кілька дубків, на згадку про цей день, про наш день...

Випростався, дужий і красивий, глянув на схід сонця, розмахнувся, вдарив мечем в землю. Розсік ґрунт, поставив саджанець, пригорнув дбайливо, ступив крок уперед. Ішов, а за ним услід підіймався сад, молодий сад життя. Вигравав на сонці блискучий меч, зроблений, здавалося, із золота.

Поруч, скільки кинеш зором, лине в просторінь широка і безкрая смуга молодого лісу, посаженого працюючими руками. Тихо шумлять на вітрі стрункі дубки, клени, ясени. А Соні здається, що то повний рясний сад шумить над їхніми головами. Вони ідуть вдвох цим садом, а там, у висоті, тонко дрижать віти, обсіпані рожевими, мов сонце, пелюстками. І десь високо над зеленим верховіттям, у чистому мирному небі весни, гримотить симфонія, лунка і бальора, як дзвін гірського потоку — хвала життю:

— Навік будь славен, сталінський світе, де люди тримають в руках золоті мечі щастя і праці.

ЧОРНА БЛЕСКАВКА

Ой, Митя Лихоліт! Хвацько збита на потилицю кепка, орлиний ніс, вузька чорна смужка вусів — задивитися. А як він скаче на своєму буланому! Недарма говорять в селі Яблучному, що сам Будьонний похвалив би Митю, якби побачив його верхи на коні.

Та не лише цим славився Митя Лихоліт. Була у нього ще одна велика принада, про яку знали лише чорноброві дівчата, — пісня. Знав Митя стільки прекрасних пісень, що їх не переслухав до самого ранку.

Але мало знати пісню, її треба ще добре виконати. Парубок і на це мастак. Стане увечері під струнким берестом, обіпреться плечем і починає наспівувати. Слухає дівчина, мліє від солодких слів пісні, потім сама переймає мотив, заучує слова. Зачарована і заколисана пизьким задушевним голосом Миті, вона і незчується, як промайне ніч, як ударить в кущах сонними крилами птиця.

І яких тільки пісень не знав Митя! Хочете про геройство — Митя на вибір запропонує кілька

пісень, хочете про любов, про дружбу, про розлуку, про ревність — все знає парубок.

Безжурний, гострий на язик, співучий, хлопець-красень всім подобався, всі горнулися до нього. Професія Миті дозволяла йому щодня зустрічатися з багатьма людьми. Його знали і в МТС, і на млині, і в кожній хаті. Полюбився людям молодий поштар ще і за те, що ніколи не промине хати, якщо навіть листа немає. Тому газету дасть, тому новину розповість, іншому добре щось порадить, підкине жартівливе слово, від якого стає легше, якщо навіть і сумного листа іноді одержиш.

Такий Митя Лихоліт. Ось і зараз він невпинно чукає на своєму буланому, обвішаний сумками і пакунками. На сизому горизонті закипає багряне хмаровиння, провіщаючи бурю. «У людей восени дощі пірщать, а у нас все бурі та спека», думає хлопець.

Але ці смутні думки не похмарюють лиця хлопця. Прийшов кінець пануванню чорних бур! Вчора світ почув великі і розумні слова — буде в оцих степах вода, буде виноград, буде пшениця добра. В товстій Митиній сумці повно газет, в яких надруковано про це рішення уряду. Весело на серці у хлопця. Буде що розповісти людям села Яблучного. Правда, поштареві, хоч і найспритнішому, не угнатися в наш час за подіями, бо є на світі радіо і яблучанці ще вчора почули про цю новину. Але Митя твердо знає, що всі з нетерпінням чекають газет. Як би там не було, а він потрібний людям, завжди потрібний.

Митя підсьобує буланого, що скося позирає

на синій розбурханий небосхил, наспівує. Раптом хлопець піднімає високо руку і весело кричить:

— Здрастуйте, діду! З празничком вас!

Кроків за десять попереду, кушпилячи придорожнім буркуном, іде в полотняній сорочці дід Саливон. У діда в руках заступ, на голові дебелий шкіряний картуз з суцільним козирком. Саливон відомий на все село (і навіть за його межами) майстер по колодязях. Все своє життя дід копав колодязі і не було йому рівні в цій професії. Вода в тих місцях лежить глибоко, добратися до неї не кожному вдається та і не всюди її спіткаєш. Бувало так: копає чоловік тиждень, другий, глибоко вже забрався в землю, а води нема та й нема. Що робити? Не кидати ж колодязь, адже стільки роботи зроблено! Копає ще, але вода навіть краплинкою не блисне. Хоч сядь та плач. Кличе тоді господар діда Саливона, кланяється в ноги.

— Виручай з халепи, Саливоне, рятуй.

Огляне Саливон колодязь, мовчки плюне на сухий пісок, вилізе, коротко командує:

— Завалуй. Даремно трудився.

А сам нишпорить по колючій траві, стеблинка до короткозорих очей підносить, пильно так вдивляється. Кожну ямку огляне, в кожний яроч, що поблизу, скоче, мовчки щось роздумує. Так день, а то і два ходить мовчки по степу, наче принохується до ґрунту.

— Копай, чоловіче, отут. Буде вода.

І ніколи не помилявся. Ось через те і слава пішла про нього між людьми. За життя Саливон стільки колодязів викопав, що якби видов-

жити їх в одну лінію, наскрізь землю можна було б пройти.

Почувши веселі слова Миті, дід Саливон зупиняється, примружує очі, захищаючи їх від сонця зашкарублюю рукою.

— Здоров був, парубче. А з яким це ти мене празничком вітаєш?

Митя круто осаджує коня і здивовано кричить:

— Та ви що, хіба не чули? Нічого не знаєте?

Радіючи, що здибав людину, яка ще не знає про урядову постанову, Митя коротко розповідає про новину, витягає газету, тикає пальцем в шпальту.

— От, почитайте. Тепер, діду, ваша священна професія того, ну як би вам сказати... фюїть!

Дід мовчки насуває на лоба окуляри, читає постанову, потім акуратно складає газету і повертає Миті. Лице його зосереджене, навіть серйозне. Митя дивиться на Саливона, згораючи від цікавості: що то він скаже? Дід, нарешті, скидає свого шкіряного картуза, тихо говорить:

— Ой спасибі ж тобі, хлопче, ой спасибі... Така радість, а я, дурний, і не знав.

І рвучко скинувши руку до сумки, куди Митя уже встиг покласти газету, дід Саливон скрикнув:

— Ану, дай, хай подивлюсь ще!

Переглянувши вдруге газету, дід повертає її хлопцеві, зворушено мовить:

— Це — Сталін. Це його постановва.

Саливон присідає на купу зжовклого буркуна, дістає табачницю, але, не закурюючи, кладе

її назад в кишеню, підхоплюється і майже кричить, розмахуючи руками:

— Що ти мені про мою професію натякаєш! Що ти в ній тямши, молокососе! Та хіба ж є на світі ще така нелюдська професія, як у мене! Мене ревматизм скрутив, спина не розгинається. Я, мов той кріт, все життя не вилазю з-під землі, сонця не бачу. А ти ото й подумав, що заплачу за заступом? Забідкаюсь про заробітки? Та чи тямши ти, хлопче, що таке написано в газеті? Я ж ще потрібніший тепер людям— буде в нас виноград, буде овощ всяка. Хто ж побудує погребі колгоспні так, як я? Хто кагати зробить? Га? Метикуєш тепер?

Дід загоготав, штовхнув держакком заступа буланого, голосно скомандував:

— В галоп! Не гай часу на теревені, адже люди ждуть тебе! Як ждуть!

— Єсть! — коротко відповів Митя, ошелешений словами Саливона і виструнчив буланого.

Село Яблучне, прозване наче в насмішку, бо не було тут майже жодного деревця, крім миршавих берестів, починалося хатою вдови Марії Бережної. Митя ще раніш приготував для неї газету «Колгоспне село» і листа від сина, який служив в армії. Забігши в хату, Митя весело гукнув:

— Ось вам газета і лист! Дайте напитися води, бо у вас пирогами пахне.

Добродушно посміхаючись, хазяйка подякувала за листа, поставила на стіл миску з пирогами.

— Іж, Митю, сьогодні у мене з квасолею.

Уминаючи пирога, хлопець балагуриє:

— Сьогодні з квасолею, а через деякий час з інжиром будете пекти, от побачите! Не водою, а виноградним вином частуватимете гостей, клянусь. Читайте газету — все зрозумієте.

Іде Митя по селу, вітається з людьми, кланяється чарівно дівчатам, роздає газети і усмішки. Буланій уже не чвалає, як на шляху, а гарцює, погримуючи копитами об накочену дорогу. Щасливо посміхаються люди, вчитуючись в газету, адже там написано про їхнє майбутнє.

І чим ближче під'їжджає Митя до знайомої хати, обнесеної високим парканом, тим крутіше натягує повід, тим баскіше виступає буланій. Ось прочиняється вікно, звідти визирає кудлата голова Івана Жолудька.

— Привіз свіжі газети?

Митя прив'язує до паркана буланого, неквапно відповідає:

— Для вас завжди свіжі, Іване Івановичу...

Жолудько махає рукою, невиразно проказує:

— Знаю, чого так солодко говориш, завинив, сучий сину, переді мною... Постій, зараз вийду.

Митя невдоволено прочиняє хвіртку, повертається назад. Знову не пощастило потрапити в хату! От лахматий чорт... Тепер доведеться, як і вчора, попоходити по вулиці, наспівуючи та насвистуючи, поки викличеш Оксану. Старорежимний батько у дівчини, ось в чому біда!

А «старорежимний» батько, відбираючи газети, посмикує вусом, зиркає на хлопця спідлоба.

— Розумні люди за талант премії одержують, а ти спати не даєш...

— Іване Івановичу, — лагідно говорить Митя, наче не почувши цих дошкульних слів, —

почитаєте на першій сторінці, там постанова про Каховську електростанцію і про канали...

— Добре, прочитаю, — мовить господар, — а ти що ж, сю ніч теж будеш співати?

— Мабуть буду, — Митя скрушно зітхнув.

— Ой, шибеник! — усміхнувся, нарешті, Іван Іванович, поплескуючи хлопця по плечі. — Ну, точно як я в молодості... Що ти з ним зробиш?

Вони тепер сидять на призьбі, господар читає газету, а Митя раз по раз заглядає у вікно — чи не побачить там Оксану.

— Не крутись, хлопче, нікого там немає, пішли з матір'ю в колбуд, мітинг буде сьогодні...

Митя враз робиться серйозним, підводиться, говорить удавано байдуже:

— Ну, то прощайте, Іване Івановичу, до завтра...

І враз почув таке, що аж серце захололо:

— Після мітингу приходь разом з моїми, по чарці вип'ємо, адже такий день сьогодні. Найбільший для нас празник...

Чорні важкі хмари клубочаться над землею. Десь далеко стугонить грім. Інколи небо прорізають блискавиці і здаються вони чорними — стільки в повітрі пилу.

Митя глянув на небо, сказав тихо:

— Бачиш, Оксано? Чорні блискавиці... Це велике народне горе. Але його більше не буде. Не буде чорних бур, чорних ланів, чорного буркуну. Буде життя, як пісня.

Оксана притулилась до хлопця, поглянула навколо. Але блискавки уже не було. Хмари линули в далечінь, зникаючи за горизонтом.

— Заспівай, Митю, — попросила дівчина. — Знаєш, мені здається — все життя слухала б твої пісні і не наслухалася...

Митя посміхнувся задоволено, аж до вуса докторкнувся пальцями, наче хотів його пригладити...

— Таке я надумав, Оксанко, таке, що аж серце тьохкає... Знаєш, мила... — він прихилився до самого вуха дівчини і про щось палко зашепотів.

Вони повагом йшли по вулиці, обійнявшись. В хатах горіло світло. Люди не спали. Спочатку тихо, потім сміливіше Митя затягнув пісню. Десь на тім боці озвалася якась дівчина. Пісня залупала молодю і широко. Її підхопили в іншому кутку, через хвилину вона перекинулася далі.

Тепер уже співало все село — від краю й до краю.

...По вулиці Яблучного чвалає буланій, подзенькуючи обротькою, оздобленою мідними блискітками. Кінь сердито мотає головою, наче хоче скинути з своєї спини молодого Юрася, що вчепився йому в гриву. Юрась, намагаючись сидіти прямо і не хилитись під вагою туго набитої сумки, весь час грізно покрикує на коня, хоч той зовсім не звертає на нього уваги.

Побачивши юного поштаря, Іван Жолудько посміхається:

— Щось у тебе, хлопче, кінь недисциплінований... Не розбереш, хто кого слухається — чи він тебе, чи ти його...

Почувши такі слова, вразливий Юрась ви-

струнчує повід, випростується і явно збентеженим голосом, трохи штучно басить:

— Свіженькі газети, Іване Івановичу...

Відбираючи газети, Жолудько лагідно, заспокійливо додає:

— Нічого, нічого... все в свою чергу. Митя теж не відразу став добрим вершником... Буде і з тебе поштар, буде...

Підбадьорений Юрась спритно розстібає сумку, де лежить різна кореспонденція, уже звичайним хлоп'ячим голосом каже:

— А оце ось лист Оксані вашій. Від Дмитра Лихоліта, з Каховки... на зворотній адресі позначено так...

Іван Іванович бере до рук листа, але в цю ж мить з хати вискакує Оксана.

— Це мені, тату?

Вона миттю розпечатує конверт, сідає на призьбі і на її обличчі спалахують зорі щастя.

— Ну, як там поживає наш співун? — питає Іван Іванович. Дочка сердито махає на нього руками, ще нижче нахиляється над листом.

«Дорога Оксанко!

З цього місця ти можеш прочитати своєму батькові, прочитай аж до хрестика, написаного червоним, а далі читай сама... Я знаю, що Іван Іванович поцікавиться, як ідуть у нас тут справи, то ти вже дивись, не перескоч, часом, хрестика отого, бо там далі йде про наше, особисте...»

Оксана пробігла очима текст, прочитала вголос:

«Роблю я тепер, після курсів, на екскаваторі. І машина ж це! Казка! Їздив я раніш в Яблуч-

ному на буланому, кінь добрячий, не знаю, як там він зараз у Юрася.. А тепер у мене кінь — чудо! Залізний велетень! Силач! Ударю ковшем об ґрунт два-три рази — запускай, шофере, мотор, підводь іншого грузовика.. А оце недавно прислали нам нові машини. Земснаряди — так ми називаємо їх. Ех і штука ж! Не одному, мабуть, Черчіллю та Трумену спати не дає наш земляний снаряд. Адже їм наші трудові успіхи, що ніж поперек горла.. Бо ми ж оцими земснарядами за мир воюємо.. а їм від одного слова «мир» страшно стає.. Палії!

Та ми своє знаємо — будуємо. От де робота! Кишить все навколо, на великих швидкостях працюємо.. Не тільки котловани риємо. Щодня, щогодини виростає нове місто — Ключове. Такі будиночки ставимо — аж дзвенять!

І дід Саливон — уяви собі — тут. У великій шані він у розвідувальників ґрунтів. Тільки дід уже не обмацує руками стеблиння та не принохується до ґрунту, як колись. Біля складних геологічних приладів тупцює тепер Саливон, з вченими дружить.. Он куди наші пішли!

Тепер я добре заробляю — купив баян, нові-сінький, жаль тільки — самонавчателю не придбав ще.. Дістану! Навчуся грати!»

Далі стояв хрестик, старанно виведений червоним олівцем. Це — межа. Ніхто не має права переступити її, бо молодість має свої таємниці, а таємниці серця треба поважати.

ЗЕМЛЯ

Червоний стовп розжарених хмар височить над землею, відкидаючи на всі боки тремтливий серпанок з червонігарячими смугами. З байраків повільно, але невблаганно наступає темрява, прохолодна й густа, як передранішня ніч. Але світло ще панує на землі й на небі. Червоні плями полум'яніють, офарбовують дерева, дахи домів, порох на шляху в золотавий колір. Вогнем палають шибки у вікнах, і навіть білий дим, що піднімається з коминів рівними стовпами в небо, здається блідошоколадного кольору. Заходячи, сонце демонструє силу своїх щедрот, ніби кажучи, що життя — вічне.

Петру Бугар вийшов з примарії¹, спинився на курній вулиці й почав повільно насипати тютюну в люльку. Поки руки його були зайняті, пронизливі очі оглядали захід, а гострий ніс його наче приюхувався до повітря — як було б добре, якби пішов дощ! Це бажання Петру було таке непереможне, що він не стримався:

¹ Примарія — приміщення сільської влади.

— От якби дощик!

На ганку примарії хтось кури́в, потім махнув рукою, і Петру побачив, як вогненна точка сигарети полетіла дугою і розтанула в сутінках, а хрипкий голос зловісно промовив:

— Буде суховій!

Хто сказав ці слова — Петру не розібрав. Той, що кури́в на ганку, зник за ро́гом примарії. Петру постояв трохи на місці і пішов далі. Буйна й гаряча радість, що охопила його кілька хвилин тому, ра́птом зникла. Огорнула досада й сумнів. Він ішов вулицею, важко ступаючи величезними черевиками, підбитими автомобільною шиною, розгрібаючи кривими ногами купи білого поро́ху. Худий і згорблений, він нагадував лісову корчагу, яка ра́птом набула здатності рухатись.

Маріора зустріла Петру з ледве прихованою радістю. Очі її полум'яніли, випромінюючи тремтливе світло. Вона засвітила навіть лампадку задля його приходу, причепурилась у нову кохтину. Але побачивши збентежене обличчя чоловіка, Маріора злякалася. Вона не спитала, а простогнала:

— Що, не дали?

— Чого тобі треба! — крикнув Петру і в очах його засвітився недобрий вогник. — А що тобі повинні були дати?

Він ступив до божниці, залишаючи на свіжо вимазаній долівці сліди, і пальцем утопив гнотик у лампадці — не такий він багатий, щоб у будні дні палити оливу!

Не роздягаючись, ліг на ліжко, закури́в. Заснути він не міг, не до сну тепер румунові...

Широко розплющеними очима дивився Петру в темні кутки хати, і в голові його виникали такі ж похмурі думки. Багато років підряд Петру, молодий і дужий, працював у поміщика Юліану. Скільки він накосив пшениці, скільки зібрав кукурудзи! Багаті врожаї збирав він з виноградників, у садах Юліану падали до ніг його стиглі плоди, зрошені руками Петру Бугаря та інших батраків. Але все це було чуже, не його.

Потім оте нещастя, коли він зламав ногу. Петру і тепер здається, що врятувався він чудом — важкий ящик, повний фруктових консервів, всім тягарем надавив на нього і трощив його кості, добре, що підбігли батраки, а то не тільки ногу зламав би. Його вигоїла сільська дівчина Маріора, і Петру одружився з нею. Вони обое з усієї сили старались заробити грошей, щоб поставити собі хату. Але як це трудно батракові! Коли батько помер, Петру переїхав у своє село. Там була хата, клаптик землі, хоч убогий, та все ж свій куток...

День і ніч порався Петру з жінкою на своєму клаптику землі — на сухому кам'янистому косягорі. Кожен кущ винограду був виплеканий його руками, Петру знав зокрема кожну гілку... У нього було шестеро дітей і сорок кущів винограду — хіба прохарчуєшся?

Він любив землю, тужив за нею. Іноді йому снились дивні сни: у нього є справжнє поле, справжня земля, де він може виростити хліб. Золоте колосся шумить, шумить, повно налитий соками життя кукурудзяний качан пахне сонцем, кланяється йому, Петру. Але це були тільки солодкі сни.

Чорним камінням лягають на серце спогади. Юла, Юла! Він як зараз бачить її, чорнооку і гнучку, як лозина, дочку свою. Юлі минав уже шістнадцятий рік, і на неї задивлялися сільські хлопці, а місцевий корчмар Бронеску говорив:

— Елегант! Така дівчина може мати гроші...

Петру мовчав. Бронеску багач, а багатим завжди треба кланятися. Хазяїн бodeги наливав чарку цуйки¹, ставив її на прилавок і ніби між іншим казав:

— Мені потрібна на кухню дівчина — мити посуд. А твоя сім'я голодує. Подумай...

Петру мовчки клав на прилавок леї, кланявся і виходив. Він сів удом за хиткий стіл, схилив голову і довго похмуро дивився на долівку. Якби того року не було такого суховію, може б воно обійшлося якось інакше. А то в полі все вигоріло, лихий вітер спалив хліб ще зеленими. Але Петру боровся. Він ще не втрачав надії і тому одного разу постукав у ворота до поміщика Юліану. Як-не-як, а Петру довго прослужив у нього, ногу також зламав у нього, повинен же Юліану допомогти йому. Воріт довго не відчиняли, але Петру все бив і бив палицею по кованих залізом воротах, поки не вийшов управитель Дюрка.

— Чого грюкаєш, як розбійник! — грізно закричав він, не відчиняючи воріт. — Роботи? Нема роботи, забирайся геть!

Петру обходив усю провінцію, побував у всіх навколишніх селах. Всюди був голод. Люди залишали насиджені місця, ішли аж у Трансиль-

¹ Цуйка — горілка.

ванію, блукали по країні, шукаючи хліба. Петру згадав: сім'я доїдає останній мішок кукурудзи. Тоді він наважився. Увійшов до хати, худий, зчорнілий, ще більше припадаючи на ногу. Він гнівно блиснув очима, твердо сказав:

— Юло, збирайся!

Петру побачив бліде обличчя дочки, помітив, як затремтіли її тонкі губи, як проступили сині жилки на скронях. Щоб перемогти себе, не дати розійтися жалю й нерішучості, Петру грюкнув об стіл кулаком, люто вилаявся. Він хрипко кричав, розпалюючи в собі лють:

— Ну, чого дивитесь! Чого дивитесь, я вас питаю?

Він схопився, підбіг до жінки й навідліг ударив її в обличчя. Маріора не заплакала, вона тільки тихо сказала:

— Не веди до Бронеску, прошу тебе, Петру...

Він ніколи не забуде того дня, коли вів Юлу до міста. У нього не було грошей, щоб їхати поїздом, і він вирішив добратися пішки. Петру йшов попереду. Він поспішав — до міста сорок кілометрів. Юла йшла за ним похнюпившись і несла в руці маленький вузлик своїх пожитків.

На роздоріжжі, де степовий шлях перехрещувався з асфальтовим, Петру спинився. Внизу синім серпанком курились дахи міських будинків. Петру відвернувся, дістав з кишені цумана¹ шматок малая², розламав надвоє, дав одну половину Юлі. Потім він пошукав у другій кише-

1 Цуман — сіряк з домашнього сукна.

2 Малай — кукурудзяний хліб.

ні, витяг звідти кусок сиру, обліпленого кришками й тютюном, віддав його дочці.

Надходив вечір. Місто засвічувало зелені вогні. Вони спалахували на блідому фоні серпанку, холодно мерехтливі, як осінні зірки. Петру глянув на них і сказав глухо:

— В цьому місті живуть багаті люди. У них є гроші, хліб, усе. Влаштовуйся якимось і прости мені...

Він круто повернувся і пішов геть. Його гнало горе, він поспішав якнайшвидше зникнути в байраках, у нічному степу.

На перехресті доріг Петру побачив розп'яття. Статуя Христа іскрилась тьмяною позолотою, викарбувані на кам'яній табличці слова закликали до покори. Петру застогнав. Він не плакав, він скреготів зубами.

...Петру встав із ліжка, підійшов до вікна. Маленьке подвір'я було освітлене жовтим місячним світлом, на даху стогнала якась нічна птиця. Петру помацав по столі, знайшов люльку. З його грудей вирвався стогін: Боже милостивий, якби не такий суховій, не випроводив би він з хати Юлу. І якби у нього була земля, хазяйство! Тоді не поховав би він п'ятирічного Митка і дворічну Жету. Земля, земля...

Але от у нього тепер є вже земля. Петру ще й зараз ніби чує слова: «Петру Бугар виділяється десять гектарів». Це йому не вчулося. Ні! Цей молодий чоловік примар так і сказав: десять гектарів. Десять! Ні більше, ні менше, чуж, Маріоро?

Петру раптом схаменувся — жінка не повинна знати його думок. Може то лише пусті слова?

Хіба можна вірити цьому безвусому юнакові, хоч він і примар? Звідки взяти стільки землі: Румунія — маленька країна, її можна за добу всю проїхати... У таких, як Юліану? Звичайно, Юліану багатий, він у голодні роки накупив у бідняків-селян багато землі, він знає, коли з цараном¹ найлегше договоритися. Але Петру чужої землі не візьме, ні, і ще раз ні. Ще багато неясного, невідомого... В уяві промайнула зловісна тінь там, біля примарії, згадалися слова, що звучали як погроза: «Буде суховій!» Ці слова вжалили Петру, ніби батою ударили його, він засопів від хвилювання і, не мігши стриматись, крикнув:

— Ні, ні, ні!

Маріора простягнула руку, щоб погладити чоловіка по голові, він завжди заспокоювався від дотику її руки, але Петру рвучко відштовхнув її і вийшов на подвір'я.

В хаті старого Турелу тьмяно блимало світло. Петру зрадив — значить, не тільки він не спить цієї ночі. Йому стало веселіше. Як це він раніш не подумав про старого Турелу? З ким же йому поговорити, як не з своїм сусідю.

Петру переліз через пліт, тихо постукав у вікно. Йому відчинила Лучика, жінка Турелу. Бистре око Петру помітило, що Лучика ніби помолоділа, у неї навіть обличчя якось чудно світилося, ніби у святої. Він згадав — таке самісіньке обличчя було у Маріори, коли він переступив поріг своєї хати.

¹ Царан — селянин, хлібороб.

Турелу стояв навколішки, нагнувшись над ночвами, і перебирав кукурудзяне зерно.

— Хоч на старість поживемо, Петру! — сказав він, швидко ворущачи пальцями. — Настав наш час...

Петру скривився.

— Значить, ти вирішив взяти землю?

— Кажеш, вирішив?..

Від здивування Турелу аж підвівся на одно коліно, пильно вдивляючись в обличчя свого сусіди. Він відкинув рукою сиві пасма волосся, що спадали на очі, примружився.

— А ти хіба не береш?

В голосі старого було стільки здивування й осуду, що Петру не наслідився висловити сусідові своїх тяжких думок. «Цей не зрозуміє, з ним не поділишся думками, він уже на все готовий», думав Петру. Він промимрив щось собі під ніс і вийшов.

Петру любив старого Турелу, любив його просту душу, якусь дитячу віру в щастя, яке, — говорив Турелу, — повинно колись настати для трудящої людини. Турелу був дуже бідний, на селі, мабуть, правду казали, що він і його жінка Лучика за все життя не наїлися доскоchu мала. Петру дуже хотілося поговорити з сусідю, порадитися з ним. Але Турелу, видно, все вирішив, бо нащо б ото він так старанно перебирав зерно... Петру пройшовся вулицею, заглянув у вікна інших хат. Всюди було те саме — люди готувались виходити в поле. Ще більш зігнувшись, він повернувся додому.

Вранці селяни юрбою валили в поле одержувати свої наділи. Дехто зразу ж брався сіяти

хліб, садити боби, кукурудзу. Люди поздоровляли одне одного, хрестилися, старанно одбивали межі. А найбільш радів Турелу. Він бігав по своїй ділянці, набирав у пригорщу землі, нюхав її, ніби хотів переконатись, чи вона справжня.

Але Петру Бугар не вийшов у поле. Він ходив з кутка в куток, сердито поскубуючи свою кошлату бороду, чіплявся до Маріори, нізащо надавав ляпасів дітям. Він кілька разів поривався вийти за село, йому дуже хотілось подивитись, чи справді наділяють землю з найкращого клину Юліану, як про це говорив учора примар, але знову повертався назад і ходив та й ходив по хаті: чотири кроки від божниці до порога, чотири — назад.

Маріора принишкла. Вона бачила, як мучиться Петру, як бореться з собою, але допомогти йому не могла. Ховаючись від чоловіка, вона плакала, бо бачила, як інші хазяйки біжать з граблями в поле... Іноді в її серці закипала злість, але сердилась вона так само тихо, як і плакала. Адже вона тільки жінка, а жінка не має права втручатися в чоловічі справи.

А другого дня ранком по селу поповзли три-вожні чутки: казали, що в сусідньому містечку обновився хрест на церкві і що це віщує біду, що в багатьох подвір'ях знайшли підкинені кимось записки з погрозами. Петру також знайшов таку записку. У ній було лише три слова: «Земля — це смерть». Прочитавши ці слова, Петру так розхвилювався, що у нього затремтіли руки. Не сказавши про це жодного слова Маріорі, він пішов до примарії. Він спи-

нився біля ганку й нерішуче почав тупцювати на місці. До примарії один по одному заходили селяни і поверталися звідти з папірцями в руках, з сяючими обличчями.

Петру побачив братів Ніку, Думітру, Лункаїн, Устуроя. Вони швидко йшли через майдап, жадібно розглядаючи заповітні папери. Молодший Ніку, низенький і щуплий, все поривався зірватися бігти, так він поспішав якнайшвидше побачити свій наділ. Петру почув, як Ніку сказав до старшого брата:

— А в Петрошанах уже розібрали всю землю...

Що він говорить, цей Ніку? Розібрали всю землю? Ці слова вкололи Петру в саме серце, і в його душі щось перевернулось. Він рішуче ступив до ганку, але раптом зупинився. В руці у нього була затиснута тільки що знайдена записка з такими страшними словами, і вона палила його долоню, ніби він тримав кусок розпеченого заліза. Петру відступив назад. Треба ще раз обдумати все, не таке воно просте діло, щоб наважитись на нього, не подумавши як слід.

Він насипає в свою обкурену, аж чорну люльку тютюну і повільно іде повз примарію. Чому б йому й справді не пройтися трохи? Кожна людина має право пройтися вулицею і подивитись та подумати, а потім уже вирішити все, що треба обов'язково вирішити. Петру заглядає у відчинене вікно і бачить схилену голову примаря. Широка потилиця, смішний чубчик стирчить на голові, впевнені спокійні рухи. Ось він підписує один папір, тисне простягнуту руку, усміхається

і знову схиляється над іншим папірцем. Ні, примар, мабуть, з головою хлопець, хоча й молодий. Він упертий, а Петру любить упертих людей. Мабуть, недаремно говорять люди, що цей примар, будучи робітником у Плоєшті, псував бензин, який призначався німцям. Та й у робітничу партію його, видно, прийняли неспроста, бідняцьку лінію гне он як. Таким людям можна вірити, вони знають, куди йдуть і як треба йти...

Озирнувшись навколо, Петру бачить, як вулицею біжить старик Турелу. У нього за плечима граблі, а під пахвою торба, мабуть, з кукурудзяним насінням... Петру гукає:

— Буна зіва! ¹

Старий усміхається, аж сяє.

— Довада? ² Одержав?

Петру мнеться, знову бурмоче щось невиразне й обережно показує записку.

— А, записка... — байдуже махає рукою Турелу. — Я теж таку знайшов на порозі. І знаєш, що я зробив з нею? Знаєш що? — Очі у Турелу загоряються лукавим сміхом...

Петру посміхається йому у відповідь і широкою ходою рішуче простує до примарії.

...Тепло парує пахуча земля. Петру вдихає польові пахощі, ніздрі його аж тріпочуть від насолоди. Він викопує першу ямку на своїй землі, кладе туди кілька кукурудзяних зерен, а Маріора швидко пригортає їх і розрівнює граблями землю. І як же хороше та спритно воно вихо-

¹ Буна зіва — добрий день.

² Довада — довідка.

дить у Маріори! Руки у неї такі проворні, як у дні її молодості. Петру дивиться їй у вічі й каже:

— Збирайся до міста. Треба відшукати Юлу. Тепер вона може жити дома. Га, Маріоро?

Петру дивиться на дружину і йому здається, що очі її ніколи ще не були такими ясними й добрими.

КНИГА МУДРОСТІ

У селі Турнішор-Сибіу незвичайна новина. Сьогодні починає працювати загальний арман¹. Люди будуть привозити свій хліб і молодити його не вдома, на гладенько-виструганому дворі, як це було все життя, а за селом, де уже гуркотить потужний трактор, де зібралися майже всі плугарі. Диво настільки велике, що жителі Турнішор-Сибіу всю ніч не спали. Гвалтували собаки, по вулиці ходили приїжджі механіки, в сталевому кольорі спецкостюмах, в пілотках. В примарії грюкали раз по раз двері, люди заходили подивитися на тракториста, розпитатися про умови спільного користування тракторною молотаркою. Чорнявий хлопчина, безвусий і ніжний лицем, мов дівчина, гордо походжав по кімнаті, пихкаючи сигареткою, по-важно проказував:

— Трактор мій називається «Сталінець», це, значить, по імені Сталіна. Велетень машина! Десять плугів може тягти зараз!

Люди переглядаються, прицмокують від задо-

¹ Арман — тік.

волення язиками, схвально похитують головами. Потоптавшись у примарії, плугарі починають розходитись. А вдома знову спалахують палкі суперечки, розповіді.

Всю ніч гомоніли жителі Турнішор-Сибіу, радилась, сварились з жінками, вигукували круті слова, зітхали. Нове діло, до нього не підійдеш пританцьовуючи!

Під голубим небом тріпотить на вітрі червоний прапор новоутвореної кооперативної артілі. Невеличка п'ятикутна зірочка, намальована на полотнищі знамена, приковує погляди людей. Все життя бідняки Турнішор-Сибіу жагуче мріяли про зірку щастя. Минали роки, а вона ніяк не сходила на небі. Може оце вона тепер горить над їх головами?

Селяни стоять навколо армана, деякі, сміливіші, розглядають молотарку, трактор, дівчата стоять ближче до молодого тракториста, деякі просять дозволу приміряти його пілотку... А люди все прибувають і прибувають. Надходять поодинці, цілими родинами. Дехто прийшов за двадцять, тридцять кілометрів. Тракторна молотьба цікавить всіх, всім хочеться на власні очі переконатися, що зерно не псується у отій величезній молотарці, що урожай повністю повертають тому, хто його виростив у полі... Бо є люди, які пошепки розповсюджують по селах чутки, мовляв, все це омана: вивезе господар хліб на загальний арман—тільки і бачив його...

Надійшли перші підводи з снопами, барабанщик начепив на лоба окуляри, піднявся на стіл молотарки. Всі стихли. Стрибнули у повітря сині кільця диму, трактор заревів, аж натовп

колихнувся. Загув величезний барабан, все підвищуючи тон, молодик спритно розгорнув снопа, посунув його у гудюче жерло. З рукавів віялки упали перші зерна. Люди розбирають його у жмені, пильно придивляються, нюхають, беруть на зуб...

Віддалік, обіпершись на каруцу, стоїть поважний плугар Жонца. Збивши на лоба чорного капелюха, затиснувши в зубах пожовклу люльку, він поглядає на все, що робиться на армані, з неприхованим недовір'ям. Жонца твердо переконаний — ось-ось посваряться кооператори між собою, розберуть свої каруци, махнуть на все це діло руками і знову у дворах загупають ціпи. Незвичне для плугаря діло — тракторна молотьба, не призвичаєний до нього селянин... Хоч і важко махати ціпом, або волочити «сани», але ж воно певніше, ніж оцей спільний арман. Все тут може статися. Наробить тобі хлопчина з дівочими ямочками на щоках!

На Ніколає Жонца довгі вовняні штани, дбайливо вигаптуваний коротенький линтвар, ноги босі, порепані, з чорними вузлуватими наростами загрубілої шкіри. Очі Жонци приковані до юнака, який, мов той артист, спритно розгортає снопи і ефектно кидає їх у жерло молотарки, наче то не праця йому, а забава. Барабанщик, видно, путящий чоловік, хоч і хизуватий трохи, а от тракторист — це вже лихо! Хіба може ще хлопчисько керувати такою потужною машиною? Ні, поважне діло треба було б доручити і людям поважним, якщо підходити до справи серйозно! А то все вже тут надто пишно обставлено. Невистачає тільки оратора і музиків...

Але трактор одноманітно гурчить собі, молотарка викидає соломку, сиплеться очищене зерно, полова. Ні, молотьба, як молотьба. Визнавши це, Жонца все ж продовжував з недовір'ям поглядати навколо. Побачивши, що до нього протовплюється сусід Георгіу Брезяну, Жонца скривився, голосно промовив:

— Сам, сам бачу, не агітуй!

Брезяну здвигнув плечима. Він добре знав крутий характер сусіда і тому не сердився за його грубуваті вихідки.

А Жонца таки справді мав важку вдачу. На селі розповідали про нього всяку всячину і хоч дещо було і прикрашено, але в основному відповідало дійсності. Ну хоч би той випадок, коли Жонца посварився з плугарями Турнішор-Сибіу. Невидане діло — посваритися з усіма чисто односельцями! А сталося це так. Коли після приходу Радянської Армії біднякам почали видавати землю, відібрану у поміщиків, Жонца став веселим, лагідним. Та от, одержавши солідний наділ доброго ґрунту, чоловік замкнувся, відсахнувся від знайомих, від людей. Він навіть з дружиною почав говорити короткими словами, схожими на команду.

Щоб обробити такий щедрий шматок ґрунту, треба було мати тягло, а в дворі Жонци бігала лише ряба собака та й та шкандибала. Сусіди почали об'єднуватися, допомагати один одному: у того конячина, у того телиця — гуртом легше обробити поле. Лише Ніколае Жонца стояв осторонь. І коли до нього зверталися сусіди з добрим словом чи порадою, він незмінно вигукував:

— Сам, сам упораюсь!

Вночі Жонца виходив у поле, брав в пригорщі пахучий ґрунт зі свого наділу, розглядав його при місячному сяйві, щасливо посміхався: це ж його земля, його тепла мати-землиця, про яку він так довго, так боляче мріяв, все життя чекаючи миті, щоб мати змогу ходити по своїй ниві... Він, мов той ревнивий коханець, оберігав свою милу — землю від чужих поглядів, від дотиків чужих рук...

Жонца заріс густою чорною бородою, очі його горіли хворобливим блиском. Він примушував важко працювати свою жінку, дітей. Найнявши кволу кобильчину, приладнавши до дерев'яного плуга шлею, Жонца сам припрягався, прикрикував на жінку, що трималася за чепіги, чвалав по стерні.

— Чорт! — говорили люди, дивлячись на Жонцу.

— Чорт, прости господи, — тихо шепотіла Матільда, дружина Жонци, ронячи у борозну сльозу.

Такий був Жонца, і Георгію Брезяну не образився, почувши від сусіда давно знайомі слова «сам, сам». Він знизав плечима, відійшов набік: незабаром його черга молотити свій хліб.

Майже до пізнього вечора простояв на армані Жонца, спостерігаючи снільну молотьбу. Повернувся він додому як завжди мовчазним, зосередженим. Довго не спав, сердито дряпав товстими нігтями волосаті груди, зітхав, блимав своєю саморобною запальничкою.

Другого дня Жонца запряг у «сани» кобильчину, яку він найняв у Татареску, заможного

господаря, що жив окремо від села, на хуторі, посадовив у них дітей, сплюнув на порепані долоні, закачав штани, хльоснув батогом. Нічого, хай посміхається сусід Брезяну, поглядаючи через паркан. Ніколає Жонца знає, що робить!

Конячина дибуляє ногами, батіг посвистує у повітрі, чорний пил хмарою носить у дворі. Пилу так багато, що Жонца з острахом поглядає на дітей: чи не задушились? Найменший, двохлітній син заснув на руках у старшого, його загойдало, запаморочило... Батькові жаль сина, він з радістю відніс би його у холодильник, поклав би на подушку. Але ж «сани»! Вони стануть тоді легшими, і колоски не будуть добре виминатися. Треба буде довше ганяти коняку, а вона і так ледве волочить ноги...

Ніколає Жонца змахує з лоба піт, змішаний з пилом, викручує свою потемнілу сорочку. Коняка лежить на току, важко посапує. Жонца відносить сина у хату, виходить на вулицю. Поки шкапа трохи відпочине, він пройдеться по селу, послухає новини. Як там ідуть справи на загальному армані?

Біля примарії Ніколає Жонца зустрів секретаря партійної організації Петру Флореску. Скинувши за звичаєм капелюха, Жонца вклонився, спитав про новини.

— А ви хіба не читаете газет? — здивувався секретар.

— Немає часу для такого діла, — безнадійно махнув рукою старик.

— Треба читати і газети, і книжки — вони допомагають людині.

Жонца посміхнувся:

— Щось не зустрічав я книжок, які б допомагали в житті... Здебільше про любов, про пригоди ледарів описується в них.

— Тепер у нас є інші книжки, потрібні народові. В них описується про те, як зробити життя наше кращим, щоб, скажімо, людина мала час не тільки почитати газету, а й сходити до кіно... Заходьте якимось, дам таких книжок.

Жонца подякував за хороші слова, викурив люльку, попрямував додому — його чекала робота.

Увечері старий випряг коня, посьорбав трохи овечого кислого молока, пробурмотів щось дружині і кудись зник. Матільда, стара, підсліпувата жінка, навіть не розгледіла, куди саме пішов чоловік.

А Жонца прямував просто до хати Петру Флореску. Дуже вже йому хотілося переконатися, чи ж справді є такі книжки, які б вчили людину розуму, як про це говорив Петру. Щось не дуже віриться в це, але Петру чоловік серйозний, не стане ж він кидатися своїми словами на вітер.

— От що, товаришу Флореску, — сказав Жонца, увійшовши до хати секретаря, — дай мені таку книжку, щоб вона була мудрою і простою, щоб все у ній було зрозуміло і ясно. Можеш дати таку книжку?

— Є у мене така книжка, — відповів Петру. — Ось візьміть. Прочитайте її уважно, а якщо трапиться щось незрозуміле, заходьте, допоможу розібратися.

— Дякую, — відповів стримано Жонца, — але я уже якимось сам...

Загрубілими, мов дерев'яні граблі, пальцями Жонца перегорнув сторінку книги, прочитав заголовок, вклонився і пішов додому.

Цього вечора в хаті старого довго блимав каганець, відкидаючи на стіну продовгувату тінь скуйовдженої голови, що схилилася над старим сімейним столом. Сторінка за сторінкою проходила перед Жонцою героїчна історія більшовицької партії, повна боротьби, героїзму. Жонца читав про боротьбу російських робітників і селян, а думав про себе, про Турнішор-Сибіу, про Румунію. Ось пітерські металісти ідуть до царя просити заступництва, допомоги. Батьки несуть на плечах своїх малолітніх дітей, ідуть жінки, старики, юнаки, дівчата, цілі сім'ї. І раптом лунають постріли, ллється кров людей.

І пригадує Жонца, як ще недавно він ходив до короля просити допомоги. Був на Кале-Вікторія¹ і Жонца, був! Ніколи не забудеться той похмурий день, коли він разом з іншими бідаками ступив на вулиці Бухареста. Тут, біля королівського палацу, зібралося в той день так багато ходаків, що поліцаї не знали, куди їх дівати. Були тут старики з Трансільванії, з Добруджі, Банату. У кожного було своє горе: той прийшов просити позику хоч на одного вола, бо нічим поскородити землю, той збирався упросити короля дати йому трохи кукурудзи, бо діти вмирають з голоду — весь чисто урожай забила посуха, інший прийшов просити заступництва перед примарем: замучив податками та штрафами: обклав усе чисто — тепер почав

¹ Вулиця в Бухаресті, де була резиденція короля.

дерти гроші за кішок і собак... Жонца теж вірив у своє щастя: ось вийде молодий король, послухає скаргу бідного плугаря, дасть папірця, допоможе... І вже бачив себе Жонца радісним та веселим: він повертається у своє село, ведучи за повід коня...

Три дні прождали плугарі, але король так і не вийшов до них. Замість короля з'явився його милість міністр, проніс свою горду голову через залу, сказав, не глядячи на селян:

— Король зайнятий важливими державними справами і тому не може вас прийняти. Запишіть свої прохання у оцю книгу, король розгляне їх і прийме рішення.

Міністр поклав на стіл товсту книгу з великим гербом на палітурці, повернув свою горду сиву голову і зник за важкими дверима.

Повертались плугарі додому довгими курними шляхами, з горя пили за останні гроші гірку цуйку, ночували в полі, на цвинтарях. А газети в цей час великими літерами сповіщали про успішне полювання короля Михая в лісах Трансільванії, про те, що король власноручно забив вовчицю...

Далі перегортає старий Жонца сторінку книги, уважно прочитує кожний рядок. Ленін і Сталін вели російський народ на штурм царизму, проти капіталістів, проти поміщиків. Треба бути єдиними, згуртованими, треба об'єднуватися, щоб перемогти, — говорили Ленін і Сталін.

Роздумуючи над цими словами, Жонца розпалював люльку, довго возився з своєю запальничкою... Все частіше він починав замислюватись над подіями, що відбувались останнім

часом у селі. Хоч би взяти оцей кооператив. Ні, не скажеш, що плугарі Турнішор-Сибіу мало тямлять в житті! Все наче іде, як і треба, як вчить оця мудра книга.

Якось увечері, коли Жонца сидів за книгою, увійшов сусід Георгіу Брезяну. Жонца хотів було закрити книгу, але Брезяну благально промовив:

— Прошу почитати вголос...

Жонца згадав, що сусід неписьменний, запросив його сідати ближче до столу, трохи згорда сказав:

— Книжка варта того, щоб послухати... Мудра книга.

Жонца перегорнув сторінку, знайшов потрібне місце, підкреслене нігтем, прочитав:

— Дрібним господарствам із злиднів не вийти.

Далі йшлося про те, як Сталін і партія організували колгоспи, як вороги народу шкодили молодим колективним господарствам. Але колгоспи перемогли, і тепер немає у світі жодної країни, яка б могла порівнятися своїм хліборобством з сільським господарством Радянського Союзу.

— Так, так, не вийти нам із злиднів, якщо не об'єднаємось у спільне господарство, це правда, — сказав Брезяну, коли Жонца скінчив читати розділ.

— Виходить так, — відповів Жонца, не глядаючи на сусіда, — тільки воно якось незвично, полохливо...

— Нова невістка хоч і хороша, та все ж хату не так мете, — сказав посміхаючись Брезяну.

— Та то вже так, — промимрив Жонца, поправляючи каганця.

Багато ночей просидів Жонца над книгою, багато чого зрозумів. Одного разу вночі, коли Жонца уже збирався лягати, на вулиці почулися кроки. Він вискочив у двір, закам'янів. Там, за селом, де розташований арман, до неба здіймалося багряне стовпище пожежі.

Жонца схопив вила і побіг по вулиці. Коли він досяг вигону, пожежа вже охопила весь арман: горіли вози з пшеницею, завезеною на ніч, стоги соломи.

— Молотарку рятуйте! — крикнув Жонца. Він першим кинувся у вогнище, за ним побігли інші чоловіки. Вибивши підпірки, люди руками відтягли вбік важку машину.

Пожежу вдалося погасити. Серед людей, обтрушуючи посмалені поли піджака, стояв Петру Флореску. Лице його було блідим, він важко дихав, але очі виблискували твердістю. І коли селяни обступили секретаря партійного комітету, ждучи від нього слів, Флореску спокійно промовив:

— Нас не залякали змовами, не залякають і паліями. Не вийде і це!

Йшли з армана гуртом. Всі намагались бути поближче до Петру Флореску. Селяни любили його за тверезий розум, за розсудливість і непохитну віру в щастя Румунії. Всі знали, що, будучи мобілізованим в армію, Петру Флореску розповідав солдатам про справжню мету війни, затіяної фашистами проти російських робітників і плугарів, і за це був арештований сигуранцою. Петру часто кашляв, і всі знали чому —

тюрма не є добрим місцем для життя людини! А він же провів у ній не один рік...

Зупинившись, щоб запалити цигарку, Петру Флореску помітив старого Жонцу, який ішов поруч.

— Ну, як книга? Читаєте?

— Значна книга. — відказав старий, згорда глянувши на односельців.

— Мудра книга, — potwierдив задоволено секретар, — сам товариш Сталін написав її.

— Он як! — здивувався Жонца. — Сам Сталін?

— Так, сам Сталін.

Повернувшись додому, Жонца довго походжав по хаті, пихкаючи люлькою, блимаючи своєю саморобною запальничкою. От воно яке діло — палії! Значить, є люди, яким не до впадоби спільний арман, які бояться об'єднання плугарів. А чому бояться? Хто вони?

Жонца пригадав лице Татареску: хитрі влєсливі очі, м'яка та лагідна мова — ягня! А ти підійди до нього ближче, роздивися пильніш — справжній вовк! З хижими пазурами, з вічно голодною іскрою в очах, з зубами, якими може роздерти людину, аби вона лише потрапила в тенета. О, Жонца не забуде кобильчини, яку найняв йому Татареску! Коняка та не стільки працювала, скільки лежала, відкинувши кволі ноги, а хазяїн взяв за неї добру плату, здер останню лею. Покидь, а не кінь, але й той приносить господареві чималий прибуток. А якщо всі селяни вступлять в кооператив? Тоді ніхто не прийде до Татареску кланятися в ноги. Значить, палії — це татарески! Он як!

І старому Жонца стало якось боляче на серці... Невже він найдурніший у селі, що не тямить, де воно біле, а де чорне? Коли спитати так, на чистоту, кого мали на увазі палії? Що відповіси? Таких от мали на увазі, як він, Жонца, Залякати хочуть! Так, так...

Матільда, сполохана пожежею, хрестила дітей, шепотіла якусь молитву.. Жонца погасив світло, скинув свої важкі черевики, ліг. І вже посапуючи, він сказав не то собі, не то жінці:

— І це у них не вийде.

— Що ти, Ніколає? — ворухнулася Матільда.

Жонца повернувся на другий бік, розплющив очі.

— Спи, бо завтра рано вставати — повеземо хліб на арман.

Румунія

ПІД ЗЕЛЕНИМИ ПЛАТАНАМИ

Що ж — куточок, здається, вийшов на славу. Високе венеціанське вікно на площу, затінене густими платанами, на глухій стіні просторої кімнати — квітучий вигляд Мадейри, у кутку — копії з Праксітеля та Лісіпа, біля дверей вічний мечоносець... От ще'покласти на письмовий стіл улюблені монографії великих митців — і все. Тут можна залишитись на самоті, тут можна помріяти, оглянутись назад. Хай жбурляє море життя розгнівані хвилі — вони не досягнуть третього поверху будинку, що стоїть на околиці Бухареста, вони замруть у густому шумовинні пильних чатових — зелених платанів. Ні, куточок-таки справді вийшов на славу! — скрикує збуджено Георгіу Камілар.

Він нетерпляче стукає у сусідню кімнату. Георгіу Камілар хоче, щоб сюди зараз же прийшла Лолі, його супутниця життя, і хай вона скаже, чи хороше влаштувався її старий друг.

Лолі сидить самотня, накинувши на плечі товстий плед, хоч в кімнаті добре потоплено. Що ж — старість нікого не минає... Як-не-як,

а їй уже за п'ятдесят. Пройшла їхня молодість, відшуміла...

Що це — старі альбоми? Лолі обклалася ними, мов та перекупка крамом. Правильно, Лолі, саме так: старі альбоми! Милі пожовклі картинки... Ось вони обоє під віщцем, очі осяяні, лиця усміхнені. Ось тіністі парки Бадена, італійський курорт, розлогий сад в маєтку тестя... Все це зараз має зміст, Лолі, ти розумна жінка, Лолі, ти відгадала його думки. Минеться злива, люди поставлять свої транспаранти у льохи, повернуться до сімейних справ — тоді можна буде закрити старі альбоми, відхилити квартиру, подивитися на світ. А зараз — панцир із пожовклих фотографій, затінені вікна і біля дверей — мечоносець...

Георгіу Камілар, старий скульптор, відпочиває. Так, так, пішов на відпочинок, і хай йому ніхто не заважає. Хай ревуть площі — цим його уже не здивувати... Він багато чого бачив у житті, немає таких сил, щоб викликати у нього, Георгіу Камілара, подив чи захоплення. Може світ тому так довго і кружляє по спіралі розвитку, що молоді починають вивчати життя, давно пізнане стариками!

Георгіу Камілар теж був колись, як той мечоносець — готовий щохвилини до бою. Але пройшли роки, розвіялись ілюзії. Все своє життя він присвятив вивченню законів форм і ліній, дечого домігся, але... Нікому тепер непотрібні його лінії! Для демонстрації досить хисту маляра — лозунги та плакати... Хай собі демонструють — його це не обходить. У нього є Лолі, Лісіп, у нього є, нарешті, пожовклий, але вічно

молодий томик великого Бенвенуто, якого він любив читати щодня перед сном. Так, так, у нього є свій куток, своя дорога. Дорога, куди? Куди його дорога лежить? На це запитання треба відповісти зараз, відповісти чесно, прямо; адже він відповідає тільки перед собою. Тут уже доведеться зібратися з силами і набратися мужності — невирішене все рівно, що невідоме: мучить однаково боляче. Так от — куди дорога його лежить? В небуття? Ну, от — слово знайдено, мужність не підвела. В небуття...

На цьому можна і полишити оці збуджені думки. Крапка. В його домі все йде, як треба. Життя заведене його ключем. Стрілка буття крутиться розмірено, карбуючи на циферблаті часу грані неминучого. В такий час людина може розпоряджатися собою, діяти так, як їй підказує здоровий глузд! От!

Камілар накидає на плечі кожушка, гукає до старого слуги Іона, що сидить у своїй комірчині:

— Нікого не впускати!

Він сідає на пухкий фотель. Можна читати, мріяти. Можна, якщо забажається, навіть працювати. А чому ні? Хто йому заборонить хоч сьогодні взяти глину і воскресити святі обриси Гери чи Діани? От візьме і виліпить, поставить їх у кімнаті — пам'ятник собі. Хай стоять тут — у нього в кімнаті затишніше, ніж у цьому широкому світі...

Георгіу Камілар перегортає пожовклі сторінки томика, посміхається мудрим рядкам. Якби молоді частіше заглядали в оці похмурі обкладинки, світ від цього лише виграв би. Але їм

немає часу для цього... А от у нього, у Камілар, час є! І хай старий Іон не грюкає так у двері, поспішати нікуди, встигнемо. Ось дійде до цього рядка, тоді вже й поговорить з Іоном, чого йому там треба...

Грюкіт у двері стає гучнішим, і Георгіу Камілар, сплюнувши, іде відчиняти. Вірний слуга низько кланяється господареві, мне шапку, починає здалека:

— В місті, домнул Камілар, відкрилось багато державних магазинів, навіть золоті годинники з'явилися у вітринах..

— Ти не забув придбати собі одного, Іоне?

Слуга не сердиться за цей жарт, він терпляче починає розправляти пом'яту шапку, басить:

— Хороший то знак, домнул Камілар, коли у вітринах починають виставляти золото...

— Що ж він провіщає той знак, Іоне?

— Так думаю собі, що влада тверда у нас...

— Добре, це добре, Іонé, — сухо відповідає майстер, беручи знову до рук томика, — але яке це відношення має до мене? Га? Ти прийшов, щоб розказати мені про вітрини?

Якось старий Іон увійшов до господаря з незвичайно блискучими очима. Він витримав, як завжди, паузу чемності, потім, пошпортавшись за пазухою, радісно сказав:

— Ось! Приніс вам листа від нової влади...

Старий протяг господареві великого рожевого конверта.

— Особистий лист від міністра — це теж добрий знак, домнул Камілар...

Руді вуси Іона не можуть приховати посмішки

задоволення, що виграває на його старечому обличчі.

Георгіу Камілар зосереджено розпечатує конверта, читає. Брови його повзуть догори, на переніссі смішно дрижать окуляри — майстер уже слабкий на очі. Світла тінь приємності розливається по його чолу. Але це лише на одну мить. Камілар раптом жбурляє конверта, підбігає до Іона і кричить йому в саме обличчя, наче перед ним стоїть не його слуга, а сам міністр:

— Камілар відпочиває, чуєте? Так, відпочиває і на збори та наради ходити не буде.

Старий Іон мучить свою і без того пом'яту шапку, витримує на цей раз ще довшу паузу. Господар любить покричати, а коли вийде запал, сяде і задумається, і змінить своє рішення. Так було уже не один раз, так буде і тепер. Треба знати вдачу майстра, треба прослужити у нього двадцять років, щоб не впадати у відчай.

Але майстер не сів, не обхопив руками свою скуйовджену голову, як це він любить робити в хвилини роздуму. Він бігав по кімнаті і вигукував:

— Нізащо! Ні в якому разі! Досить, людина стомилася, і хоче відпочити. Розумієте — відпочити!

Останнє слово Камілар вимовив так, наче звіряв старому слuzі найбільше бажання свого серця.

Старий Іон сумно похитав головою. Він мав своє уявлення про речі і завжди вірив у найкраще. Перекипить — сіль буде. Так говорять трансільванські каменярі, мудрі земляки Іона.

Треба лише уміти витримати необхідну паузу...

Слуга тихо вийшов, скрипнувши дверима, а майстер ще довго ходив по кімнаті, вимахуючи руками. Стомившись, він присів і знову розкрив книжку.

Вранці Камілар надів халата, закачав рукава, відчинив двері майстерні. Без цього він не міг починати свого дня, це вже стало звичкою. Раніш, ніж приступити до роботи, майстер любовно пом'яв шматок масної глини, наспівуючи якийсь матроський мотивчик. Потім він присів, схопив дужими пальцями глину, розчавив її, поклав перший шар. Старанно, вимогливо ліпив майстер фігурку богині, вкладаючи у твір все своє уміння і творчий запал. Для себе! Пам'ятник собі! В цьому є зміст, таємниця митця. Він так і сказав Лолі:

— Моя лебедина пісня...

Йшов час, а Камілар продовжував ігнорувати світ. Іон голосно зітхав у своїй комірчині, грюкав дверима. Він явно був незадоволений ходом подій у будинку свого господаря.

Стояли напрочуд погожі дні. Сонце так щедро світило землі, що його проміння проникало навіть через густу завісу зелених платанів і лоскотало руки майстра... Іон разів три нагадував господареві:

— Вийшли б хоч на вулицю просвіжити легені...

Ну, на вулиці йому немає чого робити, чистим повітрям можна подихати і з свого балкону, — бурчить господар... Люди уже не цікавлять майстра, та і люди, мабуть, не дуже

стурбовані тим, що старий Камілар вирішив помирати... У них є свої тривоги, своє життя, свої болі. Не до високого мистецтва їм зараз, не до Камілара!

Говорячи собі такі слова, майстер все ж виїшов на балкон. Він оглядає примруженими очима площу, золоті бані соборів, ніжні розводи голубого неба над ними, голубів, що купаються в сонячних променях. Хе, світ нітрохи не змінився на гірше, життя є життя... Сонце не спохмурніє від того, що якась людина перестане дивитися на нього...

Майстер байдужим оком спостерігає за людьми, що снують сюди й туди. Он діти бавляться піском, що його насипала якась дбайлива рука у сквері... Віддалік височать корпуси якоїсь нової будови... Проїхала автополивалка, гасячи вогонь камінних плит перегрітого сонцем бруку...

Раптом погляд майстра потрапляє на таке, що примушує поправити окуляри і до болю примружити очі. У невеличкому сквері, що притулився до широкої площі, стоїть сіра скульптурна група. От як! Під самим носом у Камілара хтось поставив скульптуру, як виклик, як докір. Професійна цікавість уже рухає ногами старого майстра, виштовхує його на вулицю...

Це напрочуд смілива композиція. Юнак і дівчина, тримаючи над головами прапор, широким кроком ідуть у простір, пильно вглядаючись у горизонт. Натхненні, прості лиця, наче взяті з самого життя... Твір був таким простим і пристрасним, що Камілар не міг не відзначити, що ліпила його смілива рука... Але хто ж він, оцей скульптор? Чому не висік свого прізвища?

Майстер знову обходить навколо скульптури, уважно розглядає деталі. Перше захоплення і здивування пройшло, тепер він уже оглядає твір як митець, як суддя... І бачить Камілар уже більше, ніж п'ять хвилин тому. От наприклад ота рука у дівчини. Тут не все до ладу. Рука піднята у простір, а м'язи мають таку ж напругу, як і на тій, що несе прапор... Видно, хист ще не дозрів, неvistачає досвіду і, може, навіть освіти...

Старий скульптор так зайнятий розгляданням групи, що не помічає, як навколо нього збираються люди, як вони починають про щось палко сперечатись.

— Це символ, — каже хтось з натовпу, — селянка і робітник несуть прапор нашої перемоги...

— Видно зразу, що робота доброго майстра...

Остання репліка доходить до свідомості Камілара, і він озирається. Мить старий стоїть перед людьми розгублений, безпорадний. Враз почувся голос:

— Та це ж Камілар!

Жителі міста впізнали відомого скульптора і вітали його оплесками. Один юнак у костюмі добровольця-будівельника з блискучими очима і білими зубами протиснувся до майстра, збуджено крикнув:

— Прекрасна робота, домнул Камілар, вітаємо!

Скульптор розгубився. Стало ясно — це йому приписують оцей твір. Він злякано замахав руками, наче відганяючи від себе страшну спокусу, знітено промовив:

— Що ви, що ви! Це зовсім не я...

Але ніхто не розібрав слів майстра у загальному піднесенні. Оплески ще дужче залунали у сквері. Майстер почув, як той юнак у костюмі добровольця гукнув сусідові:

— А говорили, що Камілар виїхав за кордон.. Брехні!

Скульптор зблід. Серце його стислося від болю. Он як — його вже вважають емігрантом, дезертиром... А може й справді він дезертир? Дезертир від життя... Він хутко скочив з брили, майже бігцем подався додому. Відчиняючи хвіртку, Камілар побачив, як на брилу, де щойно він стояв, виліз той білозубий юнак. Ось він випростався, вимахнув руками. Почався стихійний мітинг, на які таке багате сучасне життя країни... Поверх голів людей, що слухали юнака, сягали у височінь здійняті високо руки скульптурної групи, наче кликали людей іти вперед, до мети, до сонця... Старий митець вперше за життя побачив, що мистецтво стало поряд з народом, промовляло про його мрії, про його прагнення. Цей недосконалий, але чесний твір був близьким і зрозумілим для людей... Отой юнак так і сказав: «символ нашої перемоги». От як! Виявляється, люди вірять Каміларові, його ім'я вимовлялось з пошаною... А він сидить у своїй келії й ліпить античних богинь...

Камілар стоїть кілька хвилин, дослухаючись до слів юнака, потім швидко збігає по східцях, рвучко шарпає двері кімнати і ще здалеку кричить:

— Іоне, неси мерщій фрак, щиблети, сорочку!

Слуга дивиться на господаря широко розплющеними усміхненими очима.

— От, от! Піду подивитися на вітрини, про які ти так натхненно розказував.. — вигукує майстер.— Та швидше повертайся, старигане,— кипить Камілар, — в цьому домі всі стали ледарями... Де подівся отой рожевий конверт від міністра?

Іон метушиться по кімнаті, тихо посміхаючись у свої рижі вуса. Ну й день же видався сьогодні! Ще ніколи на Іона так не кричав майстер, як оцього погожого сонячного дня.

1950

ЗОЛОТІ ЗЕРНА

Келин не сиділось. Вона злізла з каруци, перестрибнула рівчак, побрела по колючій придорожній траві. Обабіч тракту стояли обпечені сонцем платани, мовчазні і строгі, ніби вони приховували якусь велику таємницю. Літня спека, хоч і дужа та стійка, все ж не пошкодила хлібам, і Келин щасливо посміхалася. Поглядаючи на рідкі платани, дівчина пригадувала довгі смуги молодих дерев, які вона бачила на Україні, замріяно сягала зором у далечінь. От якби такі левади на оці поля! Тоді не боявся б плугар посухи, не дрижав би за свою ниву. Скільки турбот спало б з плеч хлібороба!

Понад самим трактом лежать під сонцем вузьенькі смужки селянських наділів. Мов та доля бідняцька — десять кроків ушир — і вже межа, високий стовп. Барвиста різноцвіть рябить в очах, стомлює зір. На кожній такій крихітній смужці стирчить господар з жінкою і дітьми. Нап'ятий з кохтини холодок, під кушем задурмачене п'янкими пахощами бур'янів немовля... Засмаглий до чорноти, стомлений, заюшений

гарячим потом господар махає серпом. А сонце пече, висмоктує з землі останні краплини вологи.

— Іоне, — обзивається Келин до молодого чорнявого візниці, що сидить на каруці. — Ти коли-небудь бачив море?

— А що?

— Спостерігав, коли воно хвилюється від самого берега до обр'ю?

— Доводилось.

— Так от уяви собі, що замість води — несяжна суціль високих пшениць. Глянеш з могили — дух захоплює, не втерпиш, — починаєш співати... Ото такі поля у Радянському Союзі, хлопче! Ех, якби ти бачив...

Келин зітхає, поправляє білу басму, що нею запнута, повертається до каруци.

— Дивлюсь я оце, Іоне, на наші ниви — серце крається. До чого ж ми відсталі! Оце лише тепер запона з очей спадає... Зібрати б наших плугарів, повезти їх хоч на день, скажімо, на Полтавщину або на Кубань, — хай подивляться на те, як люди живуть на світі.

— А самохідний комбайн бачила? — питає зацікавлено Іон.

— Скільки у них машин різних! — вигукує Келин з гордістю. — А отой комбайн — чудо! Прироби до нього жорна — тоді просто підбирай з бункера борошно і печи пироги... От!

Молодий Іон від захоплення примружує очі, розкриває рота. Він так заздрить дівчині — адже їй здорово повезло, побувала в Радянській Країні! Не кожному випадає таке щастя.

— Отой комбайн косить, молотить!..

— Так, милий, косить, молотить, провіює зерно, сортирує його і сам рухається. Знаєш, ми стояли, дивились на ту машину, очам не вірили — казка! А за кермом — дівчина, така собі русявенька, маленька...

Келин говорить збуджено, очі їй блищать. Вона знає, чому так захоплено розпитує хлопець про машину — він мріє стати комбайнером. І станеш, хлопче, комбайнером, — думає про себе дівчина, — почекай трохи, і твоя мрія здійсниться.

Біля самого села, на вигоні, каруцу зупиняє галаслива юрба. Хоч і багато в полі роботи, а все ж селяни зібралися, щоб зустріти свого посланця в Країну Рад. Не втерпіли, обступили, не дають стямитись дівчині.

— Багато тракторів у колгоспі?

— Що таке трудовень?

— З чого складається меню колгоспника?

— Правда, що в кожному селі — дитячі ясла?

— Бачила Марка Озерного?

До Келин підходить примар, бере її під руку.

— Ні, так не годиться, — говорить він селянам. — Келин Меніард про все нам розкаже, на те ж ми її і посилали. Але дайте ж їй хоч з матір'ю поцілуватись!

Пробившись крізь щільне кільце людей, до Келин підходить суха бабуся, пригортає її.

— Буна зіва, фетіца¹.

Обійнявшись, мати з дочкою ідуть попереду, за ними прямують усі. Іон гордо сидить на возі,

¹ Добрий день, доню.

з почуттям переваги поглядає на хлопчаків: він може до подробиць розказати їм про самохідний комбайн!

Келин каже:

— Ходімте, товариші, до мене в хату, там і поговоримо.

— Нас дуже багато, а хата твоя тісна, — відповідає посміхаючись примар, — краще вже зберемося в клубі. Спочинь з дороги, та й прихось. Будемо чекати. І люди з поля надійдуть— всім же цікаво послухати.

Увечері в клубі — повно людей. Іон приніс акордеон, дівчата прибралися у нові сукні. Коли з'явилася Келин, подруги обступили її, розглядаючи обнову делегатки: шовкову кохту, куплену в московському універмазі...

Та ось примар подав знак рукою, всі стихли. Келин вийшла на середину, вклонилась землякам.

— Розкажуй про все, що бачила, дочко; — почувся з задніх рядів голос старого Януша, — нас усе цікавить, розповідай по порядку.

Келин привітно посміхнулася, вийняла з кишені блокнот.

— Щоб розказати про все, що я бачила у Радянській Країні, треба три дні, та й того мало. Дуже, дуже багато там цікавого. Розкажу вам про головне — про колгоспи...

І дівчина почала розповідати про життя радянських селян, про чудові машини, що працюють на спільних ланах, про багатство й добробут колгоспників.

— На кожне наше запитання колгоспники відповідали одним словом: «Подивіться». І ми

ходили і дивились. І справді, було там на що подивитись!

Келин говорила схвильовано, голосно. Вона пригадувала, як ходила по подвір'ю колгоспів, розмовляла з бригадирами, членами правління, рядовими хліборобами. Вона думками переносилась у хату ланкової Марії Чубенко, Героїні Праці, бачила її Золоту Зірку, легкову автомашину, піаніно в чепурній світлиці. Веселі червонощокі дітлахи співали Келин піонерських пісень, показували колгоспний санаторій, рясний сад, новозбудовану школу. А отой обід у полевода Степана Рудька! Келин частували такими стравами і таким добрим вином, що й позаздрити не гріх.

— Коли від'їжджали ми додому, колгоспники передавали вам всім палкий привіт дружби. І ще привезла від них гостинця. Одержуйте!

Келин розв'язала вузлика, дістала звідти кілька великих колосків пшениці і обережно поклала їх на стіл. І відразу ж до них потяглися чорні, зашкарублі руки плугарів. Келин Меніард сказала:

— Це гілляста пшениця, вирощена радянськими колгоспниками. Ніде в світі немає такої пшениці, вона виведена хліборобами країни соціалізму.

До столу протовпився дід Януш, заволодів колоском, наблизив його до підсліпуватих очей. Розглядаючи його, Януш схвально прищмокував язиком.

— Гарний подарунок, дочко,— говорив він,— такої диковини мені ще не доводилось бачити за життя...

— Двісті вісімдесят зерен в колоску! — скрикнув хтось здивовано, — оце так пшениця!

— Це виходить п'ятнадцять наших... О!

І поки селяни розглядали казкові колоски, Келин Меніард продовжувала розповідати про агрономічну науку, про те, як колгоспники запроваджують наукові методи підвищення врожаю.

— Лісу того скільки у них посаджено — оком не осягнеш. Ідеш рівним степом, раптом — сад! Не страшні посухи радянським хліборобам, бо зелене дерево захистить поле від гарячого вітру. Сталін закликав народ завітчати землю — і земля уже квітує. От би нам такі сади та гаї! Скільки ми натерпілися від палючих суховіїв... Хіба мені говорити про це? У кожного з вас на серці чорні рубці від того лиха. Але подолати горе своє не зможемо, якщо і далі будемо жити по-старому. У наших радянських сусідів повинні ми вчитися, їх приклад наслідувати.

Келин розчервонілася, зачіска їй збилася, виграючи на світлі тонким шовком. Селяни поважали дівчину — вона була дочкою партизана, що загинув у горах Трансільванії під час війни. Келин тямила в грамоті, і люди ходили до неї за порадами і допомогою: тому треба було написати заяву, іншому порадити куди послати вчитися сина чи дочку. Келин була організатором молоді села, її керівником. Та не лише молодь — старі тулилися до неї душею. Розумна, справедлива дівчина!

Ось і зараз, дослухаючись слів Келин, плугарі думали кожен про себе: «Молода, а горе наше знає, бідкається про нас усіх, добра нам

бажає. Хорошого батька донька — зразу скажеш». І коли дівчина скінчила розповідь, в клубі стало шумно. Люди вслух висловлювали свої почуття.

Як тільки трохи вгамувалося, старий Януш підвівся з ослона, обережно поклав свого чорного латаного капелюха, пригладив непокірне сиве волосся.

— Багато думок передумали ми, старики, не один раз говорили про своє життя. І виходить, дочко, — тут Януш повернувся лицем до Келин, — виходить, що твоя правда: не злужати нам суховіїв, не вийти нам із злиднів, якщо не порозумнішаєм. Так і так прикидали ми — немає іншого виходу: треба нам в колективне господарство об'єднуватись. Ото був я оцими днями в Петрошанах — відстаємо ми! Там уже майже все село об'єдналось. Чи ми дурніші за них, га? Чи може наше село дракул¹ об'їхав на кривій мітлі?

Тут всі зареготали, почувлися оплески.

— Записуй, Келин, мене першого, та й годі говорити зайве. А за мною записуй мого сусіду Ніколає Флореску. Га, Ніколає?

Флореску, кремезний чолов'яга, одягнений у довгу сіру свитку власного виробу, підвівся з ослону, поважно промовив.

— Пиши, Келин! Звісне діло — пора нам уже сусідів доганяти — ген як випередили!

Келин Меніард поглянула на примаря, той подав їй аркуш паперу, сказав:

— Ну що ж, записуй, якщо люди велять.

¹ Чорт.

Заніши в список і своє прізвище, Келин підморгнула матері, що сиділа у першій ряду.

— Ми вже давно вирішили це питання, правда, мамо?

Стара Меніард схвально кивнула головою, не зводячи з дочки закоханих очей.

— Куди люди — туди і нам іти.

Гуде, вирує, мов той вулик повесні, селянський клуб. Все більше і більше підіймається господарів з ослонів, виявляючи свою волю. У людей святково поблискують очі, а на серці так, наче вони оце гуртом зрушили важку гору, що стояла на шляху до сонця. Зрушили, нарешті, і тепер легше стало дихати, світ неначе став ширшим і теплішим. Вперше за все життя ставши плече до плеча, плугарі відчули у собі нові сили, невідому досі насагу. І не одному з них думалось: як же воно могло так бути — жили вони довгі роки хата біля хати, доля біля доли, але чужими і байдужими один одному. Горювали кожний собі на своїй смужці сухого ґрунту, вбивали свою силу на ньому, а злидні ніяк не хотіли йти з хати. Та й як же вони могли піти, коли сила та людська була роз'єднана і не організована? Хіба повалиш дуба одинцем? А от гуртом — повалиш...

На столі лежать дивні колоски, привезені Келин, виграючи червоним золотом, схованим у плідних зернах. Пройде деякий час, і проростуть оці зернята буйними пагінцями нового життя, міцно візьмуться корінням. І ніщо не вирве їх з землі, ніщо не здолає їх. Бо виплекані вони чесними руками людей, що першими відкрили шлях до справжнього щастя життя.

ПАТЕНТ ДЯДЮШКИ ПОПЕСКУ

Дядюшка Попеску недовірливо ставився до Іона Баташану. Не можна сказати, щоб Іон Баташану був поганою людиною — скоріш навіть навпаки, але як можна жити на білому світі з таким характером! Як поважати людину, яка цілими годинами може базікати про всякі дурниці, заважаючи працювати роззяві Джорджі і самому дядюшці Попеску. Припустимо, дядюшка не дуже-то його й слухав, якщо говорити правду, але ж до чого всі ці балачки?

— Пора б тобі подумати і про справжнє діло, — говорив дядюшка Попеску, помішуючи старим черпаком у казані.

На коричневатому, закуреному димом обличчі його можна було бачити, що він зовсім не згодний з Іоном, і кудлаті брови його погрозливо ворушилися... А Іон тільки усміхнувся, слухаючи, як бурчить дядюшка.

— Скоро і в мене буде справжнє діло... От побачите.

Яке саме діло буде у Іона, дядюшка не знав, та навряд чи знав про це й сам Баташану.

Несерйозна він людина, от у чому біда. Звісно, варити асфальт — діло ненадійне: сьогодні є робота, а завтра її немає, тут кожен зажуриться, — але не можна ж отак собі удавати, що тобі все байдужісінько.

А яких тільки новин не приносив Іон! Він десь дізнавався про всі політичні події, розповідав про наукові винаходи, і виходило так, ніби він і сам мав до всього цього безпосереднє відношення, ніби він тільки те й знав, що все життя вчитися в університеті, а не залатувати асфальтом брук.

Хоч дядюшка і бурчав на Іона Баташану, проте ніколи не зачиняв перед ним дверей свого підприємства. Як тільки Іон з'являвся на порозі, дядюшка запрошував його сідати на єдиний стілець, призначений для клієнтів, набирав на тріску вакси, що кипіла в казані, і повчально говорив:

— Черевики, коли вони подерті так, що на них аж собаки починають гавкати, тримаються довше і робляться майже новими після такої вакси.

Іон сідав на стілець, а замузаний Джорджі, молодший син дядюшки, починав орудувати щітками. І коли черевики вже блищали, як нові, і сам дядюшка на хвилину відривався від роботи, щоб похвалити їх, а разом і свою ваксу, Іон Баташану починав шукати в кишенях, поки дядюшка не обривав це заняття незлобивим бурчанням:

— У порожніх кишенях нічого не знайдеш, хоч би ти вивертав їх до самого вечора... Носи на здоров'я, а як заробиш гроші, купиш у мене банку цієї вакси і ще й спасибі за неї скажеш...

Але вчора Іон чомусь не зайшов. Це було дивно, і дядюшка Попеску, відчиняючи перекошені вікна свого підприємства, подумав, що Іон, мабуть, десь узяв гроші, і, чого доброго, купив вакси фірми «Рекс», яка нещадно обдурює покупців. Ця думка здалася йому такою правдоподібною, що він щиро пожалів Іона. Дядюшка уявив собі картину, яка дуже його розвеселила: стоптані черевики Іона зовсім розлізлися після того, як він почистив їх ваксою фірми «Рекс».

— Гаяються за блиском, пройдисвіти, щоб ловити отаких простаків, як Іон, — бурчав дядюшка. — Що вони розуміють у справжній ваксі!

Відчиняючи двері, які скрипіли і не хотіли відчинятися, дядюшка подумав, що давно б уже слід полагодити їх, але для цього довелося б витратити силу грошей. Це правда, двері поганенькі, але що ж поробиш. Не буде ж він класти у ваксу замість жиру всяку погань, як це робить фірма «Рекс». Звісно, тоді він зміг би полагодити двері і навіть зробити нові рами, але що станеться з його прославленою ваксою? На цю думку дядюшка енергійно похитав головою і сказав неголосно і з гідністю, ніби продовжував давню суперечку з власником фірми «Рекс» паном Торічану:

— Ні, ми поганню не торгуємо... Це вже як собі хочете, але під цією вівіскою продають тільки справжній товар.

Намочивши в воді жмут клоччя, дядюшка витер порошок з підвіконня і з вузького стола, на якому стояли високі банки й лежали етикетки

з зображенням блискучого черевика. Покінчивши з цим, він зняв із стіни заклеєний у раму патент, обережно стер долонею порошок і так само обережно почепив патент на місце. Коли казати правду, то патент дядюшці спритно підробив один знайомий, але ж вакса його була справжня. Бо що ж було робити? Спробуй зареєструвати хороший рецепт без того, щоб тебе не зжерли з потрохами багаті фірми... Слава богу, дядюшка не такий дурень, а совість його чиста, і це кінець-кінцем — найголовніше..

Далі дядюшка вийшов на двір, став на стілець і взявся витирати вивіску, прибиту над входними дверима. Це була стара вивіска, зроблена знайомим маляром, але тепер дядюшка з обуренням помітив, що маляр все-таки пожалів путящої фарби, і тому деякі букви вже стерлися. Особливо облупився начищений до блиску черевик. Здалека навіть здавалося, що черевик весь у дірках. «Треба буде оновити вивіску», подумав дядюшка Попеску, як думав щодня вже протягом двох останніх років.

Повернувшись у приміщення, дядюшка оглянув казан, вкопаний у долівку, помішав рідку масу і підклав під казан дров. Нагріта маса зашипіла, з казана повалив густий їдкий дим. Дядюшка, підворушуючи головешки під казаном, витирав сльози з очей і, закашлявшись, не чув, як хтось сказав коло дверей:

— Дозвольте зайти, пане Попеску?

Перемігши кашель і витерши очі, дядюшка обернувся до дверей, щоб дихнути свіжим повітрям, і тільки тоді побачив Торічану. Він стояв коло дверей у просторому костюмі, з

своєю сучкуватою палицею з срібною голівкою. Справді, це був сам Торічану, власник відомої фірми «Рекс». Чемно усміхаючись, він увійшов у майстерню і міцно потиснув руку здивованому дядюшці... Тут було від чого розгубитися, коли казати правду.

— Погано у вас з вентиляцією, — сказав пан Торічану, виймаючи величезну картату хустку і витираючи очі. — Розумію, економія виробництва. Аякже, розумію..

Він усміхнувся, висякався, поплескав дядюшку по широкому плечі.

— Такий несподіваний візит, пане Торічану, — бурмотів гордий з відвідин дядюшка Попеску. — Як справи вашої фірми?

Махнувши рукою, Торічану заговорив про те, що жири дорогуваті, що літо надто сухе і важко дихати. І його постать, і дружелюбний голос, і чемно схилена голова ніби говорили дядюшці: «Люди — завжди люди, і не варто згадувати про те, що один з нас колись був робітником, а другий — хазяїном... Тепер ми рівні і говоримо, як ділові люди». Поскаржившись на життєві нелади, Торічану сумно розвів руками:

— Чули, пане Попеску, комуністи затівають нову біду. Вони хочуть покінчити з приватними підприємствами... Кажуть, почнеться в середу...

Дядюшка Попеску, оглянувши своє закурене, тісне приміщення, сказав:

— Мені, мабуть, боятися нічого.

Старий Торічану хитро підморгниув:

— Не знаю, пане Попеску... Дай боже, дай боже!

Помовчавши, він ткнув палицею в патент:

— А ви не скажете, що оце таке, пане Попеску? Ви не поясните, чия фірма зареєстрована тут?

Потім Торічану витяг з кишені піджака акуратно складений аркуш і махнув ним під самим носом дядюшки:

— А чий це преїскурант, що рекламує «найкращу в Румунії ваксу «Вікторія», яка перетворює старі черевики на нові»?

Сховавши преїскурант, Торічану ступив до виходу і вже з порога сказав:

— Я говорю з вами не як конкурент, а як колега. В трудні часи ділові люди завжди подають один одному руку...

Голос його був спокійний і лагідний. Він нічого більше не додав, його душив чад і йому час було йти в контору. Потиснувши дядюшці руку, він пішов курною вулицею, важко спираючись на свою сучкувату полицю із срібною головою...

Дядюшка Попеску кинувся до казана — вакса вже підгоріла, будь вона проклята! Він линув на вогонь води, швидко розмішав рідку чорну кашу, що стріляла бульками гарячого повітря, потім розіклав на столі рівними рядками банки і, зачерпнувши з казана довгим черпаком, став наповнювати їх.

Прибіг Джорджі. Помітивши, що батько сердитий, хлопчик почав старанно закривати банки, облікаючи тонкі пальці. Так вони працювали годин зо дві, поки в майстерню не зайшли кілька портових вантажників і Джорджі кинувся чистити їхнє грубе взуття. Один з вантажників заговорив з дядюшкою про те, чи добре лови-

тиметься цього року риба, але дядюшка мовчав. Він продовжував наповнювати банки, а в голові роїлись думки, одна за одну неприємніші. Він всіляко намагався їх одігнати, забути про те, що сказав йому Торічану, але, видно, голова в людини якось так влаштована, що звідти ніяк не виженеш того, що не подобається.

Випровадивши вантажників і закінчивши пакувати ваксу, дядюшка відіслав додому Джорджі, зачинив двері, сів на стілець і задумався. Він довго розкурював свою люльку, дивлячись невидючими очима на темну долівку. Вперше за довгий час він не сидів у суботу ввечері вдома, не поговорив у дворі з сусідами. «Комуністи затівають нову біду», сказав Торічану. Що ж, він чоловік знаючий, діловий, є над чим подумати, якщо казати правду... А Іон же Баташану — комуніст... От і стався після цього до людей добре!

Пізно повернувшись додому, дядюшка довго не міг заснути, хоч Маліка приготувала йому чисту білизну і постелила чисті простині. Він ходив по вузькій кімнаті, натикаючись то на ліжку, то на ноги своїх дітей, що спали покотом на підлозі. В курнику прокричав сонним голо-сом півень, у порту прогув корабель, що виходив у море. У вікна вже заглядав світанок. Дядюшка зітхнув і почав закурювати ще одну люльку...

Настала середа, але нічого на світі не змінилося, ніхто не прийшов і не вигнав дядюшку на вулицю. Він заспокоївся, так само варив ваксу, а коли зайшов Іон Баташану, навіть зрадив. Посадивши гостя на стілець, він дістав з казана

трохи більше вакси, ніж це робив звичайно, а коли Джорджі махнув щітками, дядюшка здалеку став наближатись до того делікатного питання, до якого так нетерпляче готувався.

— Кажуть, Іоне, у вас там є новини? — обережно спитав дядюшка Попеску.

Але навіщо питати Іона? Він і так розкаже все, що знає. Роззявивши рота, дядюшка слухав всяку всячину про Китай, про останню промову Трумєна, про те, чому в Америці зростають ціни і життя стає важчим, а в Росії якраз навпаки. І хоч дядюшка удавав, що йому ніякого діла до всього цього не було, він вислухав усе до останнього слова і, хитрувато підморгнувши кудлатою бровою, спитав:

— А як там із затією наших комуністів?

Ні про яку затію Іон, виявляється, не чув: все йде, як треба. А коли дядюшка сказав, що комуністи збираються закрити й одібрати від нього підприємство, Іон мало не впав зі стільця від реготу. І як воно людина може так безтурботно сміятися, коли йдеться про долю старого підприємства з першокласною продукцією!

— Кому потрібна ваша майстерня! — кричав Іон, хапаючись за живіт. — Та ви самі скоро втечете звідси, як тільки побачите дещо інше, от тоді мені скажете... Ох, чудак же ви, дядюшка, ну й чудак!

Нареготавшись досхочу, Іон замовк і потім іншим, цілком серйозним голосом сказав:

— Прошу, дядюшка, завітати на відкриття моєї фабрики. Вулиця Ману, 30. Вранці в п'ятницю...

— Ти відкриваєш фабрику? — здивувався дядюшка. — Яка фабрика?

— Приходьте, дядюшка, самі побачите...

Тепер уже зареготав дядюшка Попеску. Він сміявся так, що змушений був прихилитися до стіни. Ні, ви подумайте тільки: Іон Баташану — фабрикант! Можна справді кишки порвати зо сміху, коли тільки подумати про таке... І навіть, коли Іон уже пішов, дядюшка ще довго сміявся, стоячи на порозі. «Відкриваю фабрику!» — ні, це треба було придумати.

Проте в п'ятницю вранці дядюшка Попеску працював неохоче. Справді, до вулиці Ману зовсім недалеко... Хіба пройтись по місту, взнати ціни на дрова та на олію, подивитись, що там таке, на цій самій вулиці, в будинку 30? Вже він посміється з Іона вдруге, здорово посміється!

Якби дядюшку спитали, які сьогодні ціни на дрова та на олію, він не сказав би цього навіть під загрозою смертної кари. Нікого він ні про що не питав. Він стояв на вулиці Ману, проти дому 30, і, тримаючись за мотузок, яким був підперезаний, дивився на вивіску. На ній ліворуч був намальований чорний, нестерпно блискучий чобіт, а праворуч — жовтий черевик. Дядюшка стояв і дивився, посмоктуючи люльку, хоч вона давно погасла.

— Заходьте, дядюшка, поки вас там каруца не переїхала!

Це крикнув Іон Баташану, що помітив дядюшку з вікна.

І от Іон веде дядюшку залом, в якому попід стінами стоять накриті клейонкою столи. Коло

столів — рядком стільці, в кутку — водопровідний кран. У високих вікнах гудуть пропелери вентиляторів. Дядюшка Попеску бачить чоботаря Петру Унтура, кривого Пепа Марінеску, що був у партизанах, і багатьох інших знайомих.

— Це наша пакувальня, — говорить Іон і веде дядюшку у розфасовочну.

Колись дядюшка Попеску починав свою кар'єру у Торічану в такій от розфасовочній. Проте, здається, тут це робиться механічним способом і світла тут багато більше.

— А це наш основний цех, — говорить Іон, пропускаючи дядюшку вперед, і дядюшка бачить ряд блискучих казанів і ще якусь апаратуру, якої він раніш не бачив.

Він стукає по стінках казанів, заглядає у їх луджену середину, прицмокує від задоволення язиком, але потім раптом згадує свій закурений казан і хмуриє кудлаті брови...

— Нічого, — каже він, — підходяще... Але я прийду до тебе почистити черевики і тоді побачимо...

— Я сподіваюсь, що вам сподобається, — говорить Іон, але дядюшка вже не слухає його. Повернувшись до нього спиною, він поважно проходить через усі цехи і неквапно вирушає додому.

Іон наздоганяє його на тротуарі.

— Знаєте, дядюшка, у мене до вас є одно діло... Чому б вам не піти на нашу фабрику старшим майстром?

Ага, оп воно що! Ні, дядюшка Попеску не такий простак, як це декому здається. І нічого заглядати йому в очі, він не дівчина.

— Хіба у мене немає свого підприємства? — питає замість відповіді дядюшка Попеску.

— Ну, дивіться самі, дядюшка... Але ознайомтесь з нашим кошторисом... Візьміть от...

— Почитаю, Іоне, прочитаю. Чому ж не почитати...

Якщо говорити правду, то підприємство, яке роздає свої кошториси всім, кого тільки бачить, проживе недовго. Та й чого сподіватися від Іона, що він розуміє в торгівлі та конкуренції?

Дядюшка йде додому, бадьоро потираючи руки і підморгуючи зустрічним кудлатою бровою, але в майстерні вся його веселість швидко зникає. Надто тісно й темно у нього тут, це правда. Хороше там приміщення... От тільки ваксою їх навряд чи почистиш черевики — що вони у ній розуміють! Дядюшка розгортає папірець, який йому всунув у руки Іон, і починає читати. Еге, здорово розписали: і сорти вакси, які будуть вироблятися, і ціни, і прибуток, який повинна одержати артіль... Добре пишуть. Якщо все правда, можна б непогано заробити...

Дядюшка Попеску не любив, коли йому перешкоджали думати. І коли в майстерню зайшов сусід Георгіу Мечелар, який у балачці міг далеко випередити самого Іона, дядюшка нахмурився й почав завзято витирати клоччям старі банки. Проте Георгіу Мечелар знав, чим зворушити сусіда.

— Прийшов купити у вас баночку вакси. Ви знаєте, дядюшка, що от уже десять років я чищу черевики тільки ваксою «Вікторія».

І хоч дядюшка чув, що перукарі ніколи не скупляться на компліменти, він привітно поса-

див клієнта на стілець і загорнув йому в найкращий папір банку вакси. Він навіть розсердився на себе за дурні думки, які тільки що прийшли йому в голову... Хороший хазяїн підприємства, який турбується про свого конкурента! Ні, у нього є власне діло, і слава богу, що «Вікторія» стоїть на своєму місці і люди приходять та вихвалюють його продукцію.

Однак уранці дядюшка знову був на вулиці Ману. Він зайшов у контору, відшукав Іона Баташану і, відкликавши його вбік, повернув йому кошторис.

— Тут у вас все правильно підраховано, чи так, для пропаганди?

— Все правильно, дядюшко, у нас же планове підприємство.

І дядюшка не вловив у його словах ані тіні насмішки або безтурботності. Просто дивно, як змінився чоловік.

Дядюшка подякував Іонові і поплентався додому. Він ішов замислившись, і його широкі штани, підперезані мотузком, замітали курну вулицю...

В понеділок дядюшка Попеску, поклавши масу в казан, сказав Джорджі:

— Доглянь тут, синку, а я вийду хвилин на п'ять. Та дивись, щоб вогонь не погас.

У перукаря око бистре, а язик — гостріший за бритву. Побачивши дядюшку Попеску, що проходив вулицею, Мечелар прошепотів до клієнта, який задихався від тісної пов'язки:

— Так, пропала вакса «Вікторія»!..

Навіть Маліка, жінка, яка добре знала тверду вдачу чоловікову, і та сполохалась: щось не

гаразд діється зі старим. То він лає Іона Баташану за його дурну затію, то раптом починає його захищати, як тільки Маліка натякне, що, мовляв, Іон і справді несерйозна людина і не варто про нього думати. Іноді вона підходила до чоловіка й починала лагідно умовляти його, натякаючи, що йому пора, мовляв, відпочити, бог з ними, з тими ділами, але дядюшка тільки сопів і негайно кудись зникав. Щось він часто почав прохажатися по місту...

Коли дядюшка зайшов до контори, він побачив, що фабрика вже працює на повний хід. Помітивши в пакувальному відділі дівчат у чистих фартухах, дядюшка пхикнув: подумаєш, теж мені шоколадне виробництво, побачимо, які вони будуть увечері... Нароблять вони тобі!

У варочному цеху дядюшка побачив Іона: в синьому спецкостюмі, в окулярах, він прихилився до металічного візка і щось записував у свій блокнот. Всі три казани гуділи, і дядюшка подумав, що артіль добре зробила, увімкнувши струм, замість того, щоб топити дровами, — воно рівніше підігріває.. В найдальшому кутку стояв Петру Унтура, заклалаючи масло в казан. Ворушачи кудлатими бровами, посміхаючись, дядюшка пройшовся навколо казана, заклавши руки за спину.

— Не буде доброї вакци, — буркнув він, підморгнувши Петру Унтура, — не вийде...

— Як так не вийде?

— А так, не вийде... Це вже я тобі кажу.

— Ну, це ми побачимо... Краща за «Вікторію» буде.

— Я варив ваксу, коли ти ще без штанів бі-

гав! — образився Попеску. — І я знаю, що кажу...

А Петру Унтура тимчасом явно передав масла. Тільки чоботар і міг не помітити, що передав. Але досвідчене око дядюшки цього не могло не помітити. І дядюшка дивився на все це, мружачи очі і посміхаючись. А потім він згадав, що у Петру є діти, такі ж шибеники, як і його власні, і, чого доброго, у Петру вирахують за погану роботу... І ще уявив собі дядюшка: портові вантажники, його старі друзі, чистять черевики новою ваксою, і на черевики страшно дивитись — вони розкисають і розлазяться.

І тут з дядюшкою сталося те, чого він потім не міг собі пояснити: одіпхнувши Петру Унтура від казана, дядюшка вичерпав зайве масло і, ніби орудуючи в своїй майстерні, почав нагукувати на робітників.

— Ану, ти, ворушись.. Мішай швидше, не шмаровидло ж для каруци вариш!

Давно він не мав такого задоволення від роботи, мабуть, з тих самих днів, коли вперше відкрив майстерню. Він перебігав від одного казана до другого, розтирав у пальцях гарячу масу, наказав «підсипати жару», десятий раз розповідав, як він відкрив рецепт своєї знаменитої вакси «Вікторія».

— Діло розуміти треба, це так! — поважно говорив дядюшка, витираючи рясний піт і не помічаючи, як блищать очі у Іона Баташану, як лукаво поглядають на нього інші артільники.

Раптом дядюшка спинився на півслові, за старою звичкою швидко витер руки об штани і з криком «згоріла!» вибіг на вулицю. Здійма-

ючи куряву своїми величезними черевиками, він так несподівано швидко завернув за ріг, що візник з каруцою, навантаженою пляшками содової води, раптом спинив коня і мало не повернув свій вантаж на брук.

— Дракул! Носить тебе там, де не треба! — загорлав дядюшка на хлопця, що злякано дивився на нього виряченими очима. — Чоловік поспішає, а ти, сучин син, пренся на нього, щоб задавити, замість того, щоб звернути!

— Та ви ж самі налетіли, — несміливо захищався хлопець. — Якщо випили зайве, то й ходіть, як треба... Могли посуд побити.

— Смаркач! — закричав дядюшка Попеску, все більше розпалюючись. — Як ти смієш ображати чоловіка, у якого, може, продукція горить, поки він учить балбеса їздити по вулиці!

Ошелешений хлопчина хльоснув батогом коня, каруца заторохтіла по вулиці, а дядюшка ще стояв і кричав услід, вимахував руками, збираючи навколо себе прохожих і цікавих...

Коли він вбіг у свою майстерню і ніздрі його вхопили синього їдкого чаду, він зрозумів: вакса згоріла. Так він і знав: цей шибеник Джорджі ганяє десь по вулиці, а тут чортзна що діється. Розлючений дядюшка метушився по майстерні, проклинаючи Іона Баташану, візника, Джорджі і все на світі, поки його погляд не натрапив на товстий залізний прут, що валявся в кутку. Дядюшка довгий час дивився на нього, тупо кліпаючи сльозливими очима, потім схопив прута, виволік стільця на тротуар, і, ставши на нього, щосили ударив по старій вивісці...

Здіймаючи клуби іржавого пилу, стара бляха

впала на землю. Дядюшка зліз із стільця, зняв шапку, витер лоба рукавом грубошерстного піджака. Постояв, роздумуючи, потім нахилився і, натягнувши на лікоть рукав, змахнув порох з намальованого черевика...

В цю мить він почув голос Торічану.

— Доброго вечора, пане Попеску. Бачу, вирішили підправити вивіску?

Дядюшка нічого не відповів. Він акуратно поклав на стілець залізного прута, увійшов у приміщення і зняв із стіни рамку.

— Патент! — здивувався Торічану. — Ваш знаменитий патент!

Дядюшка поворушив кудлатими бровами, погладив шершавою долонею по склу і хитро підморгнув:

— Мій патент вартий кращого місця... Еге ж, пане Торічану, так воно й буде. І ви не думайте, що ваша вакса найкраща...

Старий Торічану закашлявся, і очі його часто закліпали, ніби не пил, а пісок літав у повітрі.

— Знаєте, — пробурмотів він, — така суша, стільки пилу скрізь, що дихати важко.

— Справді, — погодився дялюшка Попеску, — пилу таки багато, якщо казати правду. Але скоро будуть дощі, обов'язково будуть, пане Торічану.

СВІЖА СКИБА

Нехай бог милує — Петру нічого такого не зробив, щоб сердитись на нього, та ще й грюкати дверима. Правда, він трохи перебрав міру, та коли добре подумати, то чим він винен, що бodega¹ Бронеску стоїть над самим шляхом? Ішов він додому, як ходять усі порядні люди, а тут ніби з-під землі вихопився Бронеску. Піднявши капелюха, він приклав до губів два пальці, хитрувато прицмокнув і по-приятельському поплескав Петру по крутих зігнутих плечах.

— Після тяжкої праці не вадить і вихилити по одній, пане Бугар!

Бронеску проворний чоловік, верткий, гослужливий. Він вбіг у бодегу, крутнувся біля прилавка, посадив Петру за стіл. Коли випили по третій, Петру й не помітив, як Бронеску кудись зник, а перед ним уже сидів колишній управитель поміщика Юліану — Дюрка, той самий Дюрка, який колись у суховій вигнав Петру з

¹ Бodega — корчма, трактир.

поміщицького маєтку. Дюрка тепер уже не ходить з нагаєм, його прим'ятій капелюх сидить низько над самими очима, і дивиться він з-під того капелюха примружившись, ніби від людей б'є яскраве світло і на них не можна дивитися відкритими очима.

— Хазяїн! Ти тепер хазяїн, Петру, вип'ємо!

І не зрозумієш цього Дюрка — серйозно він говорить чи жартує. Звісно, у Петру є тепер наділ, і немає тут нічого дивного, що з ним сидить грізний і недоступний колись Дюрка та називає його хазяїном. Хороше це слово — хазяїн, ллється воно в серце Петру, як солодка музика Іонела. А Іонел грає неабияк, по-міському. Він згинається в три погібелі, задирає голову, підкочує під лоба очі, і здається, то вже не струни — душа Петру співає...

— Вип'ємо, хазяїне!

Чи то звуки скрипки Іонела, чи слова Дюрки так лагідно журчать під самим вухом? Петру прислухається до цього голосу, усміхається широко. Ну, що ж, коли роздуматись добре, то Дюрка правду каже. Треба уміти жити на світі, пора вже навчитися, слава богу — за плечима п'ятий десяток.

Землі у нього багато, цілих десять гектарів. Тільки чим її обробляти, коли на хазяйстві був один кінь, та й той недавно здох. А Дюрка обіцяє виорати своїми волами, вчасно зібрати врожай, чесно поділитися з Петру. Коли роздуматись добре, то що ж тут поганого? Ну, здасть він наділ з половини на один рік, і що від цього трапиться? Не самому ж запрягатись у плуг!

Але хіба Маріора може щось зрозуміти в ха-

зайстві? Вчепилась, як сліпий до тину, не зрушиш її з місця.

— Ні, ти не посмієш зробити цього, Петру!

— Ні? А хто ж тут хазяїн тоді, хотів би я знати?

У Маріори такі очі, що можуть лити сльози з усякого приводу — і в горі, і в радості. Фемея!¹ Цим все сказано...

— Ти не любиш своїх дітей, Петру, ти нікого не любиш...

Хе! Такі слова нетрудно сказати, а от виорати землю без волів спробуй!

Петру зневажливо відмахується, сідає за хиткий стіл, охоплює голову руками, як це він часто любить робити. Руки у нього чорні, порепані, як старі розсохлі граблі.

Каже, не любиш своїх дітей! Хто ж це не любить своїх дітей? Хіба він не радів, дивлячись на Юлу, Митка або Жету? Хіба він не надривав жили, щоб заробити на хліб! Може Петру погано працював? Курив, як інші, сигарети або пив ром? Коли з'явився на світ Митко, такий бистроокий хлопчик, вилитий батько, хіба Петру не зробив усього, щоб хлопчик ріс і став людиною? І хоч як трудно було, а Петру позичив у сусіда золоту лею, поклав її Миткові в купіль — щоб хлопчик завжди був багатим. Хіба він не віддавав дітям останній шматок малая, щоб вони росли дужими та спритними? Але прийшли суховії і вбили Митка, потім померла Жета. Що він міг зробити тоді, батрак поміщика Юліану?

¹ Фемея — жінка.

Але Маріора не хоче слухати цих запитань, не бажає відповідати на них. Вона грюкнула дверима, таки справді грюкнула! — і пішла. Петру лише вгледів, як майнула у вікні її хустка. Он як! Такого ще з Маріорою не бувало. Як це він не додивився, що робиться в його хаті? Жінка собі кудись ходить, грюкає дверима, Юла весь час десь сидить у Петрошанах, записалась на якісь курси, а він, як пень, нічого не бачить.

Петру хоче насипати тютюну в люльку, але пальці у нього неслухняні, тютюн розсипається, люлька висковзає з рук. Ні, справді, куди ж це пішла Маріора? Які це справи можуть бути у неї зараз, увечері?

Петру біжить до сусіда Турелу, але в хаті застає тільки дітей. Пішли на збори. І Маріора. Так, так, так. Он воно яке діло! Значить, не дарма він думав, що в його сім'ї пішов нелад, коли жінка ходить замість чоловіка на збори, а дочка й зовсім не з'являється додому...

Петру виходить на вулицю, душа його збудоражена, серце сильно б'ється од гніву, від образи, від незаслуженої образи. Подумати тільки — Маріора самовільно пішла на збори, навіть не сказала про це чоловікові!

У трьох маленьких кімнатах примарії стовпище людей. Петру протовплюється вперед, озирається. Люди сидять на стільцях, на підвіконнях, деякі — просто на долівці. Височать овечі шапки, кадять товстелезні цигарки. Димно й душно. Деякі прийшли цілими родинами — вирішується питання про землеробський кооператив, справа важлива, нова, треба обговорити

спільно. Петру бачить багато знайомих стариків, їм дали місце ближче до оратора, молодь товпиться в коридорчику. Побачивши в невеличкому гурті жінок Маріюру, Петру скривився, обережно глянув на стариків — чи не сміються вони з нього, невдахи в сімейному житті?

Упевнившись, що на нього ніхто не звертає уваги, Петру почав слухати оратора. Чорнявий юнак у куртці сталевого кольору, сільський активіст Іон Стоян, вимахував руками, шохвилини стріпуючи головою та відкидаючи назад довге волосся. Обличчя його спітніло — він говорить уже другу годину. Говорить Іон жваво, запально, це правда, тільки якось розкидано. Всі ждуть, що Іон от-от скаже про головне, про те, що у всіх на думці, але видно, Іон Стоян вирішив виголосити міністерську промову, не інакше. Він не дійшов ще навіть до половини свого конспекту.

Дехто по кутках починає гучно кахикати. Сухий, присадкуватий чоловічок на прізвисько Устурой¹, одягнений у подертий гаптований кожушок, гучно зітхає, підводиться з долівки і навіщось скидає шапку. Оглянувшись навколо, Устурой ніяковіє і, безнадійно махнувши рукою, знову сідає на місце. Сусіди підштовхують його, на мигах підбадьорюють: давай, мовляв, не бійся. Через кілька хвилин Устурой підводиться рішуче і твердим голосом питає оратора:

— Іоне, коли будуть плуги?

Питання поставлене так несподівано, що юний оратор розгубився і зразу не міг нічого.

¹ Устурой — часник.

сказати. А юрба вже гуде, вимахує руками, схвально прицмокує язиками — Устурой зачепив болюче питання. Даремно примар дзвонить у свій дзвінок, людей спинити вже не можна.

І раптом Петру ніби хтось уколів голкою. Він почув голос Маріора, що примусив усіх замовкнути. Подавшись наперед, зчервоніла від хвилювання Маріора голосно крикнула:

— Ти скажи, товаришу Стоян, чому банк і досі не дає позики, відпущеної урядом на купівлю волів? Чому ми тупцюємось на місці, коли в Петрошанах уже давно створений кооператив і люди машинами орють землю? Поки ми тут сидимо та розбалакуємо, Бронеску і Дюрка підпоюють наших чоловіків, підбивають здавати їм землю в оренду!

Петру увібрав голову в плечі, наче над ним ударив грім. Ох, і каналія ж, ох і безсоромна, як ганьбить чоловіка на весь світ! От що значить дати волю жінці. А Маріора, квапливо поправивши хустку, далі вигукує свої слова, звертаючись тепер уже до примаря, що сидів у президії:

— Ти скажи, товаришу примар, коли в нас на селі буде лікар, або хоч би який-небудь фельдшер? Сором: захворіла людина — вези її в Бухарест, витрачай останні гроші. Якщо можеш, скажи — коли буде у нас так, як у Радянській Росії, щоб лікарі лікували без грошей?

Маріора засипала примаря запитаннями, одно за одне важливішими, а чоловіки дивились на неї, пороззявлявши роти, прикипівши на місці. От тобі й Маріора, от тобі й фемея! Петру сам

собі не вірить — невже цю промову виголосила його жінка? Промова путяща, тут нічого не скажеш — влучила в саму точку. Виговорила все, що накипіло на серці, про що всі думали довгі роки, через що не спалося ночами, за що сварилися з жінками, лаяли примаря, весь світ. Все виговорила, як треба. Тільки от... навіщо тикати пальцем на свого чоловіка, навіщо виставляти його на посміховисько? Ні, — Петру цього не пробачить їй ніколи, нехай хоч і не поглядає в його бік та не усміхається так солодко.

Тепер слово бере примар. Він говорить про те, що недавно банк перейшов у руки держави і позика буде незабаром видана. Будуть і плуги, і лікарі приїдуть у село, тільки не все зразу, бо не може ж уряд задовольнити всіх потреб народу за короткий час. Люди з цікавістю дослухаються до його слів про машинно-прокатну станцію, яка днями почне працювати. Дізнавшись про ціну за роботу прокатної станції, селяни загомоніли, зразу ж почали підраховувати — вигідно чи не вигідно орати трактором. Рахують на пальцях, виводять цифри на клаптях газети, прицмокують язиками, знову скручують цигарки...

Петру підсувається ближче до стариків — цікаво, яка їхня думка про цю нову затію. Чи варто ризкувати тракторною оранкою? Мало що може бути! На словах ніби все виходить гаразд, а як воно буде на ділі? Діди-прадіди орали землю волами, в добрі роки і врожай був добрий, адже царан під богом ходить, і Петру дослухається до того, про що говорить Турелу,

брати Ніку. Виходить, що цифри хороші, трактором обробляти землю набагато вигідніше, ніж волами. Як не кажи, а вигода таки велика, факт. Тут уже нічого не скажеш.

До президії підходить старий Турелу, кланяється і каже:

— Пиши, Іоне, згоден у кооператив.

За Турелу записується Устурой, брати Ніку. Петру позирає на Маріору, вона також дивиться в його бік, тупцює на місці. Чого доброго, підхопиться зараз та й запишеться, не спитавши згоди чоловіка. Але хазяїн тут він, Петру, і тільки він. Він серцем своїм вирішив твердо, раз і назавжди — іти в кооператив. І ніхто інший не має права вирішувати за нього важливі господарські справи. Справді, дурний він чи не розуміє путящого діла? Він ще покаже, хто хазяїн дому, хай Маріора не радіє!

Ступивши наперед і, владно вказавши на список, Петру голосно промовив:

— Пиши, Іоне!

Сказавши ці слова, Петру повернувся і пішов до виходу. Він зняв шапку і витер рукавом спітніле обличчя: та й душно ж як!

Збори закінчились. На вулиці гомін. Люди збуджено говорять про нову кооперацію, про те, що з Радянського Союзу надходять трактори, а там, мабуть, Сталін і комбайни пришле ..

Петру йде поруч з Турелу, посмоктує люльку. Хай не оглядається Маріора, він однак не підійде до неї. Осоромила чоловіка на весь світ, нехай тепер подумає над своїми словами. А Турелу як на злість:

— Молодець у тебе жінка, Петру. Хоч сьогодні в міністри.

Добре Турелу хвалить його жінку, але що це все означає? Чому його Лучика не виступає з промовами, не ганьбить свого чоловіка, як це робить Маріора? Чому це сусід надумав вихваляти жінку, яка перевернула догори дном сімейне життя? Добра мені жінка! Еге, коли б не так! Добра жінка доглядає хати, навчає розуму дітей та слухає чоловіка, а не бігає по зборах. Ось що таке добра жінка.

А Турелу тільки сміється:

— Де там! Моя стара в одну душу з Маріорою. Жінки, вони, знаєш, якісь ошалілі поробились, норовисті. Збагнули, що за них влада горою стоїть, не вдержиш тепер. Затіяли родильний будинок організувати, курси ліквідації неписьменності відкрили... Он яке діло, сусідо, держись тепер, поглядай пильно. А то можна й відставку дістати, чого доброго...

Дійшовши до своєї хати, Петру спинився коло воріт, задумався. Справді, є про що людині подумати. Сусід правду каже — треба пильнувати! Попустив він віжки, це факт, і от тепер роби, що хочеш... І Петру уявив собі, як він зайде до хати, а жінка крутнеться, накинє хустку і знову побіжить на яке-небудь засідання... Від цієї думки у нього аж у потилиці закололо, і він поспішив додому.

Маріора сиділа за столом, схилившись над зошитом. Подумати тільки — сорок літ жінці, а вона над школярським зошитом. Петру пройшовся по кімнаті, скоса позираючи, що вона там робить. А Маріора навіть бровою не пове-

ла — сидить і виводить букви. І аж коли всі потрібні букви були написані, вона встала, поклала книжки й зошити в закуток і підійшла до чоловіка. Вона сіла з ним поруч, ласкаво погладила його голову і сказала:

— Ти був на зборах молодчиною, Петру, справжнім хазяїном..

І Петру ніяк не може зрозуміти, чому це він не відхилить її руки, не гукне на Маріюру, не викаже їй усього, що накипіло на серці. Його сива голова хилиться все нижче й нижче, майже торкаючись теплого плеча жінки..

А в понеділок прийшли трактори. Всі ви-йшли з своїх хат зустрічати колону. Оравою мчала по вулицях малеча. Коли трактори вирушили в поле, за ними пішло майже все село.

Оце — так! Петру протирає очі, навіть при-сідає від здивування. На першій машині, одягнена в комбінезон, у пілотці набакир, пишно сидить Юла! Так, так, це вона, якщо Петру ще не осліп. Усміхаючись, на щось кри-чала до того, який, видно, був тут за старшого, і з почуттям переваги поглядала на односель-ців. Цей старший зробив знак рукою, і тракто-ри, страшно заревівши, рвонулися вперед. Петру побачив, як блискучі лемеші величезного плуга врізались у землю і чорні великі скиби заворушилися, як живі.

За першим трактором пішов другий, третій. Раптом Петру помітив, як перша машина, на якій сиділа Юла, вдарила у стовп, що стояв на межі і відділяв землю Петру Бугара від землі братів Ніку, і вивернула його, Петру навіть рукою вхопився за серце — так воно сильно

забилося. Але бригадир тракторної бригади підійшов і поставив стовпа на старе місце. Петру усміхнувся — слава богу, цей бригадир, видно, з головою чоловік, він знає, що робити в таких випадках...

«От, неслухняне дівчисько! — бурчить собі під ніс Петру, дивлячись на Юлу, що віддалялася з своїм трактором. — Пішла на курси, не спитавши у батька дозволу. Ну, він їй покаже вдома, нехай тільки з'явиться».

Проте не такий він уже й нікчемний, щоб не розуміти, що воно й до чого, не розібратися у справжньому ділі. Якщо подумати добре, то Юла таки робить важливе діло, факт, але треба ж і батька шанувати. Адже він хазяїн дому, а не хтось інший!

Петру раптом скривився — до нього наближався Дюрка. Колишній всемогутній управитель маєтку Юліану йшов уздовж свіжої ріллі, примруживши очі, прикриті від сонця низько насунутим капелюхом. Спина Дюрки ще більше зсутулилась, а права рука сіпалась, наче в ній був нагай...

— Знаєте, пане Дюрка, — сказав Петру колишньому управителеві, коли той підійшов. — Ми з жінкою передумали. Ну, як вам сказати — немає рації...

Він ступив до борозни і, ставши в неї по коліно, весело гукнув:

— Оце глибина! Оце оранка! Ніколи не бачив такої глибини! Куди там волам!

Петру топтався в свіжій борозні, широко усміхаючись — по його землі вперше пройшов справжній плуг.

РОДОПСЬКА БАЛАДА

В улоговині, обнесеній щільною кам'яною грядою, повітря настільки насичене запахами буйно квітучого табаку і диких роз, що навіть птахи п'яніють і в непритомності падають у високу траву. Перегріте, сповнене міцних пахощів повітря завихрюється на кам'яних схилах, виблискує на сонці, наче в ньому літають невидимі золоті блискітки. І гірські схили, і сама долина, і небо, глибоке та голубе, сповнене гомоном — то світ птаства справляє хвалу життю.

По крутій стежці, що веде з гір, іде чорнявий юнак. Його гостра овеча шапка, збита набакир, широкі вовняні штани, пошиті на татарський манір, свідчать, що іде житель Родопських гір. На ногах у юнака розбиті кожані царвулі, — видно, хлопець іде здалека. Юнак спускається вниз, обгинає трикутник густого терновика, озирється навколо. Улоговина, покрита буйним рослинням, завмерла під пекучим сонцем. Ніде не видно жодної душі. Може це і викликає ледве помітну посмішку задоволення на обличчі юнака. Він залазить у кущ терновика, розля-

гається у холодку, витягає з торбинки шматок овечого сиру і смачно жує.

Як приємно простягнути підбиті ноги, подихати пахучим прохолодним повітрям долини! Юнак закриває очі, йому на мить видається, що то не голкаті віти терновика над ним, а теплі і ніжні долоні матері... А оця пісня, що лине з неба, хіба вона не пісня матері? Як чарівно співала вона, заколисуючи його, маленького хлопчика...

Через кілька хвилин юнак раптом здригається, прожогом схоплюється на ноги, очі його похливно бігають навколо. Він хапається за пазуху, і відчувши дотик полотна, обгорнутого навколо грудей, заспокоєно шепотить:

— Фу ти, огидний гайдуче. Цур тобі!

В уяві стоїть бридка постать поліцая. І при-снівся ж! Наче той вуж підліз до серця, але не серця шукав, а оце полотно... Хай краще і не думає проклятий гайдук — не викрасти йому того полотна! І як би він там не хитрував, а юнак все ж висковзнув з села, і тепер його уже ніхто не наздожене. Скоро це полотно не буде лежати за пазухою, воно заживе яскравими фарбами на бистрому вітрі боїв, воно буде вголос промовляти до людей, кликати їх вперед, вести за собою.

Так, так, вести. І то нічого, що на полотні не всюди рівномірно покладено фарби, що, можливо, не повністю дотримано закон півтіней. Юнак розкаже, як він працював у льосі, як тремтіла рука матері, подаючи йому на ніч тонку свічку... Його перша справжня художня робота буде оцінена людьми, що живуть по той бік Родспів.

Буде оцінена! Бо оце полотно — поклик його серця, його палка юначя мрія. Скоріш би уже дійти до Оріхівця, там він знайде потрібних людей, які вкажуть певну стежку до партизанського загону. І найбільшою нагородою для юнака буде тепла посмішка на вустах завжди похмурого, як здавалось, командира загону, його короткі слова:

— Залишайся, якщо вже так хочеш.

Юнак замріяно посміхається: чи варто його питати про те, хоче він чи не хоче бути в партизанському загоні? Його пошепки благословила мати на це святе діло, і то нічого, що йому лише п'ятнадцять літ...

Він виходить із свого сховища, озирається на кущ, де оце сидів, де бачив уві сні отого огидного гайдука, залерикувато висовує язика:

— Не вкусиш!

Хлопчина іде тепер жвавіше, ноги відпочили. Та й спека трохи вщухла — сонце он схилилося за узгір'я.

Біля Оріхівця, на краю вулиці, що виходить в поле, стоїть трое молодиків. Юнак насторожується, але йде прямо на них. Проходить мимо, не глянувши. Вулиця зустрічає собачим гавканням, муканням корів, димом вечірніх вогнищ, приемними пахощами вареної страви. Трохи відлягає від серця. Не сподобались юнакові оті трое! Чого вони стоять край села?

Дуже хочеться пити, горло зовсім пересохло. Юнак підходить до колодязя, вклоняється бабусі, що напуває корову. Та ставить на цямрину дерев'яне цебро, запрошує:

— Пий, юначе.

Тільки-но хотів нахилитися до прохолодної цямрини, як раптом поперед нього вихопився якийсь здоровило, захопив руками цебро, припав до нього губами. Не пив, а розглядав лице хлопця, поїдаючи його очима. Стукнуло серце. Зрозумів юнак: цей з тієї компанії, що стояли на дорозі при вході в село. Озираючись — двоє стояли неподалік. Значить, засада. Прожогом кинувся убік, посковзнувся на калюжі, боляче ударився головою об кам'яний коток. В цю мить його надушили, скрутили руки, потягли по селу.

В поліцейському відділі кметства юнака жбурнули на підлогу, один з гайдуків крикнув:
— Спіймали бунтівника!

Рипнули чоботи, з-за столу піднялася велика кудлата голова, проревіла:

— Обшукати!

Гайдук нахилився, обмацав тіло юнака, розірвав комір сорочки, вийняв з пазухи складене вдвоє полотно. Ось він розгорнув його, закліпав очима і остовпів. З полотна ударило яскраве світло фарб, осліпило. Нервово скрикнули чоботи, велика кудлата голова інспектора поліції відсахнулася назад, наче хтось з силою ударив його в товсті щелепи. В кабінеті запанувала тиша.

Руки гайдука, що тримав полотно, тремтіли, наче він вхопив розпеченого залізного листа, а очі його вп'ялися в фарби. З полотна дивилося спокійне обличчя Сталіна. Широкий розліт сміливих брів, ясний, мов виблиск сонця, погляд, призивно піднята рука... Все це немов громом вразило жалюгідні душі гайдуків, і вони наче

понімили. Лише зв'язаний юнак-художник щасливо посміхнувся — дошкулив він ворогам!

— Спалити! — вигукнув в нестямі інспектор. Його скуйовджена голова сіпалась, наче в пропасниці, сині щелепи розтулилися від страху. Та раптом він отямився, хитро посміхнувся і вдавано спокійним голосом промовив:

— Згорніть і залиште тут. А цього...— інспектор вказав пухлим пальцем на юнака, виразно махнув перед собою рукою, наче він змітав павутину.

Дзенькнули ковані підбори гайдуків, важко зойкнули скрипучі двері, щось важко упало на кам'яні східці, що вели у чорне підземелля, почувся глухий стогін.

До пізньої ночі інспектор писав донесення в столицю. Він поклав десять сургучних печатей на загорнений в папір портрет, задоволено насвистував у обвислі вуса. О, це буде хороший подарунок начальству! Не одну тисячу левів коштує таке діло. І слава, слава піде про нього, пильного вартового Родопів! Ця слава, певне, долине до тугих вух самого міністра, і інспектор, нарешті, дістане підвищення по службі і кине цей остогидлий, небезпечний край...

І в той самий час, коли дзвенькнули потаємні замки залізної шухляди інспектора поліції, куди він оце поклав донесення і бунтівничого портрета, за селом, на огородах, зупинилася худа конячина, з неї сплигнув високий юнак. Він прив'язав повід до кущика вишняку, озирнувся навколо і швидко попрямував до присадкуватої хатини, що ледве мріла у слабому місячному сяйві.

Пошарудівши по склі вікна, юнак відійшов у затінений куток, поклав руки на автомата. Рипнули перекошені двері, у пасмі жовтого світла з'явилася зігнута постать старика.

— На базар збираєтесь, бай Атанасе? — спитав безтурботно юнак.

— Заходь, Пенчо, заходь, — обізвався старий, випрямляючи зігнуту спину.

Пенчо, легкий, високий, мов той ясен, слухав розповідь старика, насипаючи собі у тарілку чорби. За роки перебування у партизанському загоні Пенчо звик усе робити на ходу: він навіть навчився спати, сидячи на коні. Ось і зараз, жадно тамуючи голод, Пенчо уважно потував у пам'яті найважливіше: скільки в селі поліцаїв, з кого складається варта у кмета, хто з селян хоче піти з партизанами. Почувши від старика про випадок з художником, у якого знайшли портрет Сталіна, Пенчо кинув ложку. На його обличчі промайнула тінь хвилювання.

— Хто той художник?

— Не тутешній він, з верховин, кажуть, прийшов.

Пенчо зіскочив на пружні ноги, швидко заходив по хаті. Виблик його чорних очей промовляв красномовно: юнак щось вирішав важливе і трудне. Старик, мовби відгадуючи думки партизана, лагідно промовив:

— Розвідник не може ризикувати своєю головою — в ній відомості, які дуже потрібні загоні. Не забувай — тобі треба вирушати, поки не встало з-за гір сонце.

— Зараз? — перепитав Пенчо, — так, так, зараз, але...

Юнак наблизився до старика, глянув йому в очі.

— Ви знаєте, другарю Атанасе, я ніколи не відхилявся від правил розвідника. Але тепер... Зрозумійте мене — я не можу повернутися до загону, не спробувавши врятувати того хлопчика і портрета. Адже це портрет нашого великого Сталіна! Розумієте, другарю?

Атанас нахилив голову, увібрав у плечі шию, затягся міцною цигаркою. Полум'яні очі Пенчо були твердими і невблаганними, як і його душа. Порив юного серця був чистим і святим, мов та совість народу. Старий підпільник-комуніст відчув у своєму серці теплий розлив гордості: таку Болгарію не поставити на коліна!

— Твоя правда, — сказав тихо Атанас, обіймаючи Пенчо за худі плечі. — Давай обміркуємо план.

Юнак скинув променисті очі, гаряче потиснув руки старикові. Пенчо знав — це був дозвіл партії.

Майже півдня ходив старий Атанас по селу, розносячи селянам полагоджений посуд. Атанас був добрим майстром-жерстяником, і його поважали люди, розповідали йому про життя, про різні новини. Повернувшись додому і відхиливши двері комірки, де сидів Пенчо, Атанас сумно сказав:

— Закатували хлопця... Він був справжнім сином нашої землі — навіть імені свого не сказав катам. Вмер як герой.

...Другого дня ранком по дорозі з Оріхівця їхало чотири вершники. Один з них тримав на колінах невеличку валізку, оздоблену безліччю

пломб, у трьох інших поблискували на грудях німецькі автомати.

— Охорона яка! — промовив Пенчо, поглянувши на Атанаса і ще двох юнаків, що лежали поруч у траві край дороги.

І в ту мить, коли кінські ноги затупотіли майже поруч, поле зойкнуло від автоматного залпу. Рвонулися сполохані коні. Лунко відізвалися насторожені вершини гір. Бій був коротким і побідним.

За кілька хвилин Пенчо уже сидів верхи на коні, тримаючи в руках дорогу валізку. Він гаряче потис руки Атанасові, молодим хлопцям з Оріхівця, побажав їм щасливого повернення в село, а сам гейкнув, пустив повід і, мов вітер, зник в долині.

Надвечір молодий розвідник добувся партизанської бази. Загнаний кінь хропів, важко переступаючи по кам'янистій стежці. Не менш був зморений і Пенчо. Але серце юнака співало.

Коротко доповівши командирові, Пенчо витяг з валізки полотно, розправив його і поклав на стіл. Один по одному заходили в командирську землянку партизани, брали в руки портрет, вдивлялися в дорогі риси рідного обличчя і очі їхні загорялися невимовним щастям, а суворі серця наповнювалися теплом.

Це сини приходили до свого батька і приймали його благословення на подвиги заради життя на землі.

КОЛО СТАРОЇ ПЛАНІНИ

Райчо Дуков не пив вина. І хоч це було майже неймовірно, бо всі знали, що він усе життя тримав корчму, однак ніхто на селі не бачив, щоб Райчо вихилив хоч один кухоль. Сухий і зморщений, як старе віджиле дерево, сидів він цілі дні за прилавком і пильно стежив за тим, чи правильно давав Асен здачу, чи не клав на тарілку зайвих піперок¹.

А за Асеном треба дивитися добре, бо всі знають, що у цього хлопця пам'ять гірша, ніж у дівки. За ним дивись та дивись, а то, чого доброго, проторгується за милу душу і не зчується.

І все ж Райчо Дуков цінував свого робітника. Адже хлопець міг від світання до пізньої ночі крутитись по корчмі, подаючи вино й закуски, і на хвилину не присісти відпочити. А коли люди розходились, Асен, ще носив з підвалу барила з вином і ракією², носив до хати воду, мив під-

¹ Піперка — перець (болгарське).

² Ракія — горілка.

логи. Інший на його місці не витримав би, звалився б і заснув, а цей тільки промимрить щось, коли вже стане дуже важко, обілле голову холодною водою, і знову робить своє діло спритно і акуратно.

Такий юнак Асен, і Райчо Дуков потай дякував богові за те, що він послав йому такого хорошого робітника. Правда, це не заважало йому говорити сусідам, коли вони заходили до корчми «Вітоша» випити кухоль вина:

— Важко працювати самому. Баба Зойка стала зовсім нікудишня, а з Асена яка допомога — немічний юнак на голову, нічого довірити не можна. Жаль мені його, тому й держу...

Селяни кивали мовчки головами, співчутливо поглядаючи на хлопця:

— Сірак, бідний сірак!¹.

Однак, з Асеном Райчо говорив інакше. У святкові дні, коли до корчми заходило багато людей і каса наповнювалась грішми, хазяїн задоволено усміхався, добрішав.

— Ти робітник чесний, хоч і малописьменний. Якщо і далі будеш так добре допомагати мені, хто його знає, може ти і твої діти сидітимуть за оцим прилавком.

Говорячи так, Райчо наливав шишенце вина і подавав Асенові. Обличчя хазяїнове жпавішало, очі, облутані сотнями зморщок, бігали по прокурених стінах корчми, по низькій, зеленій від плісняви стелі. Гордий вигляд хазяїна ніби говорив, що «Вітоша» дійсно варто того, щоб сидіти за її прилавком.

¹ Сірак — сирота.

— Ти повинен пишатися, що працюєш у моїй корчмі, — урочисто продовжував Райчо Дуков. — Тут колись пив вино сам Іван Вазов.

Солодкі слова хазяїна лилися в серце Асена, зачіпаючи найтонші струни душі. В голові юнака роїлися веселі думки — про багате незалежне життя, про свій дім... В такі хвилини Асен по-інакшому починав дивитись на потемнілі старі стіни корчми, і йому здавалося, що сидіти за прилавком власного підприємства — найбільше щастя.

Корчма Райчо Дукова була дуже стара. Колись добряча червона черепиця перетворилась на зеленувато-сіру, а товсті кам'яні стіни глибоко осіли в землю. Здалека корчма нагадувала старий гриб, прибитий до землі дощами і негодною, готовий от-от репнути на шматки. Маленьке село лежало в улоговині, обгородженій високою кам'яною огорою, що заступала людям не тільки сонце — життя. Десь у світі відбувалися важливі події, повні горя або радості, але в село, що лежало коло Старої Планіни¹, вони ледве доходили. Надто вже великі гори стояли на дорозі.

Все це було так, і Асен починав думати, що, можливо, знаменитий поет Іван Вазов справді блукав колись у цих диких місцях, ховаючись від турецьких башибузуків, хоч, правду кажучи, і не дуже довіряв хазяїнові. Вихваляючись славою своєї знаменитої корчми, Райчо так прибріхував, що треба було бути дурним, як пень, щоб усьому вірити. От хоч би такий випадок.

¹ Планіна — гора.

Коли прийшла Червона Армія, Райчо почепив над «Вітошею» червоний прапор, і коли в корчмі зібралось багато селян, щоб випити з радості по кухлю вина, Райчо Дуков голосно сказав:

— Колись давно, ще як боронили Шипку, генерал Столетов щодня ганяв своїх ад'ютантів до Старої Планіни — іншого вина, крім як з «Вітоші», він не хотів пити в цих місцях...

Ось до чого міг забрехатися старий Райчо!

Минав уже десятий рік, як Асен служить у корчмі «Вітоша». Хазяїн хоч і примушував свого робітника стояти на ногах майже день і ніч, проте Асен не нарікав. Адже хліб завжди заробляють працею, а не якимось інакше. А Райчо Дуков давав юнакові великий шматок хліба і майже повну тарілку чорби¹ на обід. Коли на-стало 9 вересня — народна революція — хазяїн до чорби почав додавати варених бобів або піперок, а звертаючись до Асена, був особливо ласкавий. Одного разу він сказав юнакові:

— Можеш трохи погуляти. Та не забудь уклонитися, кметові², коли зустрінеш, — наказував він.

Ох, цей кмет! Райчо Дуков не може вимовити його імені без гніву. Минулого тижня, як, переказували люди, цей кмет назвав його, Райчо Дукова, чорбаджієз.

«Найлегше образити стару людину, — думав Райчо. — Нехай подивиться кмет на Асена, що гуляє на вулиці, нехай подумає над словами,

¹ Чорба — юшка.

² Кмет — голова місцевого самоврядування.

³ Чорбаджія — багач, куркуль.

які він сказав згарячу, не поміркувавши як слід...

Так жили хазяїн і його батрак, поки не сталася подія, яка сколихнула все навколо й дуже засмутила серце Райчо Дукова. А почалося з того, що якось уночі на Старій Планіні раптом спалахнули вогні. Всі люди в селі повиходили з хат подивитись на таке диво.

— Бай Бойчо, що воно там горить? — спитав Асен хазяїна, що пильно придивлявся до тремтячої заграви. Але Райчо Дуков і сам не знав, хто міг розпалити багаття на такій висоті. Він довго стояв на порозі корчми, напружено вдивляючись у мерехтливі вогні угорі, ніби він міг поглядом проїняти нічну темряву і розгадати таємницю. Десь у глибині його душі ворухнулася тривога, хоч невиразна ще, неусвідомлена.

А другого дня до корчми прибігло босоноге дівчисько Захарина, дочка сільського бондаря Геньо Дочева, просунула свого гострого носика в двері і шепнула Асенові:

— То димитровці палять багаття, вони там щось будують...

— Простачка! — крикнув Райчо на дівчину. — Чого тобі тут треба!

Коли Захарина побігла далі, Райчо ще довго і роздратовано кричав:

— І яке ж дурне дівчисько виросло у цього бондаря! Патякає, що тільки до голови припливе! Ось яка тепер молодець!

Під обідній час у корчмі зібралось кілька чоловік і у всіх тільки й мови було, що про відважних димитровців... Райчо Дуков спохмурнів.

Він помітив — Асен жадібно прислухається до цих балачок.

— Дурниці все це, — сказав хазяїн, махнувши нетерпляче рукою. — Що їм робити на Планіні? Сухі вітри викресали іскру, от і горять тепер дерева або мох тліє. Таке часто трапляється в посушливу пору.

Він довго так говорив, а очі його поблискували й метушливо бігали, піби шукаючи підтримки у присутніх. Але ніхто не повірив, що вітри можуть викресати іскру. Всі мовчали, дивлячись у свої кухлі, тільки Геньо Дочев якось невиразно промовив:

— Ну, да, вітри вони... значить... суша, одним словом...

«Краще б цей бондар не говорив своїх слів. Одна порода, думав Райчо, що батько, що дочка — всі намагаються вколоти». Хазяїн плюнув під прилавок і ще більше нахмурився.

А чутка про те, що добровольні бригади молоді, які називали себе димитровцями, прокладають на горі шлях, облетіла все село. І коли прийшли газети, всі чутки підтвердились. Але Райчо Дуков не хотів здаватися.

— Брехня! — сказав він сердито і вийшов з корчми.

Його коліна підгиналися від тягару нової біди, що звалилась на плечі, руки тремтіли, але він швидко йшов до підніжжя гори, а на нього здивовано дивились люди. Баба Зойка, жінка Райчо, навіть перехрестилася зо страху.

Райчо Дуков підійшов до Планіни, припав вухом до кам'яної брили і застиг. Довго він лежав так, дослухаючись до чогось, потім під-

вівся, глянув на гору і, струсивши з себе глину, пішов назад.

— Дурниці! Планіна мовчить, — сказав він сухо, повернувшись у корчму.

Райчо з досадою махнув рукою, нахилився за прилавком, торохтячи пляшками й кухлями. Довго він там порпався в старому посуді, поки відвідувачі не розійшлись, аж тоді Райчо випростався. Його зморшкуювате обличчя почервоніло від натуги, стало багряним. Важко дихаючи, як після тяжкої роботи, хазяїн сказав Асенові:

— Замість тебе до міста піде баба Зойка, нічого з нею не станеться. Бо не справлюсь я сам з роботою, виноград достиг і треба його швидко переробити.

Асен здивовано глянув на хазяїна. Ще не було такого, щоб Райчо доручав везти на базар сир і масло, скуплені у селян, комусь іншому. Та й винограду цього року буде мало, бо селяни тепер здають свій урожай не Райчо, а на кооперативний завод. Тут щось інше. Асен довго думав про це, але нічого не міг зрозуміти. Він не знав, що страх міцно засів у серці хазяїна і що Райчо Дуков з усієї сили боровся проти нього. Мало того, що майже весь виноград проплив повз його руки і забрав з собою прибутки, так тепер ще оці димитровці... Надто вже часто робітник поглядає на вогні, що палахкотять на Старій Планіні. Краще тримати його при собі.

Побачивши, що Асен задумався, Райчо Дуков впевнено шепнув йому на вухо:

— Сухі вітри викресали іскру, це так. На Планіні немає людей, вір мені, я дещо розумію в житті.

А ввечері до корчми долинули чутки, які ніби громом вразили Райчо Дукова. Переказували, що димитровці в неділю спустяться в село і влаштують концерт. Густі брови, що зрослися в одну смугу, ще нижче насунулись на очі, голова схилилася донизу. Але незабаром він випростався, і брови лягли на своє місце. Райчо удавав, що нічого не чув.

Настала неділя, і люди юрбами пішли на майдан, що був серед села. Райчо Дуков, вдивляючись в обличчя Асена, сказав:

— Сину мій, я сам був молодий, я розумію, чого тобі хочеться, але нам з тобою ніколи. Сам бачиш — виноград майже весь прокис. Якщо його не переробити, він зовсім зіпсується... Отож...

Асен мовчки схилив голову. Йому дуже хотілося послухати концерт, подивитись на бригадирів, і Захарина ждала його... Але якщо хазяїн каже, що треба працювати, то він повинен слухатись. Асен ще ніколи не відмовлявся від роботи — не мав він такої звички.

Припавши до запорошеної шибки в сарайчику, Асен дивився на вулицю, якою йшла струнка колона димитровців. Вони несли червоний прапор з п'ятикутною зіркою, чітко ступали дужими ногами, співали якихось нечуваних раніше пісень. Обличчя їх засмагли, веселі, на головах — сині пілотки. «Як гарно!» вирвалось у Асена. Йому раптом захотілось зараз же вискочити з сарайчика, приєднатись до колони і пройтися з нею по вулицях рідного села. Піти б разом з ними туди, де горять вогні, де пісні і стільки всього нового!

Асен озирнувся і побачив поруч себе Райчо Дукова. Хазяїн, не зводячи погляду, дивився юнакові в очі.

— Не гай часу, Асен, — сказав він якимось не своїм голосом, — ніч коротка, треба братись до роботи.

Дивно — юнак не одвів очей, як було завжди, і це ще більше насторожило хазяїна. Райчо хотів був ще щось сказати, але побачив, що Асен узявся до роботи, і вийшов.

У вечірніх сутінках задзвеніли звуки акордеона, хлопці й дівчата почали танцювати «хоро». Асен у цей час також танцював у низькому сарайчику поруч з корчмою. Він топтався в широкому дерев'яному кориті, роздавлюючи босими ногами грудки солодкого м'якуша, що пахтіли теплом гірських схилів і сонцем. По обличчю юнака струменів піт, але він нічого не помічав, і краплі спадали йому на груди, котились в корито, розмішуючись у темнуватій жижі. Багато думок проносилось у голові Асена, і була серед них одна — найважливіша і найзначніша. Він вперше подумав, що хазяїн не такий мудрий, як здавався. Оці веселі незалежні димитровці захитали його віру у всемогутність хазяїна.

«У Райчо Дукова хитре й лихе серце, подумав Асен. Багато років підряд твердив хазяїн про те, що незабаром Асен стане його помічником, компаньйоном. А коли подумати добре, то виходить, що все це обман, чистісінька брехня. Бреше Райчо, хитрує старий!»

Асен хотів прогнати цю думку, але нічого з того не вийшло. В простій і добрій душі юнака

зародились сумніви, і він не мав сили викинути їх звідти.

Так він працював кілька годин, сердито давлячи ногами чорні ягоди, поки не рипнули двері і Асен не побачив чорноброве дівоче обличчя.

— А ти все гроші заробляєш, багачем хочеш стати!

Тільки тепер Асен змахнув піт з обличчя, виступив з корита і, присівши на колоду, глянув на Захарину. Вона вся аж сяяла — в нових панчохах і великих черевиках, взятих, мабуть, у матері.

— Цікаво було? — спитав Асен.

Веснянкувате вузьке обличчя дівчини стало урочистим. Вона переступила поріг сарайчика, і Асен почув схвильовані слова:

Россия! Это слово приходит в наш дом
Ясным солнцем и правдой святой,
В злые годы во мраке ночном
Ты была для нас светлой мечтой...

— Ех, Асен! — сказала збуджено Захарина, мружачи пустотливі очі на вогонь каганця, що блимав у кутку. — Як хороше читають ці вірші димитровці! Мені здавалось, що я слухала живого Івана Вазова.

Асен усміхнувся.

— Це той, що колись пив вино у «Вітоші»?

Захарина так голосно зареготала, що Асен аж злякався — хіба можна так сміятися в чужому дворі? А дівчина застрибала на одній нозі, взявшись у боки, і Асен побачив, як здригнулись у неї під кохтиною груди, як блиснули очі, ніби у хлопчика-шибеника. У юнака промайну-

ла думка, що Захарина, мабуть, такі гарна дівчина... Потім вона раптом перестала сміятися, презирливо скривившись, сказала з злістю в голосі:

— Неправда це, Асен. Бреше Райчо. Рекламу робить вредний старик.

У неї аж кулачки задрижали від гніву, а чорні очі засвітилися зеленим вогником, як у роздратованого звірятка.

— Революціонери ніколи не дружили з чорбаджіями! Запам'ятай це, Асен.

Вони ще довго сиділи, розмовляючи про різні речі, і коли Асен майже цілком повторив тільки що почуті вірші, Захарина погладила його мокре злипле волосся і зітхнула:

— А кажуть, що в тебе пам'ять погана: Все це Райчо вигадує.

Тієї ночі Асен не міг заснути. В його серці пробудилось досі невідоме йому почуття гніву. Десять років хазяїн твердив одне й те саме — у Асена погана пам'ять, він ні на що нездатний. Звичайно, хазяїн у житті знає більше за нього, а знаючим людям треба вірити, але ж стільки брехні! Брехня про Івана Вазова, про генерала Столетова, про димитровців, про те, що колись Асен зробиться хазяїном корчми...

Другого дня Асен насмілився сказати Райчо Дукову:

— А сухі вітри, мабуть, не можуть викресати іскри, бай Райчо.

Хазяїн випростався за прилавком, на обличчя його напливли бурі плями, брови нахмурились. Але Райчо стримався, пробурмотівши ухильно:

— Вітер — він часто змінюється. Поживеші — побачиш...

Асен глянув на хазяїна, і його тонкі чорні вусики здригнулись від ледве помітної усмішки. Це остаточно вивело з рівноваги Райчо Дукова. Він гукнув хрипким від хвилювання голосом:

— Мреснак!¹ Хто дозволив тобі сміятися з старших?

Але тут Райчо схаменувся і почав спокійнішим голосом говорити про людську невдячність, про погані звичаї теперішньої молоді. Він знову натякнув про те, що йому незабаром умирати, а корчма лишиться без хазяїна, знову пробурмотів щось про Івана Вазова. У юнака здригнулись чорні вусики.

— Хіба революціонери дружать з чорбаджіями?

Райчо Дуков остовпів за своїм прилавком. Він довго стояв мовчки, важко спираючись руками, поки кулаки його не розтулились і пальці не затарабанили по заяложеній дощці. Другим разом він знайшов би як провчити бунтівливого батрака так, що іншим не захотілося б бунтувати, але часи тепер інші, не ті часи... Гострі вилиці хазяїна стали синіми, очі налилися чорним блиском. За життя хазяїна вмирала слава «Вітоші», остання людина, яка йому вірила, обертається до нього спиною.

Райчо Дуков дивився на богатырські плечі Асена, стежив, як той спокійно ходить по корчмі, прибираючи брудний посуд, і йому здава-

¹ Мреснак — брудний.

лося, що він уперше бачить цього парубка. Щось уперте й рішуче з'явилося в його ході, в рухах, у погляді сірих очей. Отака точнісінька хода у кмета, у бондаря Геньо Дочева, у всіх цих людей, які здерлися навіть на Стару Планіну...

Скінчивши прибирати, Асен вийшов, грюкнувши дверима. Вперше за десять років Асен дозволив собі так поводитись. Райчо Дуков здригнувся. Він розумів, в яких випадках люди отак зачиняють за собою двері.

Болгарія, 1947

ЗАОКЕАНСЬКИЙ ОПТИМІСТ

Він був романтиком, містер Вудд, і ніколи не сумував. Які б там шторми не гуркотіли за бортом «Іллінойса», які б буруни не прокочувались по палубі судна, Вудд лишався вірним собі і в найнебезпечніші хвилини можна було почути його приємний баритон: «Ти мене мучиш, Мері, о Мері...»

Цю пісеньку містер Вудд наспівував нітрохи не гірш, ніж співають її в бар-рев'ю Окленда чи навіть Нью-Йорка. «Здоровий оптимізм — головна риса американського характеру», любив часто говорити містер Вудд. В такі хвилини під його дбайливо випрасуваним кітелем вигравали пружні м'язи спортсмена, готового хоч зараз вийти на ринг і захистити честь прославленої білої раси.

Туго натягнуті троси кріплення поскрипують в такт ударам шторму, присадкувате судно «Іллінойс», повагом розгойдуючись на пінястих хвилях, зариваючись носом у чорну, мов смола, воду розлюченого моря, насилу пробивається вперед. Містер Вудд запалює турецьку сигару,

заплющує очі, і в його уяві постає остання ніч, проведена в Константинополі. Як горіли очі у тієї смугляки, що виконувала заради нього витончені східні танці. А той лисий з косими очима господар бару! З улесливою посмішкою він власноручно подавав містеру Вудд стільця, наливав вина... Господар так часто кланявся, що, здавалося, він ось-ось переламається надвоє. О, містер Вудд знає цих людей! Вони, турки, мабуть, думають, що в американців долари ростуть на деревах... Але — дзуськи! Долари потрібні самому містеру Вудду, а ти будь задоволений хоч би з того, що американець п'є вино в твоєму барі.

Вудд відігнув край важкого оксамиту, задивився в похмуру темряву ночі. Десь угорі, наче в небі, блимнув вогник маяка. Отже, час розраховано точно: незабаром корабель підійде до берегів Румунії, і порт цієї країни знову почує, як і кілька років тому, могутній голос «Іллінойса». Не раз перед війною доводилось містерові Вудду бувати в цій країні, і у нього залишилися приємні спогади. Тут люблять торгувати, тут є справжні люди діла. Буде приємна стоянка, чорт забери! Розкішний номер готелю, краще котнарське вино, Тоніка... О, це справжня європейка, з витонченими манерами і жагучими чорними очима. Невеличка операція з деяким крамом, і містер Вудд знову наповнить свої кишені. Тоді — пий, гуляй, адже гроші країни, яку представляє містер Вудд, мають тут владу богів!

Правда, так було до війни, після того в світі дещо змінилось... В Європі панують нові ідеї.

Але що таке ідея порівняно з крупною асигнацією, яка може зігнути людину вдвоє, яка не має меж своєї влади? У кого кишені набиті заокеанськими асигнаціями, той всюди бажаний гість, той володар серцець!

Поштовх судна пробуджує містера Вудда. Уже ранок. Пароплав загальмував, наче спіткнувся на рифі. Похмурий сірий туман колихнувся від важкого ревіння судна. Містер Вудд швидко вмився, змінив комірця, підстрибнув, і, зробивши стойку, щосили забарабанив по чорному гумовому обличчі Джо. Так завжди починався ранок: містер Вудд посилав страшної сили удари на голову манекена, який мертво посміхався, коливаючись на своїй чавунній підставці. Навіть тут, у каюті, містер Вудд почував себе, як на ринзі.

Він рвучко штовхнув дверцята і тут же почув голос свого постійного супутника в плаваннях, кухаря-негра Томмі.

— Гуд дей, містер!

Елегантний вельбот сковзнув по масній поверхні води, берег знайомої пристані поплив назустріч. В порту було, як і завжди, шумно, багатолюдно. Мчали автомашини, навантажені різним крамом, рухались самохідні підйомники, зосереджено снували вантажники, портові чиновники. Все так, як було і кілька років тому, коли містер Вудд востаннє відвідав оцей порт. Одначе вражала відсутність такої знайомої метушні маклерів, продавців живого товару, спекулянтів та різних комерсантів. Куди поділися знамениті румунські валютники?

Містер Вудд ішов до міста і щодалі він сту-

пав по вимощеному бруку, то більш прикрощів траплялося на його шляху. В порту не було знайомого господаря готелю Інеску, у якого завжди зупинявся містер Вудд, не було і Тоніки... Це вперше його ніхто не зустрів у цій країні...

Раптом до містера Вудда протиснувся якийсь чоловічок у подертому піджаці, запобігливо схилив голову.

— Може містер хоче продати свої долари?

Вигляд у валютника був такий убогий, що заморський гість навіть не вшанував його поглядом. Ні, це не ті люди, що були колись! Куди поділися справжні ділки?

На розі вулиці, що вела до міста, Вудд побачив знайоме приміщення готелю. На серці трохи відлягло. Ось зараз він побачить на вікнах ресторану воскові мертві квіти, голубі паперові занавіски — Інеску людина з розрахунком, скупа. Дивно, чому він не вийшов у порт до прибуття пароплава, як робив це раніш?

Містер Вудд рішуче штовхнув двері. В приміщенні ресторану сиділо лише кілька пасажирів — було ще рано. Офіціант, що оце підбіг, ввічливо запросив роздягатися, подав меню. Містер Вудд оглянувся навколо. Його спостережливе око відзначило, що в приміщенні сталися зміни. На вікнах не було воскових дешевих квітів, а стояли справжні олеандри, замість паперових занавісок висіли шовкові. Невже Інеску забагатів? Містер Вудд знову гукнув офіціанта, той хутко прийшов, але не зігнувся вдвоє, не вклонився до землі.

— Кому належить оцей ресторан?

— Кооперативній артілі, містер.

— О! — містер Вудд проказав оце «о», наче він був дуже радий. — А чи знає ваша кооперативна артіль, як готувати біфштекс?

Офіціант посміхнувся, кивнув на меню:

— Кожне блюдо, що тут позначене, буде готовим за десять хвилин. Що замовляєте?

— Слухай, милий, — містер Вудд натиснув на останньому слові, — чи не можеш ти мені сказати, де подівся містер Інеску, господар цього готелю?

— Він працює в нашій кооперації, — спокійно відповів офіціант. — Покликати?

Поки офіціант бігав по Інеску, містер Вудд дивився у вікно, розглядаючи площу, яка лежала мов на долоні. Снували сюди й туди люди, поспішаючи, випереджаючи один одного, торгували магазини, виблискуючи гарно оформленими вітринами, мчали автомашини, проходили стрункими колонами моряки, чітко відбиваючи крок. Життя приморського міста билосся здоровим пульсом.

«Дивна річ, — думав собі містер Вудд, — виходить, що ідеї теж можуть перетворюватися в реальні справи». От хоч би взяти отой сквер, що прилягає до площі. Його добре пам'ятає містер Вудд. Тут завжди було людно — це місце знаменитого чорного ринку. В цьому сквері продавалося золото, кокаїн, турецький шовк, іспанські апельсини, палестинський шоколад... Тут дзвеніли гроші всіх країн світу. Що завгодно можна було купити і продати тут з рук, минаючи митницю. Тепер у сквері не було метушливого люду. Рівними рядками стояли молоді дерева, яскравіли квіти. На стовпах гри-

міли гучномовці, діти грались на спеціально обладнаному майданчику...

Стукнули двері. До стола підійшов, низько нахилиючи голову, Інеску.

— О'кей! — привітав його містер Вудд, підсуюючи стільця. — Як поживає містер Інеску?

Сутулий, з залізаним проділом на голові, в цупкому, як завжди, комірці, Інеску раз по раз нагинав свою голову, низько вклонявся: тягар минулого, довгорічна звичка давалася взнаки. Відповідаючи на запитання, Інеску розповідав про роботу кооперації, де він був технічним інспектором, про зміни в місті.

Містер Вудд слухав розповідь колишнього господаря готелю і нетерпляче подзенькував чайною ложкою.

— Може містер Інеску скаже, кому добре можна продати долари і дещо з американського краму?

— Це можна, — захитав головою Інеску. — Правда, курс леї тепер високий, навіть вищий за довоєнний, так що... Одначе можна буде знайти потрібного чоловіка... Я поста-раюсь, містер.

Вудд презирливо посміхнувся, затарабанив по столу сухими пальцями.

— Курс леї, кажете? О, містер Інеску не позбавлений почуття гумору... Люблю веселих людей, оптимізм, знаєте, мій кодекс...

Раптом лице містера Вудда скривалося, наче він вхопив ложку гірчиці, кулаки його стислись.

— Лея! Та що ж це за гроші! Хіба є на світі валюта, яка б змогла порівнятися з американською? Весь світ тремтить від одної згадки про

нашу асигнацію! Невже і ви, містер Інеску, тее... заразилися комуністичними ідеями?

— Що ви, містер Вудд, що ви! — замахав руками Інеску. — Я не про те, я сповіщаю вам факти, самі факти. Прикрі факти, але з цим нічого не вдієш... Бачите, що робиться навкруги? Всі поробилися будівниками, ентузіастами... Навіть, навіть...

Інеску зам'явся, забурмотів щось невиразно, голова його нахилилася, мовби він сидів перед своїм господарем і боявся його гніву.

— Тоніка? Що з нею?

Інеску зітхнув, безнадійно розвів руками:

— Вступила на курси бухгалтерів... Знаєте, тепер у нас модно працювати, всі тепер на посадах...

Містер Вудд встав. Він умів у найскладніші хвилини володіти собою, і тому у нього на обличчі зараз же заграла безтурботна посмішка. Поклонившись і вигукнувши своє «о'кей», він вийшов, гордо несучи свою боксерську голову.

У порту він побачив кілька пароплавів, над якими раз по раз схилялися крани. Один за одним у повітрі, смішно звисаючи черевами над водою, пропливали велетні-трактори. Містер Вудд примружив очі: над пароплавами майоріли прапори з серпом і молотом. Ось який крам купує ця маленька, але горда країна! Ідеї, чорт їх побери, виявляється, іноді мають металічне оздоблення. Містер Вудд згадав про свою скриньку, в якій лежали целулоїдні ремінці для годинників, автоматичні ручки, нейлонові панчохи, кисло посміхнувся. Видно, цей крам тепер тут не в пошані..

Ступивши на борт «Іллінойса», містер Вудд почув на березі музику. Він оглянувся і побачив біля портової дамби натовп з прапорами. Збагнув: це люди прийшли вітати радянських моряків, що привезли трактори...

Гостре око Вудда оглянуло палубу «Іллінойса». На кормі стояв старий кухар Томмі і щасливо посміхався, махав руками до моряків з пароплава, де пломенів червоний прапор. Томмі був такий зворушений і захоплений, що, здавалося, його ніякою силою не зсунути з місця. Він не розумів слів, які лунали з берега, він не знав жодного слова по-російському, але серп і молот, музика і усміхнені обличчя робітників промовляли його серцю багато. Томмі був наче учасником цього невеличкого свята в порту.

Раптом Томмі помітив містера Вудда, що стояв поруч. Його добре чорне обличчя, вкрите глибокими зморшками, витяглось, стало як завжди серйозним.

— Гуд дей, містер...

Задихаючись від злості, містер Вудд розмахнувся, але в цю мить на березі залунали гучні оплески і вигуки. Містер Вудд оглянувся, і його рука безсило повисла. Йому здалося, що сотні очей отих людей пильно дивляться на нього, а оплески схожі на гнівні удари шторму... Важко дихаючи, Вудд кинувся в каюту. Він спустив важку оксамитову штору, рвучко смикнувши за автоматичні кріючки. Але і це не допомогло — в каюту линули бравурні звуки оркестру, крики «ура». Тоді він схопив телефонну трубку, прокричав:

— На берег нікого не пускати! Прискорити

навантаження вугілля — завтра ми покидаємо порт!

Підстрибнувши мов на рингу, містер Вудд щосили ударив кулаком по гумовому обличчі Джо. Ще раз, ще раз! Він посилав удари все з більшою люттю і силою, а чорне обличчя манекена коливалося в такт ударам і сміялося, реготало в самі очі розгніваному, несамовитому хазяїну.

Констанца, 1949

З М І С Т

	Стор.
Казковий край	3
Син моря	18
Безсмертя	26
Талант	35
Озон	45
На берегах Дніпра	60
Мечі життя	72
Чорна блискавка	80
Земля	90
Книга мудрості	102
Під зеленими платанами	115
Золоті зерна	125
Патент дялюшки Попеску	133
Свіжа скиба	149
Родопська балада	160
Коло Старої Планіни	168
Заокеанський оптиміст	181

Редактор *Ю. Збанацький*
Художник *М. Пікалов*
Техредактор *А. Вовк*
Коректор *А. Бурко*

М. Чабанивский. Сказочный край. Новеллы.

(На украинском языке)

БФ 04335. Здано на виробництво 10 VII 1951 р. Підписано до друку 19 XI 1951 р. Папір 70х92 32=3 паперових 7,02 друк. арк., 6,5 обл. вид. арк. Зам. 985. Тираж 20000. Ціна 3 крб. 90 к.

16 Республіканська друкарня Укрполіграфтресту,
Львів, Чанковського, 27.